

An abstract artwork by H.M. Werkman. It features two silhouetted figures. The figure on the left is dark blue, facing right. The figure on the right is light blue, facing left. They are positioned against a background of layered, textured colors including yellow, orange, and blue. The overall style is expressive and modern.

SOCIAAL LEREN, VROEGER EN NU

Inspiratiebundel over de actuele uitdagingen in de permanente educatie

H.M. Werkman

MET BIJDRAGEN VANUIT HET SEMINAR "TERUG NAAR DE TOEKOMST", EEN EERBETOON AAN ROB HAJER

WAAROM DEZE BUNDEL?

Op 13 februari 2021 overleed Rob Hajer (1929), een van de voortrekkers van de volkshogeschool-beweging en de permanente educatie in Nederland. Oud-collega's en -studenten wezen in hun warme reacties n.a.v. zijn overlijden op zijn betekenis voor henzelf en de sector.

“Wat is de huidige waarde van permanente educatie voor een ‘democratische, tolerante en pluralistische samenleving?’” vroeg Rob zich al in 1960 af. Een vraag die niets aan actualiteit heeft verloren. Uit het gedachtegoed van de volkshogeschool en denkers zoals Rob Hajer, Ger van Enckevort en Vlaamse collega's kunnen we inspiratie halen voor het sociaal werk in een ander tijdsgewricht, met nieuwe generaties, in nieuwe vormen. Wat is de huidige betekenis van vormings- en ontwikkelingswerk?

Maatschappelijke onvrede is dagelijks nieuws. Werken aan vitaal ‘samen-leven’ is hard nodig, volgens het SCP. Het ziet vijf grote maatschappelijke opgaven: 1. samenleven in verscheidenheid; 2. zinvol en volwaardig meedoen; 3. zorg en ondersteuning voor kwetsbare mensen; 4. vertrouwen in elkaar, overheid en instanties, zich gehoord voelen; 5. een evenwichtige maatschappelijke verdeling bij verduurzaming (Koersen op de samenleving, SCP, 2021). Maar hoe doen we dat? Is er inspiratie te putten uit de historie van vormingswerk en permanente educatie?

Samen werken aan een vitale samenleving gebeurt in vele vormen en op uiteenlopende plekken. Rob Hajer en zijn collega's hadden grote idealen over volksoopvoeding en de manier waarop mensen gesterkt konden worden in een actief burgerschap. Volkshogescholen, vormingscentra en buurthuizen speelden daarin een grote rol. Hoe levend zijn die idealen tegenwoordig en hoe wordt daaraan in het huidige tijdsgewricht op allerlei maatschappelijke terreinen vormgegeven?

Professionals en vrijwilligers vanuit diverse rollen en praktijken bogen zich over deze vraag tijdens een seminar ‘Terug naar de toekomst’ op 1 april 2022 op de volkshogeschool Allardsoog in Bakkeveen.

Het eerste deel van deze bundel brengt kennis en ervaringsverhalen vanuit historie met actualiteit bijeen. We blikken terug op de betekenis van het vormingswerk, de betekenis van Rob Hajer en collega's in een ander tijdsgewricht in het licht van actuele uitdagingen. Hoe werken professionals en vrijwilligers in de huidige praktijk, onderzoek en beleid met de principes van het sociale leren en het community werk? Het tweede deel van de bundel analyseert verschillende oudere theorieën en plaatst deze in de actualiteit van het Sociaal Leren in de huidige praktijk. De andragoog, de opbouwwerker, de sociaal werker, de kinderwerker en noem maar op: ze zijn vaak onzichtbare verbindingswerkers en bruggenbouwers. De werkers in het agogisch en cultureel werk zijn de stille krachten van de verzorgingsstaat, zoals Marcel Spierts in zijn dissertatie beschrijft. Jezelf overbodig maken en participatie van iedereen aan de samenleving mogelijk maken, in al zijn facetten, dat is de kern van ons werk. Het is lastig om die professionele rol te vervullen in een tijd van marktwerking en toegenomen afrekencultuur.

We danken iedereen die meegewerkt heeft aan het seminar en deze bundel, in het bijzonder Jan Bank en Henk Michielse voor hun lezingen en de stichting Allardsoog en de Kring Andragologie Amsterdam en stichting Learn for Life voor hun bijdragen aan de organisatie. Ook bedanken we degenen die meegewerkt hebben aan deze publicatie.

De redactie,

Dinie Goezinne, namens de Kring Andragologie

Margreeth Broens, namens Learn for Life en de Kring Andragologie

Froukje Hajer, namens de familie van Rob Hajer

Definitie andragologie

De andragologie is een multidisciplinaire wetenschap en gaat over het begeleiden van sociale veranderingsprocessen op allerlei terreinen zoals welzijnswerk, jeugdwerk, organisatieontwikkeling, vormings- en ontwikkelingswerk (nu leven lang Leren of sociaal leren genoemd), opbouwwerk, maatschappelijk debat en de rol van media daarin. Hulpwetenschappen zijn o.a. (sociale en groeps-) psychologie, sociologie, economie, politieke wetenschappen, culturele antropologie, sociale geografie, pedagogiek en onderwijskunde, bedrijfskunde en filosofie.

ROB HAJER 1929 - 2021

'Onze theorieën zijn uiterst actueel',
vond Rob in januari 2021.
'Schrijf er eens iets over!'
'Oké Rob, dat doen we!
Het heeft even geduurd,
maar het is gelukt!'

Toen we in februari 2021 het overlijdensbericht van onze vader Rob deelden, reageerden veel oude bekenden uit zijn voormalig werkveld. Ze gaven daarbij aan hoe hij van betekenis was geweest in hun studie, werk en privé: met steunende adviezen, altijd kritisch, docerend, bemoedigend en inspirerend. Hij heeft voorgeleefd dat je een maatschappelijke verantwoordelijkheid hebt.

Bij het opruimen van zijn huis vonden we prachtige documenten uit zijn werkzame leven. We vroegen de Kring Andragologie met ons mee te kijken. Wat zouden we doen met die collectie? Weinig mensen konden bij zijn afscheid aanwezig zijn door de Coronapandemie. Daarom ontstond het idee om een keer samen te komen, op de plek waar Rob zijn carrière begon. Geen herdenkingsbijeenkomst. Dat zou Rob nooit gewild hebben.

Op de Volkshogeschool Allardsoog in Bakkeveen begon Rob in 1954 zijn eerste baan, na zijn dienstplicht en zijn huwelijk met Tineke (waar hij als

'circusleider' bij de Volkshogeschool werd aangeduid - het beroep cursusleider was de ambtenaar van de burgerlijke stand onbekend). Het was de tijd van wederopbouw, op weg naar een betere samenleving. De ervaringen in de Tweede Wereldoorlog, die Rob in zijn puberjaren meemaakte, hebben zijn kijk op de samenleving sterk beïnvloed. Dat zien we onder andere in zijn literatuur-, film- en kunstverzameling terug. Over de Groningse kunstenaars vanuit De Ploeg wist Rob veel te vertellen. Het volkshogeschoolwerk ging uit van het bemoedigen van mensen en het bieden van perspectief. Begrippen als 'volksopvoeding te velde' en 'ingebouwde educatie' komen regelmatig terug in zijn werk, maar vooral muntte hij de term 'permanente educatie'. Vlakbij dat oude volkshogeschoolterrein, in de oude landbouw/huishoudschool, later de gezinsverzorgstersopleiding ligt sinds de jaren '80 het Nivon-Natuurvriendenhuis. Daar kwamen op 1 april 2022, ondanks de ijzige weersomstandigheden, mensen bijeen uit het werkveld, van Zuid-Limburg tot Noord-Groningen, vanuit Oost-Nederland en het Westen, vanuit alle generaties. Ook collega's vanuit het Europahuis uit Duitsland waren aanwezig. Het tekent de internationale betrokkenheid die er altijd met Duitsland, Vlaanderen en de Scandinavische landen was. We wisselden er ervaringen uit en gingen in discussie, net als destijds op de Volkshogeschool, in het groepswork in de buurthuizen, op opleidingen en waar we dan ook werk(t)en.

Tijden veranderen, maar maatschappelijke vraagstukken van toen en nu kennen verrassende parallellen. Dat merkten we zelf ook, als onze professionele wegen elkaar kruisten. Rob was gericht op de volksopvoeding en de volwasseneneducatie, zijn oudste dochter op de ontwikkeling van kinderen, hun spel en spelend leren; maar de methodische principes zijn dezelfde. 'Onze theorieën zijn uiterst actueel', vond Rob in januari 2021 een paar weken voor zijn overlijden. 'Schrijf er eens iets over!'

Je eindigt je leven in een andere tijd dan je geboren bent. Het werk gaat door, in nieuwe vormen, op andere plekken, rond nieuwe maatschappelijke vraagstukken. We zijn blij dat Henk Michielse en Jan Bank hun kijk op de historische betekenis van het werk van Rob en zijn tijdgenoten met ons

wilden delen. En dat Dinie en Margreeth een overzicht van de meest relevante publicaties van die oudere theorieën opstelden en een aantal hoofdstukken schreven over de achtergronden en de actualiteit van de permanente educatie, tegenwoordig 'sociaal leren' genoemd. En dat velen bijdragen instuurden na onze oproep. We hopen dat deze bundel de sociaal werkers, beleidsmakers en onderzoekers inspireert, en dat de waardevolle oude theorieën in een nieuw tijdgewricht daarbij van pas komen.

Froukje Hajer, mede namens Maaïke en Maarten

Meer informatie over de betekenis van Rob Hajer voor het vormingswerk en de volwasseneneducatie is te vinden op het biografisch portaal van de Canon Sociaal werk.

https://www.canonsociaalwerk.eu/eregalerij/biografisch_portaal_details.php?prominent_id=96

Seminar Terug naar de Toekomst

Welkomstwoord namens de familie van Rob Hajer

COLOFON

Amsterdam/Utrecht, 2024

Foto's/beeld Aangeleverd door de redactieleden, auteurs, Mirjam van Klink en Mijke Kanneworff, tenzij anders vermeld. Visual blz 39, Connie Smits, grafisch ontwerp. De rechthebbenden van de foto's hebben we geprobeerd te achterhalen. Als personen auteursrechtelijke aanspraken menen te hebben, kunnen zij contact opnemen via De Kring Andragologie, info@andragologie.org

Deze uitgave mag gebruikt worden met bronvermelding. Een bericht stellen wij op prijs.

Vormgeving Toewan

Redactie Dinie Goezinne, Margreeth Broens, Froukje Hajer

Dichtregels Pagina 88 uit het gedicht 'Stadia', Herman Hesse, De kunst van het ouder worden, vertaling Evert van Leerdam, Aspect 2010

© Kring Andragologie, Universiteit van Amsterdam en Stichting Learn for Life.
[www.https://www.andragologie.org](https://www.andragologie.org)
www.learn-for-life.nl

LEESWIJZER

De verschillende hoofdstukken kunt u in de inhoudsopgave aanklikken.

Op elke pagina kunt u onderaan terug gaan naar de inhoudsopgave.

Deze pdf kan het beste gelezen worden in Acrobat Reader zodat alle externe links goed werken. Mocht u dit document in een andere pdf-reader lezen en de externe link werkt niet, dan kunt u het web-adres kopiëren naar de browser van uw voorkeur en daar de link openen.

Toelichting afbeeldingen H.W. Werkman (voorpagina)

Tot zijn beroemdste werken hoort de serie *Chassidische legenden*, die werden geïnspireerd door de bundel *Die Legende des Baalschem* [1932] van Martin Buber. Deze joodse vertellingen werden door Werkman tussen 1942 en 1943 verbeeld in twintig druksels. Ze maakten deel uit van een reeks illegale uitgaven die verschenen onder de naam 'De Blauwe Schuit' en die waren bedoeld als geestelijk verzet tegen de Duitse bezetting.

INHOUDSOPGAVE

WAAROM DEZE BUNDEL? <verder lezen>

ROB HAJER <verder lezen>

DEEL 1. TOEN

Hoofdstuk 1. Samenleving & volwassenenvorming. Persoonlijke omstandigheden vertalen in maatschappelijke problemen.

Henk Michielse <verder lezen>

Hoofdstuk 2. De Volkshogeschool van Rob. Jan Bank
Het werk van Rob Hajer in zijn historische omgeving. <verder lezen>

Hoofdstuk 3. Buurtwerk en samenlevingsopbouw vanuit de Volkshogeschool
Allardsoog. Dinie Goezinne <verder lezen>

Hoofdstuk 4. (Rijks)overheidsbeleid ten aanzien van het vormings- en ontwikkelingswerk sinds 1982 - een korte weergave.

Dinie Goezinne <verder lezen>

Hoofdstuk 5. Vormingswerk en samenleving in de visie van Rob Hajer.
Dinie Goezinne <verder lezen>

DEEL 2. NU

Het tweede deel beschrijft verschillende vormen van sociaal leren in de huidige tijd. Al dan niet intentioneel: informeel leren, non-formele en/of formele educatie, rond maatschappelijke kwesties, in dit geval de relatie stad - platteland, verduurzamen, gelijke kansen en cultuurpolitiek. Elke invalshoek heeft raakvlakken met andere thema's. In alle thema's is er aandacht voor laaggeletterdheid en diversiteit.

Hoofdstuk 6. Wat is sociaal leren? Dinie Goezinne en Margreeth Broens
Dit hoofdstuk bevat een algemene tekst over Sociaal Leren, als samenbindende definitie van de verschillende verschijningsvormen van leren in het dagelijks leven. <verder lezen>

Hoofdstuk 7. Gelijke kansen en een leven lang leren voor iedereen.
Margreeth Broens <verder lezen>

Hoofdstuk 8. Impressies van de sessies
In 4 sessies verkenden we tijdens het seminar thema's met de deelnemers. In nieuwe vormen van burgerparticipatie zoals in zorgcoöperaties, energiecoöperaties en bewonerscollectieven zijn burgers actief. Voorbeelden van huidige praktijken van betrokkenen bij het seminar op 1 april laten de veelvormigheid van het werk zien. <verder lezen>

Hoofdstuk 9. Sociaal leren analyseren
Praktijkervaringen van een aantal deelnemers geanalyseerd. <verder lezen>

Hoofdstuk 10. Perspectieven en uitdagingen voor sociaal leren.
Het symposium was een inspirerende bijeenkomst met professionals en vrijwilligers uit het werkveld, en bekenden van Rob Hajer, maar ook van andere belangstellenden. Ervaringen werden gedeeld, nieuwe inzichten opgedaan, vervolgstappen verkend. Welke uitdagingen en conclusies werden er getrokken? <verder lezen>

BIJLAGEN

Bijlage 1. Literatuurlijst/websites <verder lezen>

Bijlage 2. Vragenlijst sociaal leren <verder lezen>

Bijlage 3. Over de auteurs <verder lezen>

DEEL 1. TOEN

Kennis en ervaringsverhalen vanuit de historie koppelen we aan de actualiteit. We kijken terug op de betekenis van het vormingswerk, de betekenis van Rob Hajer en collega's in een ander tijdsgewricht in het licht van actuele uitdagingen. Hoe werken professionals en vrijwilligers in de huidige praktijk, onderzoek en beleid met de principes van het sociale leren en het community werk?

DEEL 1. TOEN

Hoofdstuk 1

Samenleving & volwassenenvorming
Persoonlijke omstandigheden vertalen in maatschappelijke problemen
Henk Michielse

HOOFDSTUK 1. SAMENLEVING & VOLWASSENENVORMING

Persoonlijke moeilijkheden vertalen in maatschappelijke problemen

Henk Michielse

De Volkshogeschool

Mensen die vertrouwd zijn met de volkshogeschool zullen bij het woord *Allardsoog* vanzelf denken aan die bijzondere volkshogeschool met een grote uitstraling in de buurt en in de streek. We zijn bij Allardsoog op historische grond. Negentig jaar geleden, in 1932, startte hier vlakbij in Bakkeveen de eerste Volkshogeschool in Nederland.¹

Ik heb de Volkshogeschool ooit *‘een laatkomer onder de volksverheffers’* genoemd.² In 1932 bestond er al een hele reeks instellingen die gericht waren op *‘de verheffing des volks’*. Ik hoef ze voor dit geweldige publiek eigenlijk niet te noemen: Toynbee-werk, volksleeszalen, buurthuiswerk, volksuniversiteiten, bijzondere armenzorg, woningopzichteressen.

Dit alles werd door socialisten afgedaan als *‘een geestelijk pannetje soep’*. Het ging er niet om *wat vóór de arbeiders werd gedaan, maar dóór de arbeiders*. Ze plaatsten tegenover de *‘burgerlijke volksontwikkeling’* hun eigen *‘arbeidersontwikkeling’* en richtten in 1924 het *Instituut voor Arbeidersontwikkeling* op, dat na de oorlog werd omgedoopt tot NIVON, Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk.³ Ook het huis waar we nu zijn komt uit deze traditie.

De volkshogeschool intussen werd gedreven door een andere motivatie dan die van de volksverheffers, niet zozeer verheffing des volks, als wel het bevorderen van de volksseenheid door de tegenstellingen in de samenleving te helpen opheffen, tegenstellingen van regio, godsdienst en klasse. Het kernwoord was: *Ontmoeting*.

Een aantal van de deelnemers hier weet waarschijnlijk wel, dat ik zelf zeven jaar gewerkt heb op een volkshogeschool in Valkenburg, een van de volkshogescholen op katholieke grondslag. In de ogen van de Bakkeveners was dat een *contradictio in terminis*, katholiek én volkshogeschool; het ging immers om de eenheid van het Nederlandse volk. Die katholieke volkshogescholen wilden twee ideeën met elkaar verzoenen: katholieke emancipatie én het overwinnen van de tegenstellingen in de samenleving.

De spanning tussen beide soorten volkshogescholen - in het standaardwerk *De Volkshogeschool in Nederland een ‘twist tussen gelieven’* genoemd - loste langzaam op; in 1968 gingen de twee verenigingen, de algemene en de katholieke, samen verder in de *Vereniging van Volkshogescholen*, al bleven er nog wel lang wat cultuurverschillen bestaan.

¹ Maarten van der Linde en Johan Frieswijk, *De Volkshogeschool in Nederland 1925-2010*, Hilversum 2013.

² Henk Michielse, *Een laatkomer onder de volksverheffers. Drakenburg en de Volkshogeschoolbeweging*, In: *Tussen Vecht en Eem - tijdschrift voor regionale geschiedenis*, september 2020, themanummer *Volksverheffers*.

³ Henk Michielse, *Niet vóór maar door de arbeiders. Arbeidersbeweging en arbeidersontwikkeling*, in: *Tussen Vecht en Eem*, september 2020.

Bij de Bakkeveense volkshogescholen was alcohol volstrekt uit den boze, bij de volkshogescholen op katholieke grondslag een vanzelfsprekendheid. Verder deden ze allemaal hetzelfde soort werk, zoals de Algemene Volkshogeschoolcursus voor mensen uit grote bedrijven, die drie verspreide weken duurde.

Dat die katholieke emancipatie intussen wel aardig geslaagd is, kun je al zien aan de twee sprekers op ons symposium; prof dr. Jan Bank en mijzelf. Of de tegenstellingen in de samenleving zijn verdwenen is een heel andere zaak. Daarom was het idee van een volkshogeschool voor een achtergesteld en achtergebleven volksdeel als de katholieken een tijd lang misschien toch niet eens zo gek.

Toen ik tijdens een van mijn professionele contacten met een moslim - toen als socioloog werkzaam bij Prisma Brabant en nu docent aan de Islamitische Theologische Faculteit in Amsterdam en onderzoeker bij de Universiteit van Gent - sprak over het volkshogeschoolwerk, zei hij enthousiast: *dat zouden we nu eigenlijk ook moeten hebben: een volkshogeschool op islamitische grondslag, die kan werken aan de emancipatie van moslims en hen kan betrekken bij de samenleving als geheel.*⁴

Rob Hajer over vormingswerk

Het gaat er vanochtend overigens niet om de geschiedenis van de volkshogeschool nog eens dunnetjes over te doen, maar om te kijken wat *vormingswerk met volwassenen* zou kunnen betekenen voor de samenleving, en in het bijzonder wat Rob Hajer daarover heeft geschreven.

Nu schreef Rob zijn belangrijkste artikelen over volwassenenvorming wel in de jaren zestig, een bloeitijd van de volkshogescholen en ander vormingswerk, door hem in zijn proefschrift zelfs aangeduid als *'publieke voorziening'*.⁵ Ik richt me overigens niet alleen op het werk van Rob Hajer om een goede vriend te herdenken, maar vooral omdat hij, zoals Maarten van der Linde schreef in de geschiedenis van de volkshogeschool, binnen de wereld van het vormingswerk *'een van de invloedrijkste publicisten'* was.⁶

Rob heeft zijn ideeën allereerst uiteengezet in zijn geruchtmakende lezing bij de viering van het 35-jarig bestaan van de *Vereniging voor Volkshogeschoolwerk*. Hij had zelf op de VHS Allardsoog gewerkt als cursusleider. Zonder de volkshogescholen af te vallen nam hij toch duidelijk afstand van de *Ontmoetingsgedachte*. Het was nodig kritische vragen te stellen en zich in het bijzonder te richten op de vraagstukken die de welvaartsstaat met zich meebracht.

Rob Hajer heeft deze gedachten verder uitgewerkt in een aantal artikelen in het tijdschrift *Volksopvoeding* en deze later gebundeld in *Vormingswerk en samenleving*.⁷

Problemen van de Welvaartsstaat

Een centraal begrip in het denken van Rob Hajer vormt de *Welvaartstaat*, een term die je tegenwoordig eigenlijk niet meer hoort, evenmin als de variant *Verzorgingsstaat*, al is het verschijnsel dat er mee wordt aangeduid nog altijd actueel.

Rob kan zich aangaande de Welvaartsstaat wel vinden in een definitie van Thoenes als: *het op democratische leest geschoeid systeem van overheidszorg, dat zich - bij handhaving van het kapitalistisch productiesysteem - garant stelt voor het collectieve welzijn*. Enkele essentiële diensten zoals het hele

4 Zie voor een 'volkshogeschool-ontmoeting': Henk Michielse, *De dialoog van moslims, christenen en humanisten als 'gesprek van vijanden'*, in: *Volkshogeschoolwerk. Jaarbericht van de Stichting voor Volkshogeschoolwerk in Nederland*, voorjaar 2006. Verslag van een, door de Stichting voor Volkshogeschoolwerk gefinancierd, weekend in het vormingscentrum Abdijhuis in Brabant.

5 Rob Hajer (1981), *Volwassenenvorming - beleid en democratisering. Terugblik en perspectief*, Amersfoort: De Horstink, hoofdstuk VI *Volwassenenvorming als tegenbeweging en publieke voorziening* (1966-1975) p.135-200. Handelseditie proefschrift Groningen.

6 Maarten van der Linde en Johan Frieswijk, *De Volkshogeschool in Nederland 1925-2010*, Hilversum 2013, Over Rob Hajer als *invloedrijk publicist* p. 270-274 en p. 284-286.

7 R. Hajer, *Vormingswerk en samenleving*, Groningen 1969, deel 3 van de reeks *Vormingswerk - theorie en praktijk*.

onderwijs, een flink deel van de gezondheidszorg, gedeeltelijk de volkshuisvesting, zijn aan het marktmechanisme onttrokken.

Terzijde

We horen wel, dat we hier in de jaren zestig van de vorige eeuw zijn; niet in het tijdperk van het neoliberalisme, waarbij juist belangrijke collectieve diensten aan de markt zijn verkwanseld.

De *Welvaartsstaat* kent, aldus Rob Hajer, een aantal inherente problemen. De voorzieningen zijn nogal technisch en abstract, een ver van mijn bed show, waardoor het voor burgers heel moeilijk is inzicht te krijgen in de aard en samenhang van de problemen die de Welvaartsstaat zegt op te lossen. Omdat in veel noden ogenschijnlijk is voorzien, worden veel structurele problemen aan het oog onttrokken.

Zo ontstaat er bij de mensen een zekere *vervreemding*, waardoor zij sterke neigingen hebben om zich geheel in besloten ruimten van het privébestaan terug te trekken, met miskenning van de publieke verantwoordelijkheden van de mens, met miskenning van de grote structurele vraagstukken, die nog lang niet zijn opgelost.

Taken voor het vormingswerk

Op basis van deze analyse van de Welvaartsstaat formuleert Rob Hajer dan de taken voor vormingswerk.

- Vormingswerk zou *inzicht* moeten geven in de maatschappelijke en politieke factoren die de vervreemding veroorzaken en die de neiging doen ontstaan en versterken om zich in besloten ruimten van het privébestaan terug te trekken, de maatschappij te laten voor wat hij is. Rob liet zich al vroeg sterk inspireren door de Amerikaanse socioloog *C. Wright Mills*. Van hem leerde hij, dat het in de 'volwassenenvorming' zou moeten gaan om '*persoonlijke problemen te vertalen in maatschappelijke vraagstukken*'.
- Vormingswerk zou hierbij ook als taak hebben om *actieve minderheden* te ontwikkelen als maatschappelijke *tegenkrachten* ten aanzien van de problemen van de Welvaartsstaat.
- Vormingswerk zou meer in het algemeen krachtig de *participatie* aan de samenleving moeten bevorderen.

- En ten slotte formuleert Rob dan als *kerntaak* van het vormingswerk *Politieke vorming*, die hij omschrijft als: het leren omgaan met en het hanteren van macht binnen de staat om zo een verantwoordelijk deelnemer te kunnen zijn aan politieke processen.

De Politieke vorming zou bij de mens het vermogen en de moed moeten versterken om deelnemer te zijn aan het openbare leven en aan de politiek en om - bij alle vervreemding - het uit te houden in de vele situaties vol onzekerheden, die men niet of bijna niet kan beïnvloeden.

Ik denk dat deze ideeën nog altijd actueel zijn, al leven we in een andere historische context dan toen Rob ze opschreef. Daarom leg ik ze graag in dit symposium aan de deelnemers voor.

Rob Hajer, Renaat Roels en Henk Michielse bij afscheidssymposium VHS, 2013

1.1. Historische momenten

zijn bijdrage plaats ik Rob Hajer (1929-
1) in zijn historische omgeving.

De historische omgeving belicht ik in een
al stappen en faseringen

Deze wijze hoop ik duidelijk

en, waar of hoe hij in zijn

van zijn tijd" mag worden

DEEL 1. TOEN

Hoofdstuk 2

De volkshogeschool van Rob Hajer
Jan Bank

Hoofdstuk 2. De volkshogeschool van Rob Hajer

Jan Bank

Het is mijn voornemen om Rob Hajer te plaatsen in zijn historische omgeving, van 1929 tot 2021, bijna een volle eeuw. Dit dan in een paar faseringen. Op deze manier hoop ik duidelijk te maken, waar en hoe hij in zijn lange leven een kind van zijn tijd kan worden genoemd en heel duidelijk die relatie met de actualiteit heeft vertaald in wat hij als hedendaagse vorming zag en de eigentijdse opdracht van het volkshogeschoolwerk.

Gereformeerd in de jaren '30

Ik begin met zijn gereformeerde herkomst in de jaren '30 van de vorige eeuw, want dat is relevant voor zijn ontwikkeling. Niet alleen was Nederland in zijn jonge jaren nog overwegend religieus maar ook waren Robs ouders verbonden met de Gereformeerde Kerk in Hersteld Verband, een betrekkelijk kleine gemeenschap die zich had afgescheiden van de grotere Gereformeerde Kerken. Het ging toen om het thema of de slang in het paradijs wel of niet tot Adam en Eva had gesproken. Deze kleine groep meende dat het al of niet spreken van de slang niet op een zintuigelijke waarneming was gebaseerd en dat de bijbel niet al te letterlijk moest worden genomen. Het interessante van deze betrekkelijk kleine groep is, dat er daar nogal wat non-conformisme werd ontwikkeld en vooral ook een antenne voor sociale ontwikkelingen. Het is - sommigen van u kennen zijn naam nog wel - ook de Kerk van dominee Buskes. In 1946 heeft men zich in het kader van de vernieuwing bij de Nederlands Hervormde Kerk gevoegd. Ik vermoed - al heb ik zijn biografie nog niet grondig bestudeerd - dat Rob daar wel wat van dat non-conformisme heeft meegekregen.

Godsdienst en bevrijding in 1945

In en onmiddellijk na 1945 is godsdienst een bron van inspiratie geweest in de discussies over de naoorlogse modernisering van kerk en maatschappij. Wel is spoedig duidelijk geworden dat de bevlogen vernieuwers minderheden en voorhoedes zijn geweest en gebleven in de Hervormde, in de Gereformeerde en in de Rooms-Katholieke kerk.

De religieuze opbloei na 1945 had ook te maken met het feit dat bijvoorbeeld de Nederlands-Hervormde, de Gereformeerde, maar ook de Katholieke kerk, althans de leiding, zich in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog duidelijk had gemanifesteerd. En bovendien was er de duidelijke opdracht om de oorzaken van de crisis in de maatschappij van de jaren '30 - werkloosheid en vatbaarheid voor dictatuur - te bestrijden. Er was dus in de eerste plaats een sociaal maar ook een religieus elan ontstaan. De Volkshogeschool heeft in 1945 dan ook in dit klimaat van sociale bezinning en vernieuwing weer kunnen opbloeien. In 1945 zocht men elkaar weer op om in zulke instellingen een idealisme te beproeven en voort te zetten. Dit werd een vervolg op het elan van de zomerkampen van de vooroorlogse jeugdbeweging. Ik denk dan met name aan de Nederlands Christelijke Studentenvereniging (de NCSV) die

evenals de Vrijzinnig Christelijke Jeugd Centrale beweging (VCJC) en de sociaal-democratische Arbeiders Jeugd Centrale (AJC) hun vooroorlogse zomerkampen na de oorlog voortzetten. De volkshogeschool Allardsoog - de plaats van deze herdenking - heeft voor maar ook na de oorlog langdurige cursussen georganiseerd; al of niet in de vorm van een zomerkamp voor ongeschoolde arbeiders en voor werklozen.

Rob Hajer bij de VCJC in Rotterdam

De verzuiling is in 1945 wel teruggekeerd, tegen de verwachting van de vernieuwers in. De volkshogeschool was in principe 'algemeen' en streefde vooral verbondenheid tussen verschillende bevolkingsgroepen na. Maar juist door het in de oorlog verworven prestige van kerkelijk verzet konden de verzuilde instellingen vanaf 1945 legitiem terugkeren of worden opgericht. Zo zag men een drietal katholieke

volkshogescholen herrijzen of verrijzen. Vanuit de kerken werden er zogeheten residentiële vormingscentra gesticht, zoals Kerk en Wereld, een belangrijk instituut van de Nederlandse Hervormde Kerk. Al voor de oorlog waren de

zogeneten Woodbrookerscentra en was het vormingscentrum 'De Born' van de socialistische vrouwenbeweging opgericht. De jaren van bevrijding waren een bloeitijd van de volkshogescholen en de vormingscentra. Men wilde de maatschappij van de jaren '30 die door crisis en werkloosheid ook een voorbode van de Tweede Wereldoorlog leek te zijn, met idealisme veranderen.

Wederopbouw en industrialisatie

Niet alleen wederopbouw maar ook industrialisatie werden trefwoorden na de oorlog. En ondanks de koloniale oorlog in Indonesië tussen 1945 - 1949 is de economische groei in Nederland spectaculair geworden. In verschillende fasen werd de schade van de Tweede Wereldoorlog overwonnen en als het ware voorbijgestreefd in een industriële bloei en in een verzorgingsstaat, die begon met het nieuwe pensioenstelsel en voltooid werd in de Bijstandswet. Als we terugdenken aan deze periode dan springen de tegenstellingen in het oog; aan de ene kant de koloniale oorlog en de zogeheten Koude Oorlog vol van bewapening en mobilisatie, aan de andere kant de vooruitgang in werkgelegenheid en sociale voorzieningen. Vanuit ons perspectief lijken de naoorlogse jaren positief te noemen. Het succes van de industrialisatie werd ook zichtbaar in een geleidelijke verhoging van het levenspeil; een stijging die in de jaren '50 begon en in het decennium '60 een hoogtepunt bereikte. Het waren de jaren waarin Rob Hajer zijn bestemming tracht te vinden. De naoorlogse volkshogeschool breidde zich uit en ontving deelnemers uit alle kringen van de samenleving. Hun oorsprong is zeker niet uitsluitend confessioneel. Er werden in alle provincies volkshogescholen opgericht, want dat was het beleid van de Vereniging van Volkshogescholen. En dan komt de discussiecultuur terug, die al in de jaren '30 mede in de zomervakantiecampen is ontwikkeld. Dat wordt in de volkshogeschool voortgezet. De volkshogeschool was nog altijd een oase van bijscholing, maar werd toen ook een oord van bezinning op de zichtbare modernisering van de maatschappij. Op den duur won in deze ontwikkeling de verzakelijking het van de verzuiling. In ieder geval is gaandeweg de vanzelfsprekendheid van een op godsdienst of politieke leer gebaseerde volkshogeschool niet langer het geval.

Volksdansen voor oude huis Allardsoog, 1955

Economische groei

Die jaren, waar we nu op terugkijken als jaren van glorieuze economische groei en modernisering, vereisten ook nieuwe vormen van scholing en bijscholing. Modernisering werd verwelkomd als vooruitgang, zij het ook met aandacht voor de nadelen. In de jaren '60 werden de noodzaak of het belang van de permanente educatie - een begrip dat al voor de oorlog werd ontwikkeld - in bredere kring onderkend. Het is als het ware een tweestromenland: de economische groei vraagt om betere opleidingen en nascholing. En langs die nascholing vernieuwt de maatschappij zich ook weer verder. Het is een verhaal van vooruitgang.

Rob Hajer die talent had om die maatschappelijke ontwikkelingen te zien en daarover te discussiëren, beantwoordde de noodzaak tot modernisering van de volkshogeschool door permanente educatie haar leidraad te laten worden. Door 'Volksopvoeding te Velde' (een mooie 'eigentijdse' term) bracht hij de volkshogeschool tot nieuwe thema's. Dat kon gaan om inspraak in de opbouw van de samenleving maar bijvoorbeeld ook een discussievorm over een streekplan. Al voor de oorlog bevorderden volkshogescholen, met name Allardsoog, de ontwikkeling van de omliggende samenleving.⁸ Er zijn

⁸ Zie Maarten van der Linde en Johan Frieswijk (2013), *De volkshogeschool in Nederland 1925 -2010 en het 'Gedenkboek Volkshogeschoolwerk als samenlevingsvorming, een bloemlezing uit het werk van mr. Cees Stapel'* (1999), onder redactie van Rob Hajer, Willem Bax en Dinie Goezinne.

voorbeelden te vinden, waarin de volkshogeschool een cursus organiseerde met plaatselijke bestuurders als deelnemers en met het doel om een streekplan te ontwikkelen. In zulke vormen van lering en besluitvorming paste Rob Hajer prima en liep hij daar soms ook op vooruit.

Cursus in Het Oude Huis, jaren 50 op Allardsoog

De praktische jaren '70

In de jaren '70 verloren vorming en de volkshogeschool hun avontuurlijke inslag. In de economische expansie bijvoorbeeld werd men pragmatischer en legde 'vorming' als doelstelling het af tegen 'training'. De volkshogescholen en vormingscentra bleven vormings- en ontwikkelingswerk in brede zin uitvoeren en importeerden de vorm van een permanente educatie. Er kwamen ook specifiek op de arbeidsmarktgerichte cursussen tot stand: bijvoorbeeld een opleiding van gezinsverzorgsters of de zogenaamde visserijcursussen of scholing voor ondernemingsraden, die tot stand kwamen - in opdracht van en gefinancierd door - het Gemeenschappelijk Begeleidingsinstituut (GBIO). Vaardigheden zoals communicatie en samenwerking gaven een nieuwe bestaansreden aan de volkshogescholen. Het kan ook zijn dat men - de geest van de tijd proevend - juist daar meer accent op ging leggen. Pragmatisme kreeg de overhand. De cursussen werden meer op houding en op modernisering gericht.

In de jaren '70 nam de secularisatie in Nederland een hoge vlucht en begonnen de kerken leeg te lopen. Dat heeft ook consequenties gehad voor de vormingscentra. Zij hebben hun programma ook navenant gesecculariseerd. Wel opvallend is overigens, dat de relatieve groei van de Islam in Nederland geen sporen heeft achtergelaten in de wereld van de volkshogeschool. Die is definitief verzakelijkt.

Permanente educatie

Het begrip permanente educatie werd in deze tijd een nieuwe leidraad van het vormingswerk. De noodzaak van zich staande te kunnen houden in de maatschappij werd gezien als een nieuwe doelstelling. De ontwikkeling van de menselijke persoon werd een onderwerp van staatkundige subsidiëring. Het werd een onderwerp dat een nieuwe legitimering gaf aan de volkshogeschool. Rob Hajer schreef in 1969 mee aan de nieuwe en baanbrekende nota over vormingswerk met volwassenen.⁹ Het was alsof het naoorlogse idealisme een halve eeuw later een vorm van onderwijs en vorming had voortgebracht dat algemeen als noodzakelijk werd gezien voor een bestaanszekerheid om in deze maatschappij te kunnen leven. Thema's als scholing en vorming markeerden het belang van een kritische waardering van de eigen persoon en zijn of haar omgeving en ambities. Emancipatie, bewustwording en politisering waren de nieuwe en de seculiere doeleinden van een persoonsvorming.

Crisis, sluiting en fusie

In de decennia '80 en '90 raakte de staat eerst in een omvangrijke financiële crisis en vervolgens in een sociale crisis. Het leidde allereerst tot een langdurige bezuiniging op de overheidsuitgaven. Het optimisme van de jaren '60 en '70 maakte plaats voor een versobering van de staat. Een begrip als zelfredzaamheid en een ideologie van het neoliberalisme werden de politieke norm van de tijd. Dat heeft onmiddellijke gevolgen gehad voor de sector waar u allen nu nog deel van uitmaakt.

⁹ 'Functie en toekomst van het vormings- en ontwikkelingswerk met volwassenen in de Nederlandse samenleving' (1969)

In het begin en het midden van de jaren '80 bezuinigde het Rijk op de volkshogescholen en vormingscentra. Zij moesten 'herstructureren', wat leidde tot fusies. Het totaal van negenentwintig instellingen voor vormingswerk in internaatsverband (VWI) is toen teruggebracht tot veertien instellingen. In deze tijdgeest past ook het feit, dat de landelijke organisaties van volkshogescholen en van vormingscentra zich bundelden in de Vorming, Training en Adviesgroep (VTA).

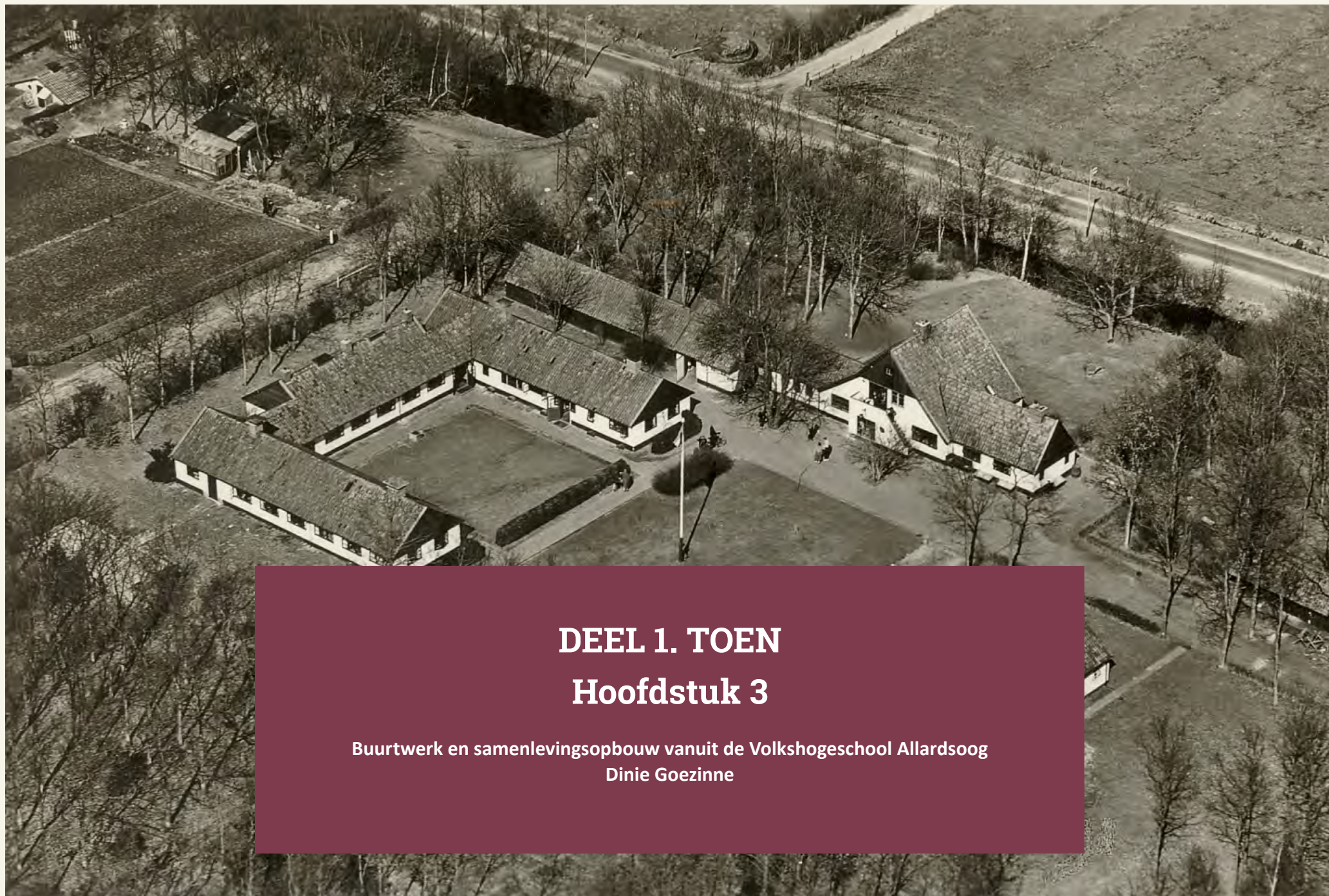
In 1995 werd mede op initiatief van Rob Hajer de Beraadsgroep Vorming opgericht om de idealen en de praktijk van het vormings- en ontwikkelingswerk te blijven uitdragen als tegenwicht tegen de verschraling, die het gevolg werd van het 'pragmatische' en soms doelbewust 'zuinige' rijksbeleid. De Beraadsgroep ging later samen met de Internationale stichting voor volkshogeschoolwerk in de Stichting Learn for Life.

Permanente educatie werd toen sterker dan ooit gezien als een mogelijkheid om zich in de maatschappij staande te houden. Een andere term uit die tijd is 'hotel- en marktpartij'. De overgebleven volkshogescholen zochten vorming en samenhang in de geïndividualiseerde maatschappij. En veelal werd de accommodatie van de volkshogeschool een hotel met een inhoudelijke tak voor vormings- en ontwikkelingswerk. Allerlei organisaties konden en kunnen het verblijf en de cursusleiders van de Volkshogeschool inhuren voor hun cursussen. In de eenentwintigste eeuw hebben de VTA-instellingen doelbewust als marktpartij moeten meedingen naar hun klandizie.

Rob Hajer en de andragologie

Rob Hajer raakte in 1974 verbonden aan de studie andragologie in de Radboud Universiteit in Nijmegen, want volksontwikkeling was intussen ook onderwerp geworden van een specifieke wetenschap. In 1981 promoveerde hij op een historische studie over de volwassenenvorming. Vanaf 1987 is hij een onvrijwillige waarnemer van een ontmanteling van de volwassenenvorming. Er zit iets tragisch in dat hij als één van de grote figuren in de ontwikkeling van vorming en volksopvoeding in de jaren '50, '60 en '70, ook weer de afbraak daarvan heeft meegemaakt. Hij heeft als hoofddocent in Nijmegen in een inmiddels geseculariseerde universiteit mede de andragologie ontwikkeld. Maar als gevolg van bezuinigingen door het ministerie van OCW verdween de studie andragologie in 1986 uit het Academisch Statuut. Ook dit markeert een einde in de geschiedenis van het vormingswerk.

Zo is Rob Hajer dus een waarnemer op afstand geworden. Hij heeft de opkomst van de volkshogeschool meegemaakt en daar een belangrijke rol in gespeeld. Maar ook de ontmanteling daarvan heeft hij beleefd. Hij heeft kunnen bijdragen aan de maatschappelijke en de wetenschappelijke legitimering van deze instellingen. En - en dat vind ik wel een mooi kenmerk - hij heeft in de tweede helft van zijn leven een evenwicht kunnen bewaren tussen creatieve theorie en praktische uitvoerbaarheid. In die zin is hij wel altijd een gids geweest; niet alleen in de theorie maar ook in de acceptatie van de praktijk en van stonde af aan als een gids met de ogen gericht op een houdbare toekomst.

DEEL 1. TOEN

Hoofdstuk 3

Buurtwerk en samenlevingsopbouw vanuit de Volkshogeschool Allardsoog
Dinie Goezinne

Hoofdstuk 3. Buurtwerk en samenlevingsopbouw vanuit de Volkshogeschool Allardsoog

Dinie Goezinne

Ontstaan

De Volkshogeschool Allardsoog kwam voort uit een burgerinitiatief, zoals we dat nu noemen: Jarig van der Wielen hield in de jaren '20 van de vorige eeuw lezingen waarmee hij de arme, weinig ontwikkelde bevolking rondom de punt waar Drenthe, Friesland en Groningen elkaar raken, op een hoger plan wilde brengen. Hij stelde De Schuur (die er nu nog is) hiervoor open. Al doende ontstond, geïnspireerd door de Deense volkshogeschoolbeweging, de Volkshogeschool Allardsoog.

Het ging om de sociale en culturele emancipatie van het platteland. De volksontwikkeling op de volkshogeschool was vooral gericht op het 'sociale vraagstuk', de opkomst en strijd voor gelijkberechtiging van arbeiders en boeren. Naast het cursuswerk ontwikkelde Allardsoog allerlei initiatieven op het gebied van welzijn zoals voor gezinsverzorging, bibliotheken, buurthuizen, culturele raden en streekontwikkeling.

Vaak bleven stafleden en zeker Mr. Cees Stapel, die van 1948 tot 1971 hoofdcursusleider/directeur was van Allardsoog, daarbij zeer actief betrokken.

Missie, doelen en praktijk van Allardsoog

Over de missie, de doelen en de praktijk van Allardsoog is veel door Stapel geschreven. Zijn talloze publicaties zijn gebundeld in 'Volkshogeschoolwerk als samenlevingsvorming, een bloemlezing uit het werk van mr. Cees Stapel', onder redactie van Rob Hajer, Willem Bax en mijzelf (Dinie Goezinne), ter gelegenheid van zijn 80^e verjaardag. In het onderstaande ontleen ik veel aan de inleiding 'Maatschappelijk en cultureel opbouwwerk' die ik schreef bij deel II van die bundel.

In het artikel 'Buurtwerk in beweging, 25 jaar Allardsoog'¹⁰ omschrijft Stapel buurtwerk als 'werk in, van en voor de buurt'. Het ontwikkelde zich op een organische manier uit de 'praatavonden' van Jarig van der Wielen al vóór het ontstaan van de volkshogeschool en later ondersteund door de

volkshogeschool. Voor Wereldoorlog II waren de doelen helder: praktische hulpverlening in de noden en behoeften van een tamelijk gesloten, geïsoleerde samenleving van kleine boertjes in een afgegraven veengebied die zichzelf 'op de hoogte van de tijd in een wijdere omgeving trachtten te brengen'.

Heroriëntatie na de tweede Wereldoorlog

Na de oorlog was heroriëntatie nodig op doelen, strategieën en activiteiten. De bevolkingssamenstelling was veranderd in verband met werkloosheid, emigratie van de actievere mensen, veranderingen in de landbouw en de opkomst van industrie. Mede door de stuwkracht van de volkshogeschool ontstonden er tal van organisaties op allerlei terreinen. Die werden zoveel mogelijk verzelfstandigd. Sociaal-hygiënisch werk werd overgedragen aan het Groene Kruis, vrouwengroepen gingen over naar de Bond van Plattelandsvrouwen. Er werd de stoot gegeven tot buurt(huis)werk. Het huishoudonderwijs van het buurtwerk werd later omgevormd tot een landbouwhuishoudschool en er kwam een lagere landbouwschool.

Nivonhuis Allardsoog, voorheen o.a. gezinsverzorgstersopleiding, 1 april 2022

¹⁰ In De Schalm, 1958

Buurtwerk als samenlevingsvorming

Ook na het afstoten van allerlei initiatieven bleef het buurtwerk als samenlevingsvorming nog steeds nodig. Het had nog steeds een taak ter versterking van de onderlinge betrokkenheid. Het externe werk werd ontwikkeld: voor met name het maatschappelijk gezinswerk, verbonden aan de gezinsverzorging. Er kwamen effectieve samenwerkingsvormen van de volkshogeschool, het buurtwerk, de gezinsverzorging, de gemeentelijke sociale diensten en andere instellingen. Dit leidde ook tot cursussen voor de middenstand en tot discussies over ruilverkaveling met hulp van de toneelgroep van het buurthuis.

Voor de deelnemers ging het om persoonlijkheidsvorming, bevordering van creativiteit en vergroting van praktische mogelijkheden. Educatief werk was hier dus onderdeel van samenlevingsvorming.

De drie M's

In een iets later uitgesproken lezing¹¹ zegt Stapel dat het werk gericht moet zijn op zelfwerkzaamheid door activering van de drie M's; mensen, middelen en mogelijkheden om een betere samenleving te vormen, niet alleen beter functionerend, maar ook in 'zedelijke zin', dat mensen en groepen meer onderling begrip en waardering voor elkaar hebben en in toenemende mate zich verantwoordelijk voelen voor deze samenleving en daar uiting aan geven. Steekwoorden zijn: gezamenlijke verantwoordelijkheid, medemenselijkheid en algemeenheid (van belang in de toenmalige verzuilde samenleving). Vanuit de volkshogeschool werd ook de oprichting van de Culturele Raad Opsterland bevorderd en ondersteund.¹² Deze Raad gaf 'stimulerende injecties' bijvoorbeeld voor amateurorkesten, voor kadercursussen jeugdwerk en voor handenarbeidmateriaal voor een jongensclub. Dit alles op een zo strategische manier, dat er meer gebeurde: de jongensclub maakte nestkastjes voor de vogelwacht en kreeg als tegenprestatie excursies, waardoor, aldus Stapel: 'de vlieg die met deze klap werd geslagen was, dat de jongensclub eindelijk eens met iets anders aan de gang ging dan het eeuwige figuurzagen'.

Ook organiseerde de Culturele Raad zelf toneel-, muziek- en filmavonden en stimuleerde vervolgens de zelfwerkzaamheid door uitloving van een prijs voor de verzorging van de beste 'dorpswinteravond', waarbij de beoordeling in een algemene samenkomst gemotiveerd werd, 'opdat er zoveel mogelijk lering uit de ervaringen kan worden getrokken'. Tevens werd meegedaan aan Friese bewerkingen van toneelstukken als 'De Vos Reinaerde' en 'Our town' van Oscar Wilde, dat de gemoederen, ook kerkelijke, hevig in beroering bracht. Er werden nabesprekingen gehouden met deskundigen van buiten, in de hoop dat de toneelverenigingen hierdoor op een cultureel en technisch meer verzorgd niveau zouden worden gebracht. Er waren dus duidelijk zowel culturele als educatieve doelen. Stapel betreurde het dan ook, dat in latere jaren kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening op landelijk beleidsniveau gescheiden werden van vorming en opbouwwerk. Bij dit alles is ongetwijfeld Stapel, al of niet als directeur van Allardsoog, een drijvende kracht geweest door zijn gedrevenheid en zijn strategische en juridische inzicht.

¹¹ 'Buurthuiswerk ten plattelande' (1958) voor het Opbouworgaan in Zuid Holland.

¹² Actieve cultuurpolitiek in een plattelandsgemeente' (1953), in Volksopvoeding, nr.3.

Het tweede gezicht van de volkshogeschool, wisselwerking met de omgeving

In zijn artikel 'Het tweede gezicht van de Volkshogeschool'¹³ spreekt Stapel over het eerste (de cursussen in de volkshogeschool) en het tweede gezicht, dat gekeerd is naar de omgeving. Volkshogeschoolleiders en cursusleiders zijn in hun omgeving actief in allerlei commissies en raden die verband houden

met het volkshogeschoolwerk, zoals plattelandslectuurvoorziening, jongeren- en ontwikkelingswerk, handenarbeid, volksdans, huismuziek, het beleggen van 'streek'- of 'gemeentedagen', vormingswerk bedrijfsjeugd, het stimuleren van migratie en emigratie en het organiseren van bijeenkomsten voor speciale groepen, zoals kleine boeren om bij te dragen aan bewustwording van de problematiek van de betrokken streek of groep.

Er ontstaat zo een wisselwerking tussen het cursuswerk in de volkshogeschool en de omgeving. "Doordat op de volkshogescholen immers de meest uiteenlopende gebieden van werken

en leven in de cursussen ter sprake komen, is men in staat tussen vele van deze gebieden die 'dwarsverbindingen' te leggen die meer gespecialiseerde deskundigen soms ontgaan", zegt Stapel. Nu gebruiken we temen als 'interdisciplinariteit' en 'multiperspectiviteit'.

Maatschappijkritische instelling en aandacht voor macht

Stapel, als pragmatisch idealist, was wars van dergelijke vaktermen maar hij ijkte wel enkele termen, zoals: 'samenlevingsvorming', 'samenlevingshulp', 'het tweede gezicht', 'machtsdriehoek'. Hij citeerde graag de slogan van Allardsoog: 'de slapenden wekken', wat voor hem betekende: een kritische instelling met als doel om de invloed van de mensen in de samenleving te vergroten. Hij stelde machtsverhoudingen aan de kaak. Zo sprak hij van de 'driehoeksverhouding - wezenlijk voor de moderne democratie - tussen overheid, deskundigen en bevolking' in een speech, getiteld 'Samenlevingsopbouw?', voor een congres over streekontwikkeling in 1969. Ook in een speech¹⁴ voor een seminar van de Raad van Europa in 1986 onderscheidde hij de machtsdriehoek: de officiële regeringsautoriteiten, experts en de mensen in de samenleving. Hij vroeg aandacht voor de machtspositie van experts en voor de allianties die twee van de drie partijen kunnen aangaan, en zei: 'De positie van de opbouwwerker is exact middenin de driedimensionale driehoek en zijn taak zal vooral zijn om de hoek waar de bevolking is gesitueerd, te vergroten. Dat wil zeggen: 'to empower the

inhabitants to speak up for themselves and take an active part in promoting community affairs, defending their own interests and enhancing their influence'.

Dat is precies wat we nu ook voorstaan en wat al het credo en de praktijk was van Allardsoog.

¹³ In De Volkshogeschool (1954), nr.3.

¹⁴ C. Stapel (1986), Adult Education and Community Development, Speech held at the seminar 'Education for Health: individual and society', Crotone (It.).

DEEL 1. TOEN

Hoofdstuk 4

Vormingswerk en samenleving in de visie van Rob Hajer
Dinie Goezinne

Hoofdstuk 4. Vormingswerk en samenleving in de visie van Rob Hajer

Dinie Goezinne

In de jaren '70, '80 en '90 van de vorige eeuw verwoordde Rob Hajer visies op vormingswerk en samenleving die ook nu nog actueel zijn en onze gedachten kunnen scherpen.

In 1969 publiceerde hij 'Vormingswerk en samenleving' in de toen veel gelezen reeks 'Vormingswerk, theorie en praktijk' die uitging van het Nederlands Centrum voor Volksontwikkeling (NCVO) waarvan hij directeur was. Het is een bundel artikelen over de maatschappelijke en politieke vormingsopgaven, vanuit de overtuiging, 'dat het vormingswerk gericht moet zijn op de vergroting van menselijke vrijheid en creativiteit en daarom ook humanisering van de samenleving dient te bevorderen'. Het heeft dus een normatieve gerichtheid, het heeft aandacht voor de relatie voelen en handelen en het is betrokken op de concrete en actuele werkelijkheid "waarin mensen en zaken met elkaar te maken hebben."

De interne spanning in de democratie

We gaan hier vooral in op het artikel 'Democratisering, vorming en opbouwwerk' in deze bundel, omdat het relevant is voor onze huidige discussies over het functioneren van de democratie. *Het navolgende is een weergave van zijn opvattingen.* Democratie behoeft een interne spanning, waarbij hij verwijst naar Becker die sprak van 'actieve minderheden'¹⁵ en Pöggeler¹⁶ die aandacht vroeg voor de meerderheid. Actieve elite-minderheden kunnen vernieuwend zijn, maar niet altijd. En democratie veronderstelt juist dat bij de grote meerderheid het vermogen wordt ontwikkeld tot meedenken met de hoofdlijnen van het maatschappelijk gebeuren en tot het kritisch mee beoordelen van de belangrijkste vraagstukken in de samenleving. Vormingswerk moet op alle burgers gericht zijn en moet ertoe bijdragen dat de verbinding tussen de 'slepers' en de bemanning van de 'sleep', de grote meerderheid, niet wordt verbroken. Nodig is een betere distributie van verantwoordelijkheid door decentralisatie met verschillende graden van deskundigheid en met functionele differentiatie in verantwoordelijkheden op plaatselijk, regionaal en landelijk niveau. Gedemocratiseerde participatie moet bevocht worden op de bestaande (bestuurlijke) elites; een open verhouding tussen overheid en maatschappij is nodig en een bereidheid tot luisteren, onder meer door openbare hearings. (Dat doet ons denken aan de huidige burgerberaden, waarover verderop meer).

De rol van opbouwwerk

In dit proces van democratisering kent Rob een belangrijke rol toe aan het opbouwwerk, door hem omschreven als 'het deskundig geleide proces waarin burgers in een bepaald territoriaal of functioneel samenlevingsverband op een zelfstandige en democratische wijze leren samenwerken aan de oplossing van gemeenschappelijke problemen en aan de vormgeving van hun eigen milieu'. Let op: het gaat om leren, niet alleen om het bereikte resultaat. Opmerkelijk is dat hij hier spreekt van "gemeenschappelijke" problemen, terwijl vaak juist de problemen van verschillende groepen mensen in de samenleving heel verschillend zijn. Waarschijnlijk bedoelt hij: problemen die

¹⁵ Hellmut Becker, 'Bildung und Politik' Die Deutsche Universitätszeitung, 1960, nr. 11, blz. 23 e.v.

¹⁶ F.Pöggeler, 'Aktive Minderheiten und passive Mehrheiten', Berliner Arbeitsblätter für die deutsche Volkshochschule, 1962/XIX

hen allen overkomen, zoals nu bijvoorbeeld bij de stikstofuitstoot: boeren, natuurbeschermers, andere burgers, industrieën, de bouwsector, overheden enz., maar die voor al die groepen verschillende gevolgen hebben en waardoor die betrokkenen verschillende belangen hebben.

Ongelijke verdeling van macht

Rob wijst zelf op een risico bij de toen veel geciteerde Ross¹⁷. Deze was sterk gericht op bevordering van integratie in de 'community' binnen de context van een op aanpassing en harmonisering gericht beleid. De problematiek van de ongelijke verdeling van macht in onze maatschappij kon daarbij miskend worden. Afhankelijk van de betrokken situatie kunnen samenwerkings-, campagne- en verzetsstrategieën (Warren¹⁸) en sociale actie met het conflictmodel ingezet worden. Hij geeft aan dat de nieuwe democratische vormen van participatie in verband moeten worden gebracht met het proces van politieke beleidsvorming, "waarin de relatie tussen het besturen op korte en op lange termijn en tussen lagere en hogere niveaus voortdurend wordt onderkend. Het opbouwwerk heeft (vanuit een relatief onafhankelijke positie) mede tot taak om bij de burgers dit vermogen tot denken in verschillende dimensies van tijd en ruimte te vergroten." Daar kan men het ook nu van harte mee eens zijn.

Het vormingswerk in opbouwwerkprocessen

In dit artikel gaat Rob ten slotte in op de taken die vormingswerk kan verrichten in deze opbouwwerkprocessen: vergroten van belangstelling van mensen voor problemen in hun eigen woonplaats en informatie daarover; helpen om apathie te doorbreken; activiteiten organiseren waardoor de relatie bestuur/ambtenaren en burgers wordt bevorderd; voorzien in de behoefte aan leiders in de plaatselijke samenleving; beïnvloeding van intergroepsrelaties; concrete taken uitvoeren in de actiefase, zoals helpen bij opvangen van nieuwe bewoners, sociale hulpverlening, organisatie van

voorlichtingsavonden, interviews, begeleiden van actieprogramma's van binnen- en buitenparlementaire aard.

Ik wijs hier ook op de publicaties van Ger van Enkevort, de naaste medewerker van Rob bij het Nederlands Centrum voor Volksontwikkeling (NCVO). Hij gaat in op de rol van het buurt(huis)werk als opstap naar leren. Educatie is bij hem op de persoon gericht ter bevordering van individuele ontplooiing én actieve vormgeving van het maatschappelijk en politiek leven én van de sociale en economische ontwikkeling van de samenleving.¹⁹

In de bundel 'Volwassenenvorming - beleid en democratisering'²⁰ is Rob hier nader op ingegaan en spreekt hij in hoofdstuk 2 van democratie als product en als proces. In hoofdstuk 8 over de ontwijkende verzorgingsstaat (ook toen al; de grote bezuinigingen moesten nog komen!) wijst hij op reductie van beleid, tot uiting komend in de inperking van complexe beleidsdoeleinden en -inhouden tot aspecten ervan, op ideologisering (scheppen van een verkeerd beeld van een verkeerde werkelijkheid, Marx), bijvoorbeeld bezuinigingsbeleid onder het mom van 'eigen verantwoordelijkheid, volwassenenvorming beperkt tot inzet op de

arbeidsmarkt, selectieve voorkeur voor doelgroepen die door hun positie en omvang een bedreiging voor de stabiliteit van de samenleving zouden kunnen vormen, (zoals werklozen, culturele minderheden enzovoort), eenzijdige beklemtoning van formele en cognitieve bekwaamheden zonder dat er een duidelijke relatie wordt gelegd met de eigen woon- leef- en werksituatie en segmentering van op participatie gericht educatief beleid zonder oog voor waar de machtscentra zich bevinden.

17 Murray G. Ross, 'Community organization', 1955

18 Genoemd door H. van den Berg In: De wisselwerking tussen sociologie en sociale arbeid in de VS, Mens en maatschappij, 1967, nr.5

19 Enkevort, G. van (1997), Educatie als animatie. Opstellen over de activerende rol van vorming en volwasseneneducatie. Utrecht: Elsevier enz.

20 R. Hajer 'Volwassenenvorming - beleid en democratisering', De Horstink, 1981, m.n. hfst 2 'Volwassenenvorming, beleid, democratisering - enkele uitgangspunten' en hfst 8, 'Beleidspectieven in een ontwijkende verzorgingsstaat'.

15 oriëntatiepunten

Deze gedachtegangen leiden tot 15 oriëntatiepunten voor emancipatorisch beleid:

1. Volwassenenvorming moet betrokken zijn op de concrete en historische situatie;
2. Mensen moeten zicht krijgen op de conflictvelden in hun alledaagse vervreemde werkelijkheid;
3. Volwassenenvorming moet een sociaal leerproces zijn;
4. Er moet een strategie zijn die doelgroepen versterkt en hun isolement voorkomt;
5. Uitvoerend werk moet van onderop werken;
6. Zogenaamde compenserende volwasseneneducatie moet worden afgestemd op emancipatoire doeleinden;
7. Didactische en methodische integratie van beroepsvorming, algemene en maatschappelijke vorming is nodig als aangrijpingspunt voor maatschappelijke verandering;
8. Beïnvloedings- en toetsingsmogelijkheden van welzijnsvoorzieningen vergroten;
9. Volwassenenvorming moet zowel het staatkundig-politieke proces ondersteunen als het maatschappelijk-politieke proces (zoals in sociale bewegingen milieubeweging, feminisme, vredesbeweging, woon-actiegroepen);
10. Democratisering en decentralisatie van bestuur is nodig;
11. Ondersteuning van zelfbestuur en zelforganisatie;
12. Educatieve centra ontwikkelen;
13. Pluriforme, samenhangende voorzieningenstructuur;
14. Transformatie (niet radicaal) van educatieve instellingen;
15. Integrale maatschappelijke politiek, waarbij educatieve aspecten van het beleid in de sociaal-economische sector, de volksgezondheid, de ruimtelijke ordening en in het milieubeleid worden onderkend en gepland.

Betekenis voor de huidige praktijk

Naar mijn mening zijn deze zienswijzen ook nu nog zeer herkenbaar en waardevol. De huidige samenleving is echter nog complexer en gesegmenteerder, vele kwesties zijn nog dringender (globalisering, digitalisering, groeiende kloof tussen arm en rijk, klimaatverandering, overbevolking, woningnood enz.). Beïnvloeding van de publieke opinie door nepnieuws gebeurde tot circa 1990 alleen in gedrukte vorm en door radio en TV. Nu hebben digitalisering, sociale media en algoritmen een grote maatschappelijke invloed. Een column in de NRC waarschuwde onlangs voor de 'nieuwe elite van de Nitwits' ²¹.

Bovendien is de subsidiëring van het welzijnswerk, inclusief volwassenenvorming, buurtwerk en opbouwwerk medio jaren '80 gedecentraliseerd naar de gemeenten. Echter niet met de positieve gevolgen die Rob daarvan verwachtte. Het welzijnswerk valt sinds 2007 onder de eerste versie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), nu de Wet maatschappelijke ondersteuning van 2015. Er is steeds op bezuinigd en het is veelal gericht op individuele ondersteuning (maatschappelijk werk). Buurtwerk en opbouwwerk als professionele, betaalde activiteit bestaat nu slechts in beperkte mate. Wel zijn er waardevolle burgerinitiatieven die wel of niet door onbetaalde professionele vrijwilligers of enkele opbouwwerkers worden begeleid.

Gemeenten zijn verplicht om burgers te laten participeren in het beleid ten aanzien van de Wmo en de Participatiewet (gericht op mensen met afstand tot de arbeidsmarkt). Veel gemeenten hebben een Adviesraad Sociaal Domein (ASD) ingesteld, die tot taak heeft om B en W te adviseren over het sociale domein waartoe naast deze twee wetten ook de Jeugdwet behoort. Deze ASD's bestaan meestal uit burgers met verschillende achtergronden die na sollicitatie zijn gekozen. Ze worden benoemd door de gemeente, zijn onafhankelijk, krijgen (soms) een kleine vergoeding en kunnen deelnemen aan

21 Column van Joyce Hes, NRC 2023.

deskundigheidsbevordering. Veel ASD's adviseren over beleidsvoornemens en beleidsuitvoering op het brede sociaal terrein, dus ook over aanpalende kwesties zoals armoedebeleid en woonbeleid. Ze zijn dus een voorbeeld van burgerparticipatie in beperkte zin, zoals Rob dat wellicht voor ogen had.

Andere voorbeelden zijn burgerberaden op landelijk of plaatselijk/regionaal niveau, zoals bepleit en beproefd door Eva Rovers²² en David van Reybrouck. Er lijkt echter een wildgroei aan burgerberaden” te ontstaan die lang niet alle voldoen aan de methodische voorwaarden die Rovers daarvoor heeft geformuleerd. Zij zegt: “Doe het goed, of doe het niet” om teleurstellingen te voorkomen. Ook burgerinitiatieven, niet te verwarren met burgerberaden, komen steeds meer van de grond. Ze zijn zeer verschillend van aard. In deze Inspiratiebundel worden er enkele gepresenteerd.

Elkaar leren kennen en samen leren

Voor meer informatie over huidige theorieën en praktijken van burgerparticipatie en de vormingsaspecten daarvan verwijzen wij naar de in noot 5 genoemde tekst over sociaal leren.

Tot slot: wat zou Rob, met zijn kritische geest vinden van de huidige praktijk? Hij zou wat mopperen, teleurgesteld zijn en er ongetwijfeld een kritische tekst over schrijven met toch enige optimistische (handelings)perspectieven.

“Doe de goede dingen, en doe de dingen goed. Soms moet het goede wijken voor het betere.”

Of omgekeerd.

²² E. Rovers, ‘Nu is het aan ons. Oproep tot echte democratie’(2022) De Correspondent. Zie ook: Broens, M. i.s.m. Goezinne, D. Sociaal leren en actief burgerschap. Theorie, beleid, praktijk. Verschijnt begin 2024 als boek in de reeks van de Kring Andragologie UvA.

DEEL 1. TOEN

Hoofdstuk 5

(Rijks)overheidsbeleid ten aanzien van het vormings- en ontwikkelingswerk sinds 1982
Een korte weergave
Dinie Goezinne

Hoofdstuk 5. (Rijks)overheidsbeleid ten aanzien van het vormings- en ontwikkelingswerk sinds 1982 - een korte weergave

Dinie Goezinne

In 1982 begonnen de bezuinigingen op onder andere de volkshogescholen en de residentiële vormingscentra (Internaatsvormingswerk, IVW). Tevens kwam daarbij in plaats van een instellingssubsidie een subsidie op cursistendagdelen in bepaalde functioneringsgebieden. Bij het regeerakkoord van 1986 werd de hele volwasseneducatie ondergebracht bij het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (O&W), waaronder de alfabetisering (voortaan behorend tot de basiseducatie), hetgeen leidde tot formalisering en de bijbehorende professionalisering). Ook fl. 8 miljoen voor beroepsgerichte cursussen van het IVW ging als volwasseneducatie naar O&W. De ambtenaren van de toenmalige afdeling vormings- en ontwikkelingswerk (VOW) van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) berekenden dat het minder dan 8 miljoen betrof, waarop de ambtenaren van O&W aangaven dat O&W gewoon die 8 miljoen wilde hebben. Behalve die 8 miljoen kwam er nog een bezuiniging op het IVW. Het ministerie van WVC, later VWS, eiste dat de instellingen voor internaatsvormingswerk voor minder dan de helft van hun omzet afhankelijk zouden zijn van het rijkssubsidie. Er kwamen regels voor de financiële bedrijfsvoering, met name de minimale omzet. Er werden aldus fusies van IVW-instellingen afgedwongen.

Tegelijkertijd was er de decentralisatie van het welzijnswerk, waaronder VOW naar de gemeenten en de 'Herstructurering landelijke steunfunctie- en belangenorganisaties (HLO)', waaronder het Landelijk Beraad Plaatselijk Vormingswerk. Dit betekende in feite de opheffing van deze organisaties. Het subsidiebudget van de landelijke organisaties werd met de helft verminderd en ondergebracht in het nieuwe onderzoeks- en steunfunctie instituut Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW). De toenmalige directeuren mochten niet solliciteren naar functies bij het NIZW. Het Landelijk Centrum Opbouwwerk (LCO) bleef in eerste instantie buiten het NIZW bestaan, maar met in 2007 de omvorming van het NIZW tot Movisie maakte het LCO daar deel van uit.

Met veel moeite werd de landelijke koepel van het internaatsvormingswerk buiten de HLO gehouden op basis van een uitspraak, enkele jaren eerder, van minister Brinkman. Hij bevestigde dat het samengaan van de drie landelijke koepels in de nieuwe organisatie VTA-groep (Vorming, Training, Advies) voor hén de 'HLO-operatie' betekende.

Het VOW bleef in 1986 bij WVC (VWS), onder de noemer welzijnswerk. Die term stuitte de vormingswerkers tegen de borst. Maar het was een soort redding. De vraag was toen of VWS het VOW onder het maaiveld zou houden of zou profileren. Sommigen vonden: niet profileren, uit angst dat O&W (na de overgang van Cultuur van WVC naar O&W werd dit OCW) ook het VOW zou claimen. De toenmalige directeur Maatschappelijk Ontwikkeling, Eli van der Kooij, en ik als hoofd van de afdeling Vormings- en Ontwikkelingswerk, vonden profilering noodzakelijk. Zij namen een aantal initiatieven:

- het onderzoek 'Herprofilering van het vormingswerk', van Margreeth Broens, Theo Jansen en Ruud van der Veen (1990, resp. 2e dr. 1991, handelseditie) met een begeleidingscommissie onder voorzitterschap van Rob Hajer.
- een speciale uitgave, geheel gewijd aan VOW en de toenmalige VOW-instellingen (inclusief het IVW), van het blad 'Trefpunt' van het ministerie van WVC.
- een debat van filosofen in de Balie, dat leidde tot het boekje 'Het einde van het vormingswerk? een dialoog tussen filosofie en praktijk', van Paul Kuypers, René Boomkens, Harry Kunneman en Frans Berkers (1989).
- de VUGA Reeks Vormings- en ontwikkelingswerk, ondersteund door WVC en uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de VTA-groep (redactie Theo Jansen, Gerdis Michielse en Dinie Goezinne) (uitgave in deze reeks onder andere het proefschrift van Theo Jansen 'Gedeelde verschillen, algemene volwassenenvorming in een veelvormige wereld' in 1994; voorts publicaties zoals die van Danny Wildemeersch en Jumbo Klercq en de tweede druk van het hierboven genoemde onderzoek 'Herprofilering van het vormingswerk').

Vanaf 1990 werd er opnieuw bezuinigd, door de gemeenten op het welzijnswerk, waaronder op VOW, buurtwerk en samenlevingsopbouw en door het rijk op het IVW. Er moest voor het IVW een nieuwe subsidieregeling worden bedacht. Daarbij kwam de nadruk op kadervorming van 'voortrekkers', zoals emancipatiegroepen, vrouwen, allochtone minderheden enz. Gerdis Michielse, de

toenmalige directeur van de VTA-groep en ikzelf als afdelingshoofd VOW hebben daarbij - als steeds - nauw samengewerkt. In latere jaren werd er nogmaals bezuinigd en bleef er slechts een subsidiebedrag van fl. 5 miljoen over voor cursussen deskundigheidsbevordering in het kader van de Welzijnswet. Deze cursussen konden mede door de IVW-instellingen worden aangeboden. Erkenning door de Rijksoverheid van het IVW en het VOW was daarmee in feite ten einde.

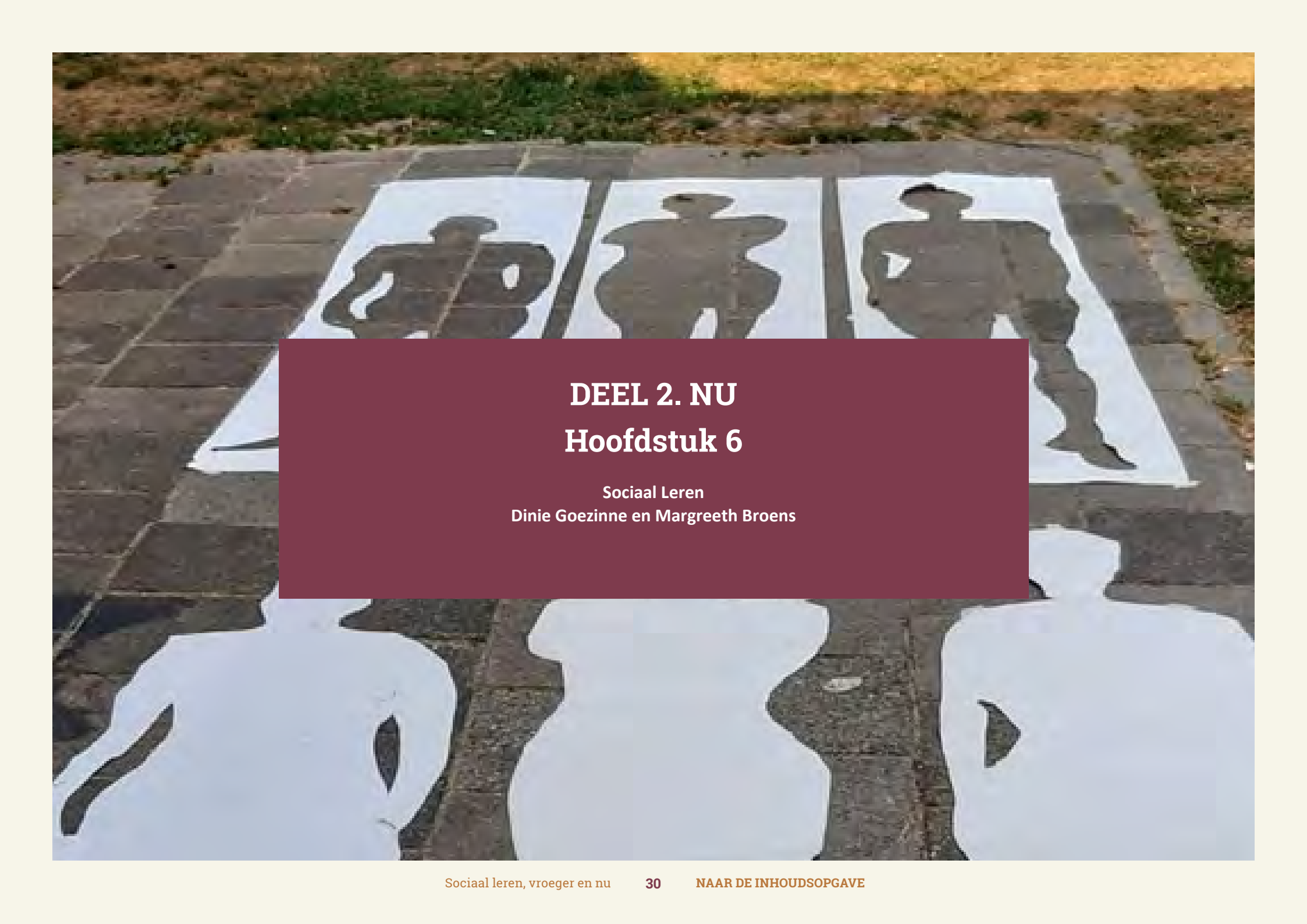
Tot zover het overzicht van de landelijke beleidsontwikkelingen tot de eeuwwisseling. In de huidige beleidsontwikkelingen zien we onderdelen terugkomen. Het tweede deel van deze bundel gaat in op de huidige praktijken. In hoofdstuk 4 legden we al verbanden met de actualiteit.

In de huidige praktijken zien we vormen van ingebouwde vorming bij gesprekskringen over het klimaat, bij het Humanistisch Verbond, bij het Nivon, bij de vakbond, bij theatervormen enz. Ook binnen het Mbo zien we onderdelen van sociaal leren terug. In coöperaties, buurthuizen, bij vakbonden, in bibliotheken, taalcursussen, budgetbeheer zijn allerlei vormen van sociaal leren te herkennen. In de uitvoering en begeleiding heeft een verschuiving plaatsgevonden van professionals naar vrijwilligers. Een beleidsbrief (<https://www.nieuwsbrievenminocw.nl/actueel/nieuws/2023/11/nieuwsbrief-mbo-november/leven-lang-ontwikkelen-moet-voor-iedereen-vanzelfsprekend-worden>) van de ministeries van OCW, SZW en EZK over Leven Lang Ontwikkelen is door het demissionaire Kabinet in november 2023 aangeboden aan de tweede kamer.

DEEL 2. NU

Dit deel begint met een algemene tekst over Sociaal Leren. Daarna volgt hoofdstuk 7 over 'gelijke kansen en een leven lang leren voor iedereen'. In hoofdstuk 8 volgen de impressies van de sessies. Voorbeelden van huidige praktijken laten de veelvormigheid van het werk zien rond 'platteland', 'verduurzamen', 'gelijke kansen' en 'cultuurpolitiek' met vormen van burgerparticipatie zoals zorgcoöperaties, energiecoöperaties en bewonerscollectieven. Een aantal deelnemers ging aan de slag met de vragenlijst 'Sociaal leren analyseren' van de Kring Andragologie, en leverde na afloop aanvullende teksten aan voor hoofdstuk 9. Hoofdstuk 10 bevat enkele slotconclusies en uitdagingen voor de toekomst.

DEEL 2. NU

Hoofdstuk 6

Sociaal Leren
Dinie Goezinne en Margreeth Broens

Hoofdstuk 6. Sociaal Leren

Dinie Goezinne en Margreeth Broens

De term sociaal leren werd vanaf het eind van de jaren '80 vanuit verschillende vakgebieden naar voren geschoven. Het zijn vooral Theo Jansen en Danny Wildemeersch geweest die het concept in het licht van de metafoor van 'reflexieve moderniteit' verder ontwikkelden. In hun artikel 'Paradoxen van sociaal leren', samen met Vandenabeele en Jans uit 1997, kwamen vier basisassen naar voren waarlangs sociaal leren plaatsvindt: actie, reflectie, communicatie en coöperatie²³. Zie ook het boek van Theo Jansen (1999), 'Sociaal leren'. Naar een actieve maatschappelijke participatie van deelnemers in het sociaal-cultureel werk, een uitgave van het NIZW (nu Movisie). De term 'sociaal' in relatie tot leren staat voor twee elkaar aanvullende, maar wel te onderscheiden betekenissen.

Ten eerste: mensen leren niet alleen voor zichzelf, maar ook om deel te hebben aan sociale, culturele, economische en politieke processen en verbanden. Het heeft dus altijd te maken met vragen in relatie tot maatschappelijke participatie en verbondenheid. Het gaat daarbij om het aanleren van sociale vaardigheden en houdingen waardoor mensen (beter) in groepen en organisaties kunnen functioneren, belangen van die verbanden (beter) gaan behartigen, en medeverantwoordelijk zijn voor de gang van zaken binnen die groep of organisaties.

Ten tweede: leren in een groep: mensen leren niet alleen of niet het meest zinvol via individuele trajecten maar ook - en vaak beter - door hun persoonlijke ervaringen te verbinden aan de ervaringen van lotgenoten. Anderen spelen een belangrijke rol in het (h)erkennen, benoemen, veralgemeniseren en verhelderen van individuele ervaringen. Mensen worden zich meer bewust van wat hen bezighoudt en ze zien nieuwe mogelijkheden. Met deze dubbele betekenis houdt sociaal leren dus zowel leren *voor* de groep in, de eerste betekenis van sociaal leren, als leren *door* de groep, de tweede betekenis. Sociaal leren heeft zowel betrekking op doelen als op methoden van leren.

Ger van Enckevort spreekt in zijn artikel 'Educatie-in actie?' (Zie de bundel 'Educatie als animatie' 1997) over leren als 'het verwerven en veranderen van kennis en vaardigheden, opinies en waardenoriëntaties'.

Dat gebeurt niet alleen in instellingen met educatie als hoofddoel, maar ook als neven doel, in organisaties met een ander hoofddoel, bijv. natuur- en milieuorganisaties en vakbonden (men spreekt dan van ingebouwde educatie). Het vindt nu ook steeds meer plaats in non-formele educatie en informeel leren, in allerlei burgerinitiatieven/acties van onderop, zoals energiecoöperaties en tijdens gebeurtenissen die 'van boven af' op mensen afkomen, zoals bijv. het aardgasvrij maken van wijken. Leren is dan ook minder

formeel (= diplomagericht), maar non-formeel (zoals workshops) en informeel (onbewust). Men leert daar door actie, vanuit de motivatie om een bepaald probleem aan te pakken. Men leert daarbij al doende op te komen voor gelijke kansen, actieve bemoeienis met milieuvraagstukken, discriminatie, de zorg voor de dagelijkse woonomgeving enz. Men leert zo ook over democratisering, emancipatie, weerbaarheid, mondigheid. Het gaat daarbij - zoals gezegd - om actie, reflectie, communicatie en coöperatie.

Vanuit de volkshogeschool werd actief aan samenlevingsopbouw gedaan, het bevorderen

van een goede leefomgeving met actieve betrokkenheid van de bewoners. Zie artikelen van Rob Hajer en het boek 'De volkshogeschool in Nederland. 1925- 2010' (2013) en de bundel 'Cees Stapel tachtig, een bloemlezing uit zijn werk' (1999) waaruit de brede bemoeienis van de volkshogeschool Bakkeveen blijkt met actieve cultuurpolitiek, plattelandsontwikkeling, bevordering van gezinsverzorging en buurthuiswerk enz. Stapel en anderen spraken daarbij van 'Het tweede gezicht van de volkshogeschool'.

²³ Zie voor deze publicatie en andere die in deze tekst worden genoemd de literatuurlijst (bijlage 1.)

In zijn boek 'Vormingswerk en samenleving' (1969) zegt Rob Hajer dat deze gerichtheid naar buiten, dit tweede gezicht, systematischer doordacht moet worden. Hij gaat in op de relatie burger - overheid en op de relatie tussen persoonlijke vorming en de maatschappelijke situatie. Precies wat ons nu bezighoudt. Hij acht daarbij bevordering van bewustwording en kennisoverdracht vanuit het vormingswerk en begeleiding met opbouwwerkmethoden noodzakelijk. Hij geeft methodische, andragogische aanwijzingen daarvoor die nog steeds waardevol zijn. Belangrijk daarbij is ook de aandacht voor het 'voorproces' (hoe potentiële deelnemers te bereiken; om welke situatie gaat het; waarom is er behoefte aan 'iets' leren; aan conditionele, voorwaardenscheppende, leermotivatatie - naast extrinsieke en intrinsieke motivatie) en het 'naproces': beklijft datgene wat men geleerd heeft na de aanpak van het probleem; denkt men daar over na (reflectie), en kan men het ook in andere situaties toepassen, vormde de educatieve activiteit aanleiding om verder of iets anders te leren, of actief te worden in een organisatie in de buurt of bijvoorbeeld bij een (sport)vereniging. Het ging en gaat om leren in de alledaagse praktijk of ten behoeve van de alledaagse praktijk en daar ligt de link met wat wij nu 'sociaal leren' noemen. Dat leren vindt nu plaats in andere verbanden, maar veelal zonder vormings- en opbouwwerkachtige begeleiding want dat is vrijwel wegbezuinigd. En in de op het individu gerichte welzijnsopleidingen aan de hogescholen is er nu weinig aandacht voor deze maatschappelijke functie. (Gelukkig zijn er in het symposium 'Terug naar de toekomst' enige deelnemers uit die kringen). Daar ligt een grote lacune en een uitdaging voor de toekomst.

Na het seminar 'Terug naar de toekomst' hebben we deze tekst uitgewerkt tot een veel omvangrijker document. Dit bestaat uit drie delen: 1) het huidige Rijksbeleid ten aanzien van volwasseneneducatie dat Leven Lang Ontwikkelen heet. Dit beleid is gericht op de arbeidsmarkt en beperkt zich tot aan de pensioengerechtigde leeftijd, 2) inhoud, methoden en huidige praktijken van sociaal leren en 3) burgerinitiatieven en burgerberaden als actuele praktijkvoorbeelden van sociaal leren. Dit document: Broens, M., in samenwerking met Goezinne, D. 'Sociaal leren als integraal onderdeel van volwasseneneducatie in een complexe samenleving' wordt begin 2024 gepubliceerd in de Andragologische reeks van de Kring Andragologie, UvA.

DEEL 2. NU

Hoofdstuk 7

Gelijke kansen en een leven lang leren voor iedereen
Margreeth Broens

Hoofdstuk 7. Gelijke kansen en een leven lang leren voor iedereen

Margreeth Broens

- 1 **Introductie**
- 2 **Gelijke kansen en volwasseneneducatie**
- 3 **Volksoopvoeding te velde**

1. Introductie

Ongelijke kansen doen zich voor in vele beleidsvelden: werk en inkomen/armoede, huisvesting, klimaatverandering, platteland, gezondheid, jeugd enz. Een integrale aanpak vanuit diverse disciplines, zoals economie, psychologie, pedagogiek, sociologie, is noodzakelijk voor het welbevinden van iedereen. Dat kwam aan de orde in verschillende bijdragen tijdens het seminar. We beperken ons hier tot de bijdrage van de volwasseneneducatie, vooral sociaal leren, waaronder burgerparticipatie, voor verschillende categorieën volwassenen. Zoals eerder in de bundel uiteengezet zien we sociaal leren als leren in het dagelijks leven voor en door een groep. We snijden sociaal leren toe op wonen en leven in een bepaald gebied en in beperkte mate op werk(gelegenheid). We gaan in op enkele inzichten die Rob Hajer heeft aangedragen en de relevantie daarvan in de huidige tijd. Ook gebruiken we uit de bundel over honderd jaar sociologie van de bijdrage van Thijs Bol en Sandra Geven*. Zij beschrijven kansenongelijkheid, gezien vanuit de onderwijssociologie.

Zoals eerder in deze bundel vermeld, is het rijksbeleid voor volwasseneneducatie vooral gericht op (de voorbereiding voor) de arbeidsmarkt. Wij gaan daar hier niet op in. Voor zover sociaal leren wordt gefinancierd, gebeurt dat op basis van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) door de gemeentelijke overheid. Dat kan vrijwilligers betreffen, al of niet begeleid door (schaarse) professionals en aanbod voor laaggeletterden, gefinancierd door het ministerie van OCW. Het ministerie van BZK financiert burgerschapskunde, dat vooral de werking van ons politieke systeem betreft.

* Bol, Th., & Geven, S. (2022), *We maken een kringetje. Kansenongelijkheid in de Nederlandse onderwijssociologie*, In: Raadselen van de maatschappij. p. 183 - 196.

2. Gelijke kansen en volwasseneneducatie

We gaan in op sociaal leren door volwassenen in hun verschillende levensstadia in hun huidige levenssituatie. Daarbij zien we leren vooral als een proces. Het eindresultaat staat niet voorop.

Oudere volwassenen

Het 'ouderlijke milieu', ook wel eerste milieu genoemd, is van grote invloed op wat je als mens in huis hebt om kennis, houding en vaardigheden ook daadwerkelijk te kunnen ontplooien. Veel kinderen moesten na het zogenaamde zevende leerjaar meteen aan het werk. In de jaren vijftig en zestig nam de deelname aan vervolgonderwijs toe, maar vooral door jongens. Er bestond bovendien daarnaast nog apart onderwijs voor meisjes: de huishoudschool en de Middelbare Meisjesschool (MMS). Veel vrouwen zagen vooral een toekomst als huisvrouw voor zich na een korte periode van werken. Mannen konden zich door hun werk en naast hun werk ontplooien.

Met name in de jaren zeventig en tachtig heeft de volwasseneneducatie een bijdrage geleverd aan de gelijkheid van kansen, aanvankelijk vooral voor vrouwen. De rijksbeleidsnota over scholing en vorming van Joke Smit ('De moeder van Marie kan méér'. Zie literatuurlijst) trok veel aandacht. Zij hechtte aan samenwerking tussen de nieuwe (vrouwenhuizen) en de traditionele vrouwenbeweging. Ook anderen zorgden voor een inhaalslag. Vormingswerk voor vrouwen, in residentiële en lokale vormingscentra leverde een bijdrage. En ook VOS-cursussen (Vrouwen Oriënteren zich op de Samenleving), ontwikkeld door Krijnie Verlaan en het dag-avondonderwijs, (mavo, nu vmbo-t) voor volwassenen, een initiatief van mavodirecteur Ton Remmers. Daar namen in het begin vooral vrouwen aan deel. Het werd later uitgebreid met havo en vwo voor volwassenen, het vavo (voortgezet algemeen volwassenenonderwijs), voor mensen die naast hun werk hun diploma haalden. Ook ontstond de cursus 'ouders op herhaling'/bijspijker cursus, voor ouders om hun kinderen te kunnen begeleiden bij het huiswerk. Inmiddels is het vavo vooral een optie geworden voor 18-jarigen die hun diploma nog niet in het reguliere onderwijs hebben gehaald. Het vavo maakt deel uit van het aanbod voor volwasseneneducatie

in ROC's (onder de Wet educatie en beroep, Web). Mogelijkheden voor non-formele educatie en sociaal leren blijven des te meer noodzakelijk.

Verlenging leerplicht De toegankelijkheid en daarmee de kansengelijkheid werd in 1969 bevorderd door de verlenging van de leerplichtige leeftijd tot 15 jaar en in 1975 tot 16 jaar en verplicht deeltijdonderwijs tot 17 jaar. Het doel was om een beter opgeleide beroepsbevolking te krijgen. Bij de invoering van het basisonderwijs in 1985 werden kinderen vanaf hun vijfde jaar verplicht onderwijs te volgen om niet al aan het begin van hun schoolloopbaan achterstanden op te lopen. Ook in deze tijd worden maatregelen genomen om met name kinderen van wie de ouders geen Nederlands spreken eerder met de taal in aanraking te brengen.

Bewustwording laaggeletterdheid Halverwege de jaren '70 wees onderzoek van Kees Hammink en Peter Kohlen uit dat er in Nederland zo'n 400.000 analfabeten (nu laaggeletterden genoemd) waren. Er werden alfabetiseringscursussen gegeven door vrijwilligers, later door beroepskrachten. Ook mensen die moeite hebben om bepaalde teksten, zoals formulieren te begrijpen noemen we laaggeletterd. Hun aantal wordt nu geschat op 2.5 miljoen. Schaamte weerhoudt veel mensen ervan om oplossingen voor hun gebrekkige lees- en schrijfvaardigheid te zoeken.

Leren door ouderen Mensen van 70 jaar en ouder die minder onderwijskansen hebben gehad, leerden tijdens hun leven wel veel, zeker op een informele manier. Het is belangrijk dat zij kunnen blijven leren om hun cognitieve vermogens naast hun fysieke conditie te onderhouden. Het misverstand dat je als je oud bent je niet meer in staat bent om te leren, is al decennialang wetenschappelijk achterhaald. Zij kunnen nog jaren een zinvol bestaan leiden. Ook voor hen geldt dat sociaal leren in en voor de groep hen in contact brengt met hun omgeving, hun horizon verbreedt en hun betrokkenheid bij de wereld om hen heen in stand houdt. Voorbeelden zijn Thuis kamers, POWER veerkracht op leeftijd, Studiekringen 50 plus en Bruis, samen buurten, informele (leer)activiteiten in 55-pluscomplexen in hoofdstuk 8.

Jong volwassenen

De kansengelijkheid van jongeren door tekortschietend onderwijs kent de volgende aspecten:

- Leesvaardigheid.* De leesvaardigheid van jongeren van 15 jaar gaat achteruit. Uit het internationale PISA onderzoek (2023) blijkt dat één op de drie 15-jarigen over onvoldoende leesvaardigheden beschikt. Dat is overigens ook in andere landen een probleem
- Burgerschapsonderwijs.* Een in november 2023 verschenen rapport van een internationaal vergelijkend onderzoek ICCS (International Civic and Citizenship Education Study) vermeldt dat burgerschapskennis van Nederlandse leerlingen in de tweede klas van de middelbare school is verminderd sinds de vorige meting van 2016. Sinds 2006 zijn basis- en middelbare scholen in Nederland verplicht om in de klas aandacht te besteden aan 'actief burgerschap en sociale integratie'. In 2021 is de wetgeving voor burgerschapsonderwijs aangescherpt, om voor scholen duidelijker te maken hoe ze hieraan moeten voldoen en er strenger op te kunnen controleren. Leraren besteden desondanks volgens het onderzoek weinig aandacht aan verschillende perspectieven op politieke en maatschappelijke onderwerpen, en aan diversiteit en inclusie. Burgerschapsonderwijs heeft per definitie te maken met sociaal leren, met omgaan met elkaar, en het omgaan tussen burgers en overheid. Onderzoeker Hester Mennes promoveerde op ongelijkheid van educatie over burgerschap in het voortgezet onderwijs.¹ De vraag was in hoeverre leerlingen gelijke toegang en ervaringen hebben in het burgerschapsonderwijs. Zij gaat nog een stap verder. Zij brengt ongelijkheid in het onderwijs in verband met democratische ongelijkheid. Elke burger is gelijk voor de wet en heeft recht op een gelijke behandeling in gelijke gevallen. Zij houdt een pleidooi om daar meer aandacht aan te besteden. 'Kansengelijkheid in het onderwijs gaat over toetsscores of schooladviezen, maar ook over de mogelijkheden die leerlingen krijgen om te leren over democratie en burgerschap, gezien hun gelijke posities binnen de democratie.' Door burgerschapskunde kunnen leerlingen meer zelfvertrouwen opdoen en durven zij voor hun mening uit te komen (Mennes, 2023). Hoe leerlingen burgerschapsonderwijs

¹ Mennes, H.I. (2023), *Inequalities in education for democracy*. Proefschrift UvA.

ervaren is afhankelijk van hun sociale achtergrond of opleidingsrichting, evenals hun kennis over de democratie en hun intentie om te gaan stemmen, concludeert Mennes. Het gaat daarbij dus, zoals wij dat zouden verwoorden, om aandacht voor vorming.

- c. Zij stelt dat het Nederlandse *onderwijssysteem* met verschillende schooltypes leidt tot ongelijkheid in het leren over de democratie. ‘Kansengelijkheid is binnen burgerschapsonderwijs geen gegeven’, als gevolg van onderwijssystemen en -beleid, van de overheid en van de onderwijsinstituties.
- d. *Het burgerschapsonderwijs* in het mbo is ver onder de maat, stellen diverse onderzoeken. Die situatie verschilt niet wezenlijk van de start van de burgerschapsagenda in 2017. Zo zijn de kwalificatie-eisen voor burgerschap onvoldoende helder wat betreft de inhoud en minimale kwaliteit. Bovendien zijn deze te vrijblijvend en de bekwaamheid van docenten op dit terrein krijgt onvoldoende aandacht. Minister Dijkgraaf vraagt van scholen een ‘passende resultaatverplichting’ en vraagt om de ontwikkeling van studenten in beeld te brengen. Hij wil de aangescherpte burgerschapsopdracht opnemen in de Web. Pas rond 2030 zullen de resultaten daarvan duidelijk zijn.² Intussen zullen naar verwachting 6000 mbo-studenten het onderwijs verlaten en de maatschappij ingegaan.
- e. *Jong volwassenen met een migratieachtergrond*
Ook kinderen met een migratieachtergrond hebben nog steeds met ongelijke kansen te maken, zowel in het primair als het voortgezet onderwijs. Bij 37% van de leerlingen met een migratieachtergrond pakt het toetsadvies mbt het voortgezet onderwijs hoger uit dan het schooladvies. Bij leerlingen zonder migratieachtergrond is dat 23%. Bewust of onbewust wegen leraren hun beeld van de individuele of gezinskenmerken mee bij het formuleren van het schooladvies. Ouders moeten meer inzicht krijgen in de procedure van het schooladvies. Om die reden worden met ingang van het schooljaar 2023/2024 scholen verplicht in de schoolgids op te nemen hoe het schooladvies tot stand komt.

In het voortgezet onderwijs komen veel van deze leerlingen op een te laag niveau binnen en moeten ze ‘stapelen’. Uit onderzoek onder hoogopgeleiden met een migratieachtergrond blijkt dat de meerderheid het onnodig vindt een stapelroute te hebben doorlopen. Te laag beginnen heeft volgens hen te maken met persoonlijke omstandigheden, met onder advisering door de basisschool en onderschatting van hun potentie voor het voortgezet onderwijs.³

Leren door jong volwassenen

De bijdrage van sociaal leren aan gelijke kansen voor jong volwassenen zal vooral betrekking moeten hebben op leesvaardigheid, op burgerschap voor praktisch opgeleiden, met nadruk op de gelijke positie van burgers en gelijke behandeling en op jong volwassenen met een migratieachtergrond. Voor twintigers en dertigers is een inhaalslag nodig, bijvoorbeeld ouders die hun kinderen voorlezen een opvoedcursus volgen of leren over vaccineren.

Volwassenen

In deze paragraaf gaan we in op de bijdrage die sociaal leren levert aan gelijke kansen aan alle volwassenen om te participeren als actief burger en voor verschillende groepen kansengelijkheid dichterbij brengt.

Laaggeletterden

Er zijn nu 2,5 miljoen volwassenen die moeite hebben met basisvaardigheden (taal, rekenen en digitale vaardigheden) als voorwaarde om te participeren in de samenleving op het terrein van wonen, leven en werken. Het gaat om 1,5 miljoen hier geboren en getogen Nederlanders en 1 miljoen nieuwe Nederlanders. Het aantal neemt niet af. Ongeveer de helft van de mensen met financiële problemen is laaggeletterd. Kansengelijkheid in de jeugd werkt door in het leven van volwassenen. Mensen die nauwelijks rond kunnen komen en schulden hebben leiden een stressvol bestaan waardoor hun beschikbare denkvermogen daalt. Ook zij moeten de kans krijgen om hun ongelijke kansen -als gevolg van hun laaggeletterdheid- weg te werken. Vooral

² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/07/03/versterking-burgerschapsonderwijs-actielijn-1-van-de-aanpak-basisvaardigheden-middelbaar-beroepsonderwijs-mbo>

³ Winter-Koçak, S. de, Klooster, E., Reches, L., Badou, M. (2021), Hoogopgeleiden met een migratieachtergrond over een gestapelde onderwijsroute en het belang van steun. Utrecht, KIS.

moeten zij mogelijkheden krijgen om als actief burger te participeren, zoals bijvoorbeeld om zich in hun woongebied te bemoeien met de energietransitie en een bijdrage te leveren aan vormen van burgerparticipatie. Zie enkele voorbeelden in de passage over vrijwilligers verderop in dit hoofdstuk.

Volwassenen en digitale vaardigheden

Niet iedere volwassene is opgegroeid in het tijdperk van de informatie- en communicatietechnologie (ICT). Op de werkplek hebben steeds meer mensen met ICT te maken maar niet iedereen in dezelfde mate: denk aan het werk als schoonmaker maar ook directieleden met personele assistenten. Vooral voor ouderen is het lastig om ICT-ontwikkelingen bij te houden. De overheid, het betalingsverkeer en zelfs de gezondheidszorg vergen in toenemende mate digitale vaardigheden. Bibliotheken hebben een wettelijke taak om mensen te helpen met dergelijke ICT-kwesties.

Volwassenen met een migratieachtergrond

Het leren van de Nederlandse taal door mensen met een migratieachtergrond evolueerde tot de verplichte inburgeringscursussen. Veel 2^e, 3^e, 4^e en 5^e generatie inwoners met een migratieachtergrond ondervinden nog kansenongelijkheid in het onderwijs. Zij hebben vaker minder kansen omdat hun ouders de Nederlandse taal minder machtig zijn. Vaak hebben zij moeite met het vinden van een stageplaats. Als ze die niet vinden kunnen ze hun opleiding niet afronden. De categorie 'mensen met een migratieachtergrond' is zeer divers; ook kenniswerkers, hoogopgeleiden komen hier (studeren en) werken. Niet ieder van hen heeft te maken met achterstanden in het onderwijs. Kansenongelijkheid van mensen met een migratieachtergrond heeft beleidsmatig aandacht; de ongelijkheid van kansen onder migranten blijft echter hardnekkig.

Samen leven in een wereld vol diversiteit.

Diversiteit is een belangrijk thema in de samenleving: onderwijs, in organisaties en in het samenleven. Het speelt ook een rol bij sociaal leren. Diversiteit loopt als een rode draad door alle activiteiten heen. Hoe komen we aan onze opvattingen en gewoonten? De tijd die we nodig hebben om volwassen te worden is in de loop van de geschiedenis steeds langer geworden. Een pasgeboren kind moet alles nog leren. Hoe gedraag je je tegenover wie? Wat zijn goede manieren? Wat mag je wel doen en wat niet? Ouder(s) of andere verzorgers van wie een kind emotioneel en fysiek afhankelijk is, wijden het kind in de wereld in. Volwassenen om het kind heen vormen de directe sociaal-culturele omgeving. We maken onderdeel uit van een cultuur en subculturen. Iedereen heeft ook een eigen aard, een eigen geschiedenis en maakt deel uit van diverse groepen binnen de samenleving. Elk mens heeft daardoor een eigen referentiekader. Het korte antwoord op de vraag 'hoe komen we aan onze opvattingen en gewoonten' luidt: door een fysiek- emotioneel en sociaal-cultureel leerproces dat voor een belangrijk deel weinig bewust plaatsvindt. Sanneke Bolhuis publiceerde hierover: "Leren en veranderen. Emotie, gedrag en denken".

Volwassenen en vrijwillige inzet

Vrijwilligerswerk is een vorm van actief burgerschap. Vrijwilligers zijn actief in allerlei sectoren, zoals in zorg en welzijn, buurthuizen, het onderwijs, bibliotheken; in verenigingen voor sport en cultuur, in natuur- en milieuorganisaties zoals het IVN en Milieudefensie. Ze zijn als bestuurder, en/of uitvoerend werkzaam. De scheidslijn tussen vrijwilligerswerk (onbetaald) en werk door beroepskrachten (betaald) is niet altijd helder. Er zijn betaalde beroepskrachten wegbezuinigd, waarna vrijwilligers in beperkte mate hun werk overnemen. Veel vrijwilligers leren in de praktijk en volgen cursussen.

Ervaringsdeskundigen zijn als (al of niet betaalde) vrijwilliger werkzaam. Het zijn ervaringskenners met bepaalde problemen zoals armoede en schulden en geestelijke gezondheidswaarnsties. Zij kunnen cursussen en opleidingen volgen voor deze rol. Zij maken makkelijker contact met mensen die met problematieken te maken hebben waar ze zelf ervaring mee hebben. Als ‘taalambassadeur’ zijn vrijwilligers als ex-laaggeletterden van belang bij werving, het testen van begrijpelijke communicatie; voorlichting en verdere bewustwording; en inspraak in beleid.⁴ Ook zij doen dus aan sociaal leren om zichzelf en anderen betere kansen te geven om zich in het dagelijks leven staande te houden.

Naast vrijwilligers kennen we mantelzorgers, mensen die zorgtaken op zich nemen voor iemand met wie zij een sociale relatie hebben, zoals gezinsleden, familie, vrienden of bureu. Ook zij leren wellicht al doende.

Sociaal leren, scholing en vorming, deskundigheidsbevordering, leren in of voor de groep is voor al deze vrijwilligers belangrijk voor henzelf en voor anderen om beter te kunnen functioneren, om te gaan met kwesties die hen bezig houden, om zich staande te houden in de samenleving en daaraan een bijdrage te leveren. De verworven competenties op het gebied van kennis, houding en vaardigheden kunnen een opstap zijn naar betaald werk of het begin zijn van een keuze voor verandering van loopbaan.

Volwassenen, actief burgerschap en burgerparticipatie

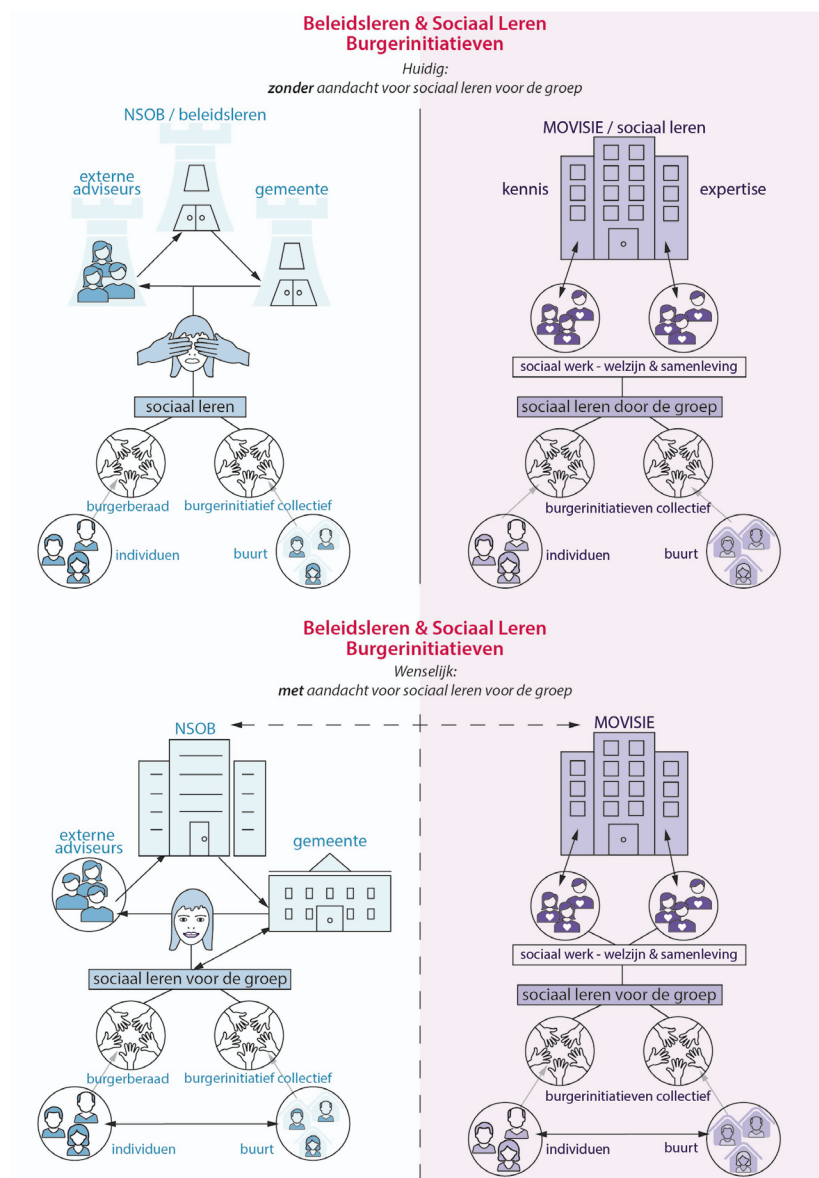
De rol van de burgers is te onderscheiden in die van consument, van betrokken burger voor actief burgerschap, en de rol van burger als kiezer. We willen hier expliciet nog aandacht aan besteden omdat burgerschapskunde onderhoud vergt. Vooral hoger opgeleiden participeren op het terrein van actief burgerschap. Ook daar kan sociaal leren een bijdrage leveren aan gelijkheid van kansen door het ook voor praktisch opgeleiden mogelijk te

maken deel te hebben aan participatieprocessen zodat ook hun perspectief een kans krijgt. Zie ook het hoofdstuk ‘Vormingswerk en samenleving in de visie van Rob Hajer’ in deze bundel, waar hij (in 1969) spreekt van de verbinding tussen de ‘slepers en de bemanning’ van de sleep en een betere distributie van verantwoordelijkheid met verschillende graden van deskundigheid. Burgerparticipatie gaat over (samen) leren participeren aan en voor een initiatief van onderop. Bij burgerinitiatieven gaat het om interactie tussen burgers en overheid, waarbij burgers een bepaald doel willen bereiken dat soms een alternatief is voor een taak die de overheid laat liggen of niet (meer) op zich wil nemen en die van algemeen belang is. Het initiatief zal zeker met het systeem, de wet- en regelgeving van de overheid te maken krijgen. Leren wat de spelregels van de overheid zijn hoort daar bij: leren over het beleid, beleidsleren, dat niet valt onder het sociaal domein maar het domein van het openbaar bestuur. Sociaal domein en openbaar bestuur zijn gescheiden sectoren die nagenoeg geen gebruik maken van elkaars expertise. Zie de visual op de volgende pagina waarop de huidige en de gewenste situatie zijn te zien. Ook ambtenaren en politiek dienen te leren wat (actieve) burgers beweegt, over de invulling van hun eigen rol en het communiceren met burgers. In de publicatie ‘Sociaal leren en actief burgerschap’⁵ gaan we daar uitgebreid op in. Verderop in hoofdstuk 8 van deze bundel zijn praktijkvoorbeelden van burgerinitiatieven en sociaal leren opgenomen. Het burgerinitiatief Liber Terra tiny houses waar we naar verwijzen heeft een expertisecentrum voor het burgerinitiatief met activiteiten op het gebied van sociaal leren voor de groep. Tegelijkertijd fungeert het expertisecentrum als multifunctionele accommodatie (MFA) waarin de overkoepelende functie ontmoeting mogelijk maakt tussen de dorpsbewoners en het burgerinitiatief, met gemeenschappelijk te organiseren (educatieve) activiteiten. Het vormgeven aan de gemeenschappelijke leefomgeving levert een bijdrage aan eigenaarschap en verantwoordelijkheid. Sociaal leren draagt met actief burgerschap bij aan gelijke kansen. Taalambassadeurs kunnen bijvoorbeeld

4 Zie verslag van de bijeenkomst De stem van de lerenden d.d. 4 oktober 2023 Learn for Life ([learn-for-life.nl](https://www.learn-for-life.nl/verslag-bijeenkomst-de-stem-van-de-lerenden-op-4-oktober-2023/)).

5 Broens, M., i.s.m. Goezinne, D., Sociaal leren en actief burgerschap. Theorie, beleid en praktijk. Binnenkort (in 2024) te verschijnen.

oefenen om zeggenschap te krijgen in het beleid voor laaggeletterdheid wat betreft de inhoud, de vormgeving en de organisatie van het aanbod. Maar die inspraak als vorm van oefenen in actief burgerschap, maakt op dit moment nog geen deel uit van het takenpakket van taalambassadeurs.

In principe kan ieder deelnemen aan activiteiten op het gebied van sociaal leren. Belangrijk is ook dat dat kansrijken door sociaal leren niet alleen een bijdrage leveren aan actief burgerschap maar ook leren van mensen met minder kansen, bijvoorbeeld om zich meer in hen te kunnen verplaatsen.

3. Volksoopvoeding te velde

Rob Hajer heeft zich zijn hele carrière beziggehouden met het creëren van gelijke ontwikkelingskansen voor volwassenen. In 1960 hield hij de lezing 'Community organization als volksoopvoeding te velde', waarin hij de verbinding legt tussen leren van individuen, van individuen samen en het samenleven in een gemeenschappelijk verband om samen naar oplossingen te zoeken in het woon- en leefgebied. Deze lezing is ook nu nog waardevol. In latere teksten heeft Rob sommige inzichten verder uitgewerkt en genuanceerd*. Zie hoofdstuk 5 in deze bundel. Volksoopvoeding kan helpen bevorderen dat processen van community organization ook community education, dus samenlevingsvorming worden. Daarbij volgt hij Murray Ross: Mensen leren beter samenwerken, krijgen een beter begrip voor elkaar en hun situatie, en kunnen hun omgeving mede vormgeven.

Het slagen van de werkwijze ligt niet in de mate en het tempo waarin efficiënt en planmatig concrete maatschappelijke voorzieningen tot stand zijn gebracht, coördinatie is bereikt of bevolkingsgroepen overtuigd werden, maar in het proces. Dit in tegenstelling tot de aanpak door planmatig denkende functionarissen die het slechts gaat om het welslagen van plannen, die *zij* (cursief van Hajer) goed en nuttig achten. Zij menen onterecht dat te veel overleg met gefrustreerde burgers lastig is en ze gaan ervan uit dat ze burgers mee kunnen krijgen door beperkte inschakeling en voorlichting.

Het gaat er dus om met welke intenties zij de bevolking inschakelen bij een integraal proces, waarin planning een element is en de vormende waarde van het proces vooropstaat.

* Hajer, R. (1960), Community organization als volksoopvoeding te velde, In: Wat is community organization? Een korte verkenning, p. 35-47.

Volksoopvoeding houdt in vormingswerk door en voor volwassenen, dat zich richt op de gehele bevolking in zijn sociale en levensbeschouwelijke verscheidenheid, vanouds gekenmerkt door een zekere geestelijke opstandigheid, onvrede over een situatie waarin mensen niet voldoende tot hun recht komen. De volksoopvoeding is daarom, een *tegenbeweging*, geen instituut ten dienste van een bestaande maatschappelijke orde doch veeleer een kritische correctie daarop. Het gaat om een door waarden bepaalde en door een visie gerichte werkwijze. We spreken daarom niet alleen over een proces of methode maar ook over een beweging.

Een belangrijke andere overeenkomst tussen volksoopvoeding en community organization is de *gerichtheid op allen*. Bij volksoopvoeding ging het vroeger meer om de culturele have not's aan wie door een cultuurbezittende klasse cultuurgoederen uitgedeeld zouden moeten worden, maar in 1960 om de gehele Nederlandse bevolking. Ook bij community organization gaat het om de gehele (territoriale) bevolking met alle subgroepen – direct of indirect via formele en informele vertegenwoordigers en niet slechts een groepje vooruitziende en actieve burgers. De communicatie tussen de voortrekkers en hun achterban krijgt daarom veel aandacht. Dus een gerichtheid op integratie, zoals ook in de volksoopvoeding.

Het vergroten van de saamhorigheid en het versterken van de bereidheid om ook sociaal en cultureel vorm te geven aan het samenleven in een gemeenschappelijk verband.

In *medeburgerlijke vorming* raken volksoopvoeding en community organization elkaar. Het leren overzien van ingewikkelde problemen en snelle ontwikkelingen. Het bepalen van een houding bij het gezamenlijk werken daaraan en zo mogelijk invloed uitoefenen.

Volksoopvoeding biedt een *ontmoetingsruimte* met nieuwe mogelijkheden voor informatie, inzicht in achtergronden en samenhangen, alsmede het bepalen van een eigen houding en zich engageren. Daarbij worden mensen als het ware tijdelijk uit hun dagelijkse levensmilieu gehaald. Ze komen samen

in een aparte ruimte, volksoopvoeding *binnen de muren*. Daardoor kan de deelnemer gemakkelijker afstand nemen van zijn milieu en sneller bereid zijn om vooroordelen opzij te zetten en medemenselijk contact op een nieuwe wijze te ervaren.

Maar deze werkwijze sluit niet aan bij de situatie van mensen thuis, *levensechtheid* en er is geen *follow up*: de vraag is wat er na de cursus, werkgroep etc. gebeurt. Een deel van de taken kan community organization als *volksoopvoeding te velde* overnemen, een bijzondere vorm van medeburgerlijke vorming; anderzijds kan community organization worden beschouwd als een follow up van volksoopvoeding, als een uitweg voor de behoefte aan actie bij de deelnemer. De betekenis van volksoopvoeding voor de community organization is:

- a) Het vergroten van de belangstelling voor de vragen van de eigen woonplaats en de eigen streek en van informatie daarover. Zo zouden volksuniversiteits- of Nutsafdelingen niet alleen beschouwingen over de Eskimo's moeten bieden maar ook iets over de vraag wat er moet gebeuren als de Lauwerszee straks (ergens na 1960) dicht zou gaan.
- b) Volksoopvoeding kan helpen om apathie te doorbreken en de bereidwilligheid van een plaatselijke bevolking vergroten om problemen aan te vatten vergroten en zich samen met anderen ergens voor in te zetten.
- c) Als één van de belangrijkste functies kan de volksoopvoeding mee helpen om te voorzien in de grote behoefte aan leiders en hun kwaliteit te verhogen. Een aantal leidinggevende personen uit het volksoopvoedingswerk zelf - zowel beroepskrachten als vrijwilligers - kan meewerken in community organization processen, door sommigen hun 'tweede gezicht' genoemd (zie ook de tekst over Allardsoog in deze bundel).
- d) Daardoor kan de waardering voor mensen met een andere levensovertuiging en van verschillende sociale herkomst groeien en de bereidheid versterken om samen te werken. Volksoopvoedingsorganisaties kunnen met hun leden en cursisten medewerking verlenen aan de processen van community organization. Een bijzondere taak is weggelegd

voor buurthuizen die onder hun brede devies ‘samenlevingshulp’ te willen bieden, zowel een deel van de volksopvoeding ‘binnen’ als van die ‘buiten de muren’ tot hun taak kunnen rekenen.

Relevant van het voorgaande voor sociaal leren vinden wij:

Snel en efficiënt werken staan niet voorop

Ook nu is de vormende waarde van het proces voor de deelnemers aan sociaal leren van belang en staat niet het – snelle – resultaat in de omgeving voorop. Goede processen van sociaal leren nemen veel tijd, want de betrokkenheid van deelnemers kan verslappen; Ze willen vaak tot actie overgaan. Sommige beroepskrachten/begeleiders zien graag snel resultaat omdat ze projectmatig in opdracht werken met beperkte financiële middelen.

Burgerparticipatie

Nog steeds staat de overheid ambivalent tegenover de participatie van burgers in het beleid. Te veel overleg met gefrustreerde burgers vindt de overheid lastig en bovendien weet zij niet goed hoe dat op een goede manier zou kunnen. Soms ook is burgerparticipatie voor de overheid iets als het afwerken op een verplicht afvinklijstje. Veel volksvertegenwoordigers gedragen zich nog als regenten die de besluiten nemen en hun mandaat niet uit handen laten nemen.

Zeggenschap en verantwoordelijkheid

Het werken aan verantwoordelijkheid en eigenaarschap om de omgeving mee vorm te geven is ook nu nog een belangrijk thema. Dat geldt voor het onderscheid tussen mensen die voor het gebied werken (en er niet wonen) en mensen die er wonen. Veel actieve bewoners hebben te maken met een lokale overheid, dan wel een publieke instelling, die wel graag vrijwilligers inzetten als goedkope kracht en ze daarbij verantwoordelijkheid geven. Maar zeggenschap blijft voorbehouden aan besturen, waarbij vrijwilligers zich aan het beleid van de organisatie moeten houden.

Beter onderling begrip

Beter onderling begrip voor elkaar en voor de situatie waarin mensen leven is nog altijd belangrijk. Je kunnen verplaatsen in anderen. Lezen van fictie kan daar van jongs af aan een belangrijke bijdrage aan leveren. In de huidige seculiere samenleving hebben we te maken met bubbels, netwerken, van ons soort mensen waarbij voor een buitenstaander onduidelijk is wie ertoe behoort. Theoretisch en praktisch opgeleiden behoren vaak niet tot dezelfde netwerken. Sociale media spelen ook een rol. De samenleving is gepolariseerd.

Sociaal leren is gericht op allen

Een belangrijk thema bij sociaal leren in een bepaald gebied is de gerichtheid op allen. Hajer besteedt op verschillende manieren aandacht aan de verscheidenheid van de bevolking:

- sociale herkomst, ‘have not’s’, de ‘cultuurbezittende klasse’, nieuwe inwoners, zoals mensen uit het voormalige Nederlands Indië, Hongaarse vluchtelingen.
- Nu gaat het ook om kwesties zoals verduurzaming, verschillen tussen stad en platteland, de kloof tussen arm en rijk, multiculturele samenleving, gebrek aan vertrouwen in de overheid waarbij men meer begrip voor elkaar en elkaars standpunt zou moeten krijgen en zou moeten samenwerken.

Kritische functie

Volksopvoeding kon, zoals we zagen, een tegenbeweging zijn met een kritische functie. Volksopvoeding (al gebruiken we die term niet meer en spreken we van vormingswerk of sociaal leren) is nu weliswaar bijna niet meer herkenbaar in specifieke instellingen maar kan nu wel onderdeel zijn van burgerparticipatie en initiatieven van onderop.

Sociaal leren, meer dan feitelijke informatie

Medeburgerlijke vorming gaat om bewustwording van mensen bij de aanpak van kwesties in gemeenschappelijk verband. Problemen en de dynamiek van veel ontwikkelingen die nu echter groter zijn dan in 1960. Informatie- en

communicatie-technologische ontwikkelingen bieden het voordeel van snelheid, maar vragen ook meer verantwoording.

De waarde van Hajers opvattingen over volksopvoeding is dat het om meer gaat dan wekken van belangstelling en geven van informatie maar ook om inzichten in achtergronden van feiten, en ontwikkelingen en engagement, voor follow up en toepassing. En voorts als tegenwicht tegen het overheidsbeleid over Leven Lang *Ontwikkelen* dat met 'ontwikkelen' te zeer gericht is op individuele ontwikkeling, in de betekenis van persoonlijke groei en niet op 'samen', sociaal leren, als onderdelen van Leven Lang *Leren*. Zeker bij burgerinitiatieven van onderop gaat het bij sociaal leren om 'samen', niet om vrijblijvende beschouwing, en tevens om de toepassing in de levensechte praktijk. Zie het burgerinitiatief van onderop over duurzame biodiversiteit in hoofdstuk 8 van deze inspiratiebundel en dat van Mieke Elzenga, het project tiny houses van Liberterra. In beide gevallen gaat het over sociaal leren waarin de begeleider vorming inbracht, door Mieke Elzenga burgerleiderschap genoemd.

Ook aan het doorbreken van de apathie en het vergroten van de bereidwilligheid van een plaatselijke bevolking om problemen aan te vatten kan sociaal leren een bijdrage leveren. Het kan het verwerven van inzichten - inclusief het bepalen van de eigen houding - koppelen aan het doen. Daarbij moet men uiteraard leren rekening te houden met de financiële middelen bij het realiseren van een initiatief. Tijdens de aanpak leert men om te gaan met groepsdynamische processen en daarna het vasthouden van de resultaten en het groepsproces. Iedereen moet de kans krijgen mee te doen aan burgerparticipatieprojecten. Zo heeft men in dorpsgemeenschappen niet vanzelfsprekend aandacht voort iedereen, blijkt uit onderzoek van het SCP (2016), 'Kleine gebaren'. Vooral ouderen met multicomplexe problematiek zijn niet beter af op het platteland dan in de stad.

Continuïteit

Lang niet altijd houdt een initiatief stand nadat het doel is bereikt of op de manier waarop het is bedoeld. Follow up-activiteiten zijn altijd noodzakelijk voor de continuïteit. Het vergt veel van leiderschap en de bekwaamheid om in groepen hier aan te werken. Mensen hebben een overvloed aan mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding. Zij moeten keuzes maken. Dat geldt overigens ook voor beroepskrachten. Kunnen zij zich naast hun werk ook vrijwillig inzetten voor burgerinitiatieven, anders gezegd: actief zijn in 'het tweede gezicht' (zie de tekst over Allardsoog).

Ruimte

Hajer vult het begrip 'ruimte' op verschillende manieren in, niet alleen als fysieke ruimte, maar ook ruimte in de betekenis van samen kunnen luisteren, samen kunnen spreken en aan gemeenschappelijke activiteiten deelnemen. Een buurthuis biedt het voordeel dat het een openbare algemene, voorziening is voor iedereen waar iedereen welkom is, in plaats van een private of categorale voorziening. Activiteiten kunnen zich daardoor in alle openheid, voor in principe iedereen zichtbaar, manifesteren. Men kan, met de deelnemers na afloop van de activiteit, in de gemeenschappelijke ruimte waar mensen na afloop nog wat drinken, in gesprek gaan met de deelnemers en waar mogelijk aansluiten. Als mensen beseffen dat een buurthuis er is voor iedereen en er een oproep is om samen te brainstormen en plannen te maken, dan is het gemakkelijker om deel te nemen.

Het begrip 'ruimte' een ook een niet-fysieke betekenis omdat het gaat om openheid voor de ontwikkeling van sociale relaties. Ontmoetingscentra zoals buurthuizen bieden daarvoor mogelijkheden; ruimte door en voor inwoners, met verantwoordelijkheid én zeggenschap en het versterken van sociale samenhang. Actief burgerschap in de vorm van vrijwillige inzet voor en door het dorp of de buurt, persoonlijke groei en iets voor anderen betekenen is te realiseren in een buurthuis. Het is een verbinding van samenlevingsopbouw met leren en kan bijdragen aan kansengelijkheid.

Multifunctionele accommodaties

Algemene voorzieningen met publieke ruimten zoals de bibliotheek en het buurthuis krijgen de laatste decennia steeds meer vorm als multifunctionele accommodatie (MFA), vaak samen met een basisschool (brede school).

Soms krijgen gezondheidscentra, de kinderopvang/basisschool (Integraal kindcentrum), of een Cultuurhuis bredere functies. Elke gemeente ontwikkelt daar zijn eigen beleid op, samen met lokale partners uit diverse sectoren.

Vanaf 2025 moet er voor iedereen een volwaardige bibliotheek op redelijke afstand beschikbaar zijn met vijf maatschappelijke functies: het bieden van kennis,

het bevorderen van lezen, laten kennismaken met literatuur; organiseren van ontmoeting en debat; laten kennismaken met kunst en cultuur. Hier en daar hebben actieve burgers burgerbiebs gerealiseerd, bijvoorbeeld in verpleeghuizen.

Buurthuizen zijn niet wettelijk verankerd. Zij vallen als fysieke, algemene voorziening onder de Wmo., waardoor het gemeenten vrij staat om buurthuizen wel of niet te subsidiëren. Buurthuizen bieden de laatste jaren weer meer mogelijkheden tot leren (voor volwassenen) en ontmoeting dicht bij huis. Zo zijn er Taalhuizen voor laaggeletterden, inloopochtenden, gespreksgroepen voor (groot)ouders van kleine kinderen (zoals bijvoorbeeld in buurthuis De Pracht in Waalre) en cursussen over ICT kwesties.

Zowel buurthuizen als bibliotheken dragen zo bij aan gelijke kansen. Mede door de inzet van vrijwilligers die daardoor ook zelf aan sociaal leren doen.

MFA's als bijdrage aan gelijke kansen

De genoemde buurthuisfuncties kunnen we ook aantreffen in MFA's. In een MFA versterken de sociale samenhang en sociaal leren elkaar. Een MFA is laagdrempelig, kent meestal ruime openingstijden, zonder verplichting om te consumeren. Er zijn ruimtes voor allerlei activiteiten, op sociaal en cultureel gebied, voor het lenen van boeken en informatie over het gebied, voor discussies over maatschappelijke kwesties zoals de energietransitie, voor bijeenkomsten van buurtinitiatieven, voor dagbesteding van ouderen, voor spreekuren van sociaal werkers en van het sociaal wijkteam, en bijvoorbeeld van een notaris. Dit alles met de inzet door beroepskrachten en vrijwilligers, wat kan leiden tot grotere betrokkenheid en verantwoordelijkheid voor de (lokale) samenleving.

De MFA als uitvalsbasis én de omringende ruimte maken het mogelijk het beschouwelijke: de vormende waarden, feitelijke informatie, achtergronden en verdiepende inzichten en het bepalen van een eigen houding te verbinden aan het doen, een activiteit, een beweging. Dat geldt zowel voor het werken aan voorbereiding op sociaal leren, actief burgerschap als voor initiatieven van onderop, met een bijdrage aan gelijke kansen voor iedereen.

MFA Oelbroeck, Sint Anthonis, (circa 4200 inwoners). Sint Anthonis vormt sinds de herindeling in 2022 deel van de gemeente Land van Cuijk. De MFA, met ongeveer zestig vrijwilligers, kent een organisatiecultuur van 'denken in mogelijkheden: ja- tenzij...'. Er ontstaan spontaan activiteiten. Een fietsenzaak in de buurt verdwijnt en er komt een fietspomp bij de receptie en een cursus banden plakken voor kinderen tot 14 jaar; het Repair café en de hobbyclub vormen uitvalsbasis voor vrijwilligers die klusjes bij mensen aan huis doen tegen een geringe vergoeding. Er is een maand van gezondheid, met lezingen, fitheidstest, uitdagende speeltoestellen voor kinderen en gezondheidsmarkt. Ruimtes worden gedeeld met verschillende gebruikers, ook in de avonden en in de vakanties. Vrijwilligers bemensen de receptie en begeleiden ook activiteiten. Door ruimere openingstijden is Oelbroeck laagdrempelig. Sociaal leren vindt er plaats op vele manieren! <https://www.oelbroeck.nl>

DEEL 2. NU

Hoofdstuk 8

Impressies van de sessies

Hoofdstuk 8. Impressies van de sessies

Aan de hand van vier deelthema's verkenden we tijdens het seminar de huidige praktijken in de volwasseneneducatie. Een zeer divers werkveld, met vele verschijningsvormen, contexten en in vele sectoren. In alle projecten en activiteiten is aandacht voor laaggeletterdheid en diversiteit.

8.1 Gelijke kansen <[Hieronder verder lezen](#)>

8.2 Platteland en regionale ontwikkeling <[verder lezen](#)>

8.3 Cultuurpolitiek, culturele en politieke vorming <[verder lezen](#)>

8.4 Verduurzamen <[verder lezen](#)>

8.1. Gelijke Kansen

Armoede, laaggeletterdheid en andere oorzaken leiden tot ongelijke kansen om deel te nemen aan de samenleving. Daarnaast bestaan tekorten aan hulp en sociale steun en zijn voorzieningen niet bereikbaar voor iedereen. Ook veroorzaken wachtlijsten onder meer in de GGZ en de jeugdzorg maatschappelijke uitval. Wat valt eraan te doen, in verschillende leeftijdsfasen?

Hoe bevorderen we sociaal leren en burgerbetrokkenheid? Met mensen uit gemeenten, jeugdzorg en opleidingen, verkennen we deze vraag. Veel van de deelnemers komen uit het noorden van het land.

De praktijk van de *Tintengroep* rond mantelzorg wordt nader toegelicht door *Bernard Klooststra (collectieve dienstverlening Tinten groep)*. Hij stelt: als je mensen bijeenbrengt, dan begint het leren al, juist in heel diverse settings. De vraag is hoe je resultaten ziet van het werk met groepen. Moet je dat in kpi's (kritieke prestatie-indicator) formuleren, om prestaties van je organisatie, je teams en de afzonderlijke medewerkers te meten?

Jan Bernard Oostwoud (Thuis kamers, Tintengroep), vertelt over de Thuis kamer Hoogeland, waar mensen (vooral ouderen, kansarmen en kwetsbaren) komen voor een dagdeel in de week en een maaltijd. Daardoor kunnen mensen langer zelfstandig blijven wonen. Het is een informele dagbesteding, begeleid door vrijwilligers. De deuren staan ook open voor anderen. Doel is een gevoel van positief welbevinden op te bouwen en gelijkwaardigheid tussen deelnemers

en vrijwilligers. De plekken zijn dichtbij de doelgroep, in dorpskernen, zoals Winsum. Uitdaging is om het als systeem op te zetten en te laten staan. Binnen de structuur is er variatie, want je moet steeds ieders talenten zoeken en inzetten. De gemeente is opdrachtgever en financiert vooral de ruimte. Die te vinden is een probleem.

Binnen deze initiatieven is de vraag hoe je sociaal leren kunt vormgeven. Sluit aan bij wat er is en kies een goed thema. Dat is niet 'Eenzaamheid', maar bv. wel 'Leesclub' (voor eenzame mensen, maar dat hoeft je er niet bij te zeggen). Je werkt toe naar zelfredzaamheid en zingeving en bouwt tegelijkertijd aan een netwerk. Dat verbindt de Thuis kamer aan de traditie van het vormingswerk.

Het emancipatorische van de werkwijze zit erin dat ouderen als volwaardig burger erbij gehouden worden, ze houden betekenis, ze worden gewaardeerd tegen eenzaamheid. Je zou ook weer nieuwe verbindingen kunnen leggen, zoals de relatie tussen een oude tuinder met kennis aan iemand die hulp komt bieden in de tuin.

Voor professionals is het dan belangrijk dat zij kunnen aansluiten, dat ze zich langdurig kunnen en willen inzetten, eerlijkheid en transparantie, en jezelf niet als expert opstellen maar werken op basis van gelijkwaardigheid. Er wordt besproken hoe belangrijk het is talenten te ontdekken, zowel bij volwassenen als bij kinderen.

Deelnemers wisselden kenmerken van initiatieven en van de eigen praktijken uit met betrekking tot het sociale leren.

Kansengelijkheid

Basisattitude: iedereen wil gekend worden, wil van betekenis zijn. Als je daarvan uitgaat kun je al veel bereiken. Interessant hoe we dingen labelen. De overheid heeft vaak de neiging om mensen vanuit hun zieligheid te benaderen, terwijl dat ook anders kan, bijvoorbeeld door dingen anders te noemen. Als je de Voedselbank benoemt als manier om voedselverspilling tegen te gaan, gaan mensen daar op een heel andere manier naartoe. We trappen er als professionals soms ook in: als iemand het ziekenhuis binnenkomt, vinden we het vanzelfsprekend dat diegene meteen hulpbehoevend is. Hier hebben we het vakmanschap van de 'circusartiest',

sociaal werker nodig: anders labelen, het werken vanuit vertrouwen in plaats van controle. Het creëren van kansrijke, waarlijke ontmoetingen. Mensen een kans en een podium geven. Dat is een vak. En dat vak mogen we de komende tijd wel meer expliciet maken.

POWER: **Veerkracht op leeftijd**; verkenning van ouder worden, gericht op de toekomst.

Hennie de Boer zette in 1993 POWER Veerkracht op leeftijd op, samen met Gilde Nederland.

Het gaat allereerst om informatiebijeenkomsten door de lokale POWER-groep. Na deze bijeenkomsten weten deelnemers wat POWER is en hoe ze kunnen deelnemen. Daarna zijn er inspiratiewerkshops, waarin vijf thema's aan de orde komen: lichaam & geest; sociale contacten; materiële situatie; arbeid & activiteiten; inspiratie & zingeving.

In de bijeenkomsten gaat het om 'reflectie' en 'plannen'. De kunst is dat naast en na afloop van de activiteiten mensen elkaar blijven ontmoeten en samen activiteiten ontplooiën; dat deelnemers een sociaal netwerk krijgen. Begeleiders van de inspiratiewerkshops zijn enthousiaste en deskundige vrijwilligers. Deze vrijwilligers worden getraind door POWER Nederland. Neveneffect voor de vrijwilligers die begeleider zijn geworden is dat ze opbloeien in hun rol van begeleider. Zie: <https://www.veerkrachtopleeftijd.nl>

Praktijkvoorbeeld Thuiskamer, Het Hogeland (Groningen)

Thuiskamer, activiteit voor volwassenen van alle leeftijden. Voorliggende voorziening.

Thematiek/ontstaan/doelstelling? Ontmoeting, samen leuke dingen doen, gezelligheid en contact halen door iets waardevols mee te brengen: jezelf. Open inloop. Geen hulpvraag (zorg) maar luisterend oor (welzijn) is uitgangspunt. Over het algemeen overdag eens per week een bijeenkomst van 2 uur, met of zonder lunch. Doel is bereikt als de Thuiskamer een plek is geworden waar mensen graag komen en mogen zijn zoals ze zijn. Steeds in ontwikkeling, flexibel, blijven (maatwerk) is belangrijk.

Waar vindt het plaats? Op een of soms meer locaties in een kern in een uitgestrekte heringedeelde plattelandsgemeente met 51 kernen. Gestage uitbreiding tot nu in 11 kernen. Overal maatwerk (flyer per kern). Met nu ook uitbreiding Thuiskamer specifieke doelgroepen LBHTI+ en mensen met een psychische aandoening (in drie kernen, afwisselend).

Wie zijn betrokken? gemeente Het Hogeland (Groningen), welzijnsinstelling Mensenwerk, Samen ouder worden (Mantelzorg.nl). Begeleiding Mensenwerk bestaat uit initiatiefnemers handvatten bieden om betekenisvolle gesprekken met meedoeners (eigenaar eigen behoeften, term gebruikt om actieve betrokkenheid uit te drukken) te voeren. in de uitvoering: vrijwilligers, ook sociaal ondernemers.

Toolbox inspiratiekaarten: <https://www.vrijwilligerswerk.nl/samenouderworden/kennis+en+tools+samen+ouder+worden/2062010.aspx>

Drie principes zijn het uitgangspunt van het project: positieve gezondheid; positief welbevinden (en bereikbaarheid, in het eigen dorp); niet geluk maar betekenis maakt het leven de moeite waard. Wat iemand nog wil leren. Ontdekken wat je te bieden hebt voor een ander. In beweging komen,

Joke Smit ijverde niet voor deeltijd

In het artikel over rolpatronen tussen man en vrouw (Zaterdag, 26/11) stelt hoogleraar Tanja van der Lippe dat dankzij de omarming van deeltijdwerk in de jaren tachtig, waar nota bene Joke Smit nog voor heeft geijverd, de vrouw in staat werd gesteld een baan te combineren met het huishouden. Daarmee wordt Joke Smit geen recht gedaan. Joke Smit pleitte voor een gelijke verdeling van taken tussen man en vrouw op

het gebied van werk, huishouding en opvoeding, met een bijbehorende werkweek van 25 uur voor beiden. Dat zij gelijkheid tussen man en vrouw belangrijk vond, komt eveneens tot uitdrukking in haar opvatting dat ook mannen lid mochten worden van Man Vrouw Maatschappij, de organisatie die aan het begin stond van de tweede feministische golf en die zij samen met Hedy d'Ancona in 1968 oprichtte.
Margreeth Broens, Eindhoven

De praktijk werd inderdaad dat vrouwen in deeltijd gingen werken en mannen niet. Overigens is de titel van het recent verschenen rapport van het SCP (september 2022) veelzeggend: 'Eens deeltijd, altijd deeltijd'.²⁴ Vrouwen zijn nog steeds niet van plan om massaal fulltime te gaan werken, ook niet nadat de kinderen de deur uit zijn. Het percentage vrouwen dat parttime werkt is 67%; bij mannen is dat 18% (CBS, april 2023). Vrouwen doen meer dan mannen aan mantelzorg, resp. 14,7 % en 9,9% (CBS, maart 2023). Er zijn twee keer zoveel vrouwen als mannen 55-plus die mantelzorg krijgen: ruim 13% van de vrouwen en 6% van de mannen kreeg mantelzorg in 2022 (CBS, maart 2023).

8.2. Platteland en regionale ontwikkeling

Jumbo Klercq

De randen van Nederland voelen zich achtergesteld en niet gehoord door het Kabinet en de Randstad. Gelukkig zijn er veel krachtige initiatieven van burgers (welzijns-, energie-, en woon)coöperaties en instanties die regionale ontwikkeling bevorderen.

De startvraag was: 'Wat betekent het platteland voor je? Woon je er - werk je er - houdt het je bezig - ben je actief betrokken?' En vandaar ging men door naar de centrale vraagstelling: 'Hoe kunnen we meer en betere mogelijkheden voor burgerbetrokkenheid en sociaal leren bewerkstelligen?'

Gespreksleider Jumbo Klercq vertelt over de start van zijn loopbaan in de zeventiger jaren als vormingswerker op een van de vier 'groene' volkshogescholen. Op Ons Erf in Berg en Dal, dat nauw verbonden was met de toenmalige machtige Katholieke Nederlandse Boeren en Tuinders Bond (KNBTB), een van de voorlopers van de huidige LTO. Hij heeft veel met leerlingen van lagere agrarische scholen gewerkt. Drie mensen vertellen wat uitvoeriger over hun activiteiten op het gebied van het platteland en regionale ontwikkelingen.

Ingrid Jansen is directeur van Stimuland en runt met haar man een akkerbedrijf. Haar is gevraagd wat uitvoeriger haar betrokkenheid toe te lichten. Stimuland is in 1996 opgericht als gezamenlijk initiatief van (provinciale) overheid en het agrarisch bedrijfsleven in Oost-Nederland. Er was behoefte aan een onafhankelijke partij die een brugfunctie kon vervullen om beleidsplannen en de uitvoering in de praktijk dicht bij elkaar te brengen. Stimuland richt zich op de economie van het platteland en de leefbaarheid in buurtschappen, dorpen en wijken, en maakt zich sterk voor een perspectiefvol landbouw. In het verleden is Ingrid fractiemedewerkster geweest voor de VVD en heeft zich met name beziggehouden met de problematiek van de varkenshouderij. Ze heeft van dichtbij meegemaakt wat er in die sector allemaal gebeurd is. Ze zag hoe hard haar ouders werkten op hun varkensbedrijf, de varkenspest meemaakten, de opkomst van dierenactiegroepen en de enorme impact van die ontwikkelingen. De varkenshouderij is een ingewikkelde sector. Via Stimuland is ze nu breder actief en denkt ze meer te kunnen bereiken dan in de politiek. Het is niet makkelijk, want het platteland is gepolariseerd, het is lastig om nog een goed gesprek te voeren. Ze ziet gebiedsprocessen sectoraal aangepakt worden, zoals stikstof nu. Alle belanghebbenden zitten op hun stokpaardje.

²⁴ Portegies, W. (2022), Eens deeltijd altijd **deeltijd**. Waarom vrouwen in deeltijd blijven werken als ze 'uit' de kleine kinderen zijn. SCP.

Je zit met organisaties in plaats van bewoners aan tafel. Er wordt gedacht aan maatregelen, niet aan sociale impact. Boeren willen best anders maar hoe dan en wat dan. Naar aanleiding van de centrale vraag stelt Ingrid dat de bewoners van het platteland aangesproken moeten worden op hun bewonerschap. Ook boeren zijn bewoners. Hoe krijg je bewoners/agrariërs mee? Niet alleen door participatie, maar ook via hun leiderschap. Niet alleen de vaste types zoals de wijkburgemeesters. Een meer integrale aanpak kan alleen tot stand komen door een wenkend perspectief met en voor agrariërs te formuleren. Zij willen wel. Maar onderschat de kracht van de partijen eromheen niet: de veevoederfabrikanten, slachterijen, Rabobank, ook zij hebben spreekwoordelijk de nodige boter op hun hoofd gehad. Ingrid zou graag het werken in partnerschap meer willen stimuleren in plaats van concurrerend tegenover elkaar staan.

Gerrit denkt dat de Van Reybrouck-aanpak (burgerberaden) en andere participatiemethoden een kentering zouden kunnen geven. Mieke Elzenga ziet de gemeente en de landelijke overheid vooral naar elkaar wijzen. Het taalgebruik gaat gewone burgers te boven. In hun perceptie doet de overheid wel onderzoek maar die doet er verder niets mee. Bewoners raken participatiemoe. Veel bewoners zijn afgeknapt op participatietrajecten. Henk Hijink was lange tijd voorzitter van Learn for Life en betrokken bij de Rural Academy en studiedagen voor het platteland. Momenteel is hij voorzitter van de stuurgroep EU Green Initiatives in Rural Area (GIRA). Hij hoopt op een nieuwe stimulans voor plattelandsontwikkeling in plaats van alleen de focus op economie.

Ruud van der Veen is een oud-collega van Rob Hajer. Hij is een independent urban planning professional. Zijn proefschrift had activering op het platteland als onderwerp. Hij levert een bijdrage aan de New York University over community leadership. Is bezig met een boek over de toekomst van het platteland, of breder: de toekomst van de lage landen. Er gaat veel veranderen (bijvoorbeeld migratie) en volwasseneneducatie is van belang om ons daarbij te helpen en te ondersteunen.

Mieke Elzenga is directeur van de Stichting Liberterra Care, woont in Koedijk en is initiatiefnemer van het project LiberTerra. Een liber terra is een voormalig boerenerv (VAB, vrijkomende agrarische bebouwing) met op het erf tiny houses die samen gebruik maken van nieuwe duurzame technologie en samen met de bewoners en belangstellenden, duurzame maatschappelijke projecten nieuw bos (bijvoorbeeld een voedselbos) realiseren. Mieke ziet om zich heen veel boeren stoppen door vergrijzing en het ontbreken van opvolging. Mieke wil dit integraal aanpakken: stoppende boeren, meer biodiversiteit, klimaat, wonen, werken, leren. Dit gaat niet vanzelf. Het bestuur in Nederland is erg on-integraal, voor alles is een apart loket. Ze deed mee aan een challenge in de provincie Gelderland, met een integraal plan. De provincie was lovend over het plan maar dat kwam er niet doorheen omdat het ambtenarenapparaat niet overweg kon met de integrale aanpak. Ze zond het opnieuw in bij Groen Kapitaal van de provincie Noord-Holland, dit keer wel met succes. LiberTerra gaat uit van een locatie die beschikbaar is, maakt een plan en pas als dat allemaal in orde is, zoekt ze er mensen bij. Het bestaat uit drie pijlers: eco-community, educatie en huisvesting. De sleutel tot succes is de samenwerking tussen burgers, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en overheid vanuit burgerleiderschap (in plaats van reactieve burgerparticipatie). De inzet is gebiedsontwikkeling met oog voor alle belangen en voor de fundamentele systeemverandering die nodig is voor de grote vraagstukken als klimaat, stikstof, biodiversiteit, voedsel, wonen. Integrale aanpak vraagt om uitzoomen, langetermijnplanning (langer dan de termijn van een gemeenteraad of college). Er zijn intussen 30 liber terra's in ontwikkeling. Voor een uitgebreide bespreking van het burgerinitiatief, zie: https://www.andragologie.org/uploads/andra_docs/publieksevents/pe_20220725_Veranderwegen_naar_een_leefbare_aarde.pdf p. 37-49.

Liber Terra Geestmerambacht, met de tien tiny houses, het expertisecentrum in de omgeving.

Jumbo Klercq vat de succesfactoren nog eens samen: een visie en een concept ontwikkelen, tot een integrale benadering van vraagstukken komen, samenwerken in plaats van elkaar tegenwerken, verschillende partijen samenbrengen en een strategie op het zelf uitrollen ontwikkelen. Stuk voor stuk processen die te maken hebben met sociaal leren. Jasper Veldhuis uit Utrecht is een journalist die partners en opdrachtgevers in het sociale domein zoekt die zich op een vernieuwende manier inzetten voor mensen in kwetsbare situaties. Hij ziet ook op het platteland veel diversiteit. Een goed voorbeeld is Eerbeek, waar de papierfabrieken migranten uit steeds andere landen aantrekken. Hem valt op dat stad en platteland heel sterk met elkaar verweven zijn.

Joop Hofman woont in Deventer en is voorzitter van Krachtproef, de landelijke vereniging van opbouwwerkers. Hij is een van de initiatiefnemers van de Rode Wouw. Rode Wouw staat voor participatie vanuit het gewone en alledaagse leven van mensen. De dagelijkse energie, en soms ook de ongemakkelijke praktijk, is het uitgangspunt om mee te kunnen doen door iedereen. Voor het maken van lokale plannen, voor samen optrekken in de buurt, voor samenwerking en andere vormen van co-creatie, maar ook voor het ontwikkelen van beleid en voor democratische vernieuwing. Terugkomend op de centrale vraag: hoe we meer en betere mogelijkheden voor burgerbetrokkenheid en sociaal leren kunnen bewerkstelligen, stelt Joop dat dat heel simpel is: gewoon met elkaar praten. Hij noemt als voorbeeld het emancipatieproject in het dorp Heeten 'Wij zijn niet bang'. De bewoners willen een volwassen relatie met de gemeente; ze nemen zelf het initiatief. Ze willen een burgerbegroting. Daar komt zeggenschap en verantwoordelijkheid bij elkaar. <https://www.rodewouw.nl/assets/files/baart-antwerpse-burgerbegroting-betere-burgers-thibaut-renson.pdf>. Het is een soort netwerkdemocratie. Met een debat in het zwembad over lokale democratie: 'Heeten durft'. Wat nodig is, is deep democracy: Wie missen we nog? Wat vinden degenen hiervan die er nu niet zijn? Er zit zoveel deskundigheid bij bewoners, maar je hebt wel trekkers nodig. Er zijn veel jonge mensen die er lol in hebben om dingen anders te doen. Sfeer is belangrijk, plezier hebben, humor, het spel zien, creatief zijn. En langdurige

betrokkenheid. Er is leiderschap nodig, dat wil zeggen een idee hebben; een plan hebben; dat kunnen verkopen. En mensen laten samenwerken.

Ruud van der Veen ziet passie en bezieling voor de samenleving... hoe we het land mooier kunnen maken ... bij alle generaties. De beste gesprekken vinden plaats als mensen, zoals in deze workshop, uit eigen ervaring spreken: 'Wij hebben dat geprobeerd en dat heeft dit opgeleverd.' Dat is doorleefde ervaring.

Anko Postma: wij wethouders zijn passanten, ambtenaren zijn de stabiele factor, maar niet voldoende geëquipeerd. Hij geeft aan dat hij uit deze bijeenkomst meeneemt dat de verbinding met je omgeving zo belangrijk is. Nieuwe vormen vinden om de dialoog aan te gaan, gewoon met elkaar in gesprek. Verbinding, daar begint het mee.

Jumbo Klercq bedankt ieder voor zijn/haar inbreng en sluit de bijeenkomst, hoewel het gesprek zoals een goed gesprek betaamt gewoon verder gaat. Ook dat is een kenmerk van sociaal leren.

De Landelijke Vereniging Kleine Kernen (LVKK) bestaat 45 jaar. Ontstaan vanuit de behoefte aan zichtbaarheid van dorpen bij landelijke bestuurders en beleidsmakers, richtten Bernard Boerstal en Frank IJsselmuiden destijds de LVKK op. Doel: de leefbaarheid van de dorpen te behouden en te verbeteren. En dat was nodig, want er waren zorgen over het wegtrekken van jongeren en ouderen in de dorpen. Woningen en zorgvoorzieningen waren schaars. Klinkt dat herkenbaar? Zeker, toch hebben dorpen de afgelopen decennia allerm minst stil gezeten. Te weinig aandacht vertaalde zich in zelfredzaamheid. En zo werden dorpsbewoners koplopers als het gaat om burgerinitiatieven en inzet voor de kwaliteit van de eigen leefomgeving. Niet als verlengstuk van overheden maar door zelf de regie te nemen en verbindingen te zoeken met andere partijen. Dorpsbewoners laten hun stem te horen. Ze maken concrete plannen voor de korte en lange termijn. Met als resultaat prachtige voorbeelden van vitale dorpen. Lees, kijk en ervaar de energie die er in dorpen leeft in het magazine <https://www.lvkk.nl/fileadmin/nieuws/InDeKern01.pdf>. De thema's van 45 jaar geleden zijn nog steeds actueel. Daar zijn grote opgaven bijgekomen. Energietransitie, klimaatadaptatie, stikstofuitstoot en zorg om de natuur, veranderende mobiliteit - het treft ook de dorpen en soms juist dé dorpen en hun inwoners. Daar de goede antwoorden op vinden is dan ook de uitdaging voor de toekomst. Daarin ligt een rol voor de LVKK: verbindend, met andere partijen en overheden. Met en voor bewoners en altijd van onderop.

<https://www.lvkk.nl>

8.3 Cultuurpolitiek, culturele en politieke vorming

Hilly van Netten

Theater, muziek en literatuur kunnen helpen om maatschappelijke kwesties uit te beelden en creatieve oplossingen te verzinnen. Dat bleek ook tijdens 'Leeuwarden culturele hoofdstad (2018)' in bijvoorbeeld bij de 'Conference of the birds' of tijdens de acht maanden durende tentoonstelling en manifestatie Places of Hope. Hoe kan cultuurpolitiek helpen om het gesprek onder beroepspolitici en belangengroepen te verbreden en bestuurlijke blokkades te doorbreken? Hoe kunnen cultuurpolitiek en culturele vorming dit voor iedereen bevorderen?

Inleiding Maarten Hajer

Rob Hajer had gedurende zijn hele leven veel belangstelling voor kunst, cultuur en cultuurpolitiek. Hij was o.a. actief betrokken bij het bestuur van de NOS, Teleac en de Openbare Bibliotheek. Maarten herinnert zich de enorme stapels post die regelmatig werden gebracht. Ook in de traditie van de volkshogescholen werd uitgegaan van een cultuurpolitiek ideaal: spreiding van cultuur en het toegankelijk maken ervan voor de arbeiders. Vergelijkbaar met het Duitse 'Bildung'. En terug te vinden in termen als 'verheffing van het volk' en 'inwijding in de hogere cultuur'. De volkshogeschoolfilosofie kende

Rob Hajer tijdens 'Places of Hope'

ook een meer avantgardistische invalshoek, waarbij werd gepleit voor het bouwen van goede moderne woningen. Deze nieuwe architectuur moest vooral licht, lucht en ruimte bieden. Maar er was in die jaren ook aandacht voor vormen van cultureel activisme: provo, kabouters, commedia dell'arte en het werk van de Internationale Situationisten (Constant Nieuwenhuis e.a.). Daarbij ging het om het 'ironiseren van de macht', een vaak veel krachtiger middel dan een doorwrocht wetenschappelijk relaas.

Wat kunnen we daar nu mee? Hoe manifesteert de cultuurpolitiek zich op dit moment en is die robuust genoeg voor de toekomst?

Voorbeeld: Sjoerd Wagenaar over 'De Radius van Allardsoog'

Geïnspireerd door het onderzoek 'Venster op Dreischor' van Joop Schaminée en Anton Stortelder, waarbij één vierkante kilometer bij Dreischor op Schouwen-Duiveland onder de loep werd genomen, begon Sjoerd Wagenaar als creatief producent een vergelijkbaar onderzoek in het 'drie provinciën punt' van Groningen, Friesland en Drenthe, met Allardsoog als centrum in een cirkel van vijf kilometer. Het kostte nogal wat moeite om het project geaccepteerd en gefinancierd te krijgen, omdat het niet paste in alle regels en voorwaarden: een project met van tevoren vastgestelde doelen, uiteindelijk verzameld in een rapport dat vervolgens in de la verdwijnt.

Maar het lukte en in een paar jaar tijd werd in samenwerking met de bevolking de hele omgeving tot in detail uitgedoeld; werd het landschap onderzocht, gevraagd wat het betekende voor de bewoners en hoe men er mee omging; werden verhalen verzameld, theatrale wandelingen georganiseerd, theatervoorstellingen gemaakt enz. enz. Een succesvol project, waarbij het proces minstens zo belangrijk was als de uitkomsten. Een project dat - zo bleek ook tijdens en na de coronaperiode - mensen bij elkaar en bij hun omgeving betrokken houdt en ontwikkeling stimuleert.

Cultuurpolitiek is voor Sjoerd 'bewustwording van de plek waar je woont'. Zijn uitgangspunt als werker: 'Waar je bent vind je materiaal'. Dat betekent gebiedsgericht kijken, er (lang) verblijven, vertragen, onthaasten, luisteren en samen met de bewoners kleinschalige projecten ontwikkelen. Dit soort projecten kent ook voorbeelden elders in Europa, zoals bijv. het project rond de rivier de Rhône, waarbij een groep mensen zich zorgen maakt over de ernstige vervuiling.

Voorbeeld: Oeds Westerhof over een nog te starten project 'Het leech midden'

Oeds Westerhof was o.a. organisator van 'Leeuwarden culturele hoofdstad' (2018). Maar dat is alweer even geleden en Oeds wil het liever hebben over het project waar hij pas mee is begonnen, nl. 'Nationaal Park Nieuwe Stijl de Alde Feanen', in Friesland vaak ook 'het leech midden' (= lage midden) genoemd. Waarbij je je meteen kunt afvragen wat 'een nationaal park' is en wat 'nieuwe stijl' betekent. Daarmee betreft Oeds ons in zijn zoektocht 'waar gaat dit project eigenlijk over?'

‘De Alde Feanen’ is een oud veenweidegebied midden in Friesland, dat aan het zakken is omdat het te droog wordt gemaaid. Vandaar ‘het leeche midden’, door sommigen ook wel ‘de badkuip’ genoemd. Dit droogmalen gebeurt op verzoek van de boeren, omdat het land door hen dan beter bewerkt en benut kan worden. Het gevolg is echter dat er door het droger worden van het veen CO2 vrijkomt en dat er geen plek meer is voor de weidevogels, die hun voedsel vinden in het meer vochtige gebied. Een kwestie die regelmatig weer opduikt. Waterschap en boerenorganisaties vinden vervolgens een compromis in een gemiddelde waterstand, maar dat werkt niet of slechts tijdelijk.

Deze ingrepen hebben echter veel bredere en diepgaander gevolgen, niet alleen voor de weidevogels, maar voor de hele streek en voor de mensen die er wonen. Er wordt nu teveel met stadsogen gekeken naar het gebied. Waar zijn de jagers, de vissers, de rietsnijders gebleven? Er zou over dit probleem - dat ook elders in Nederland speelt - volgens Oeds een veel bredere maatschappelijke discussie gevoerd moeten worden. En dan met alle mensen die er wonen en/of er afhankelijk van zijn, niet alleen de boeren. Ook de vele pogingen die zijn gedaan vanuit natuurbeschermingsoogpunt - zoals bijvoorbeeld provinciale programma’s om de grutto’s te beschermen - blijken niet voldoende. De harde systeemwereld en de vaak meer idealistische leefwereld botsen. Hoe kun je dat vlot trekken?

In antwoord op een vraag uit de groep: ‘De Alde Feanen’ is een nationaal park, omdat het belang ervan de provinciegrenzen overstijgt. Het nationale karakter geeft status, maar de financiering ervan is onduidelijk. Opdrachtgever voor dit project is het (voormalig) Ministerie van Landbouw en Visserij.

‘Nieuwe stijl’ is te interpreteren als ‘zorgen dat er beweging komt in de nu zo vastliggende belangen’ waarbij:

- wordt uitgegaan van een gebied dat betekenis heeft voor de mensen die er wonen,
 - een mooi stuk natuur behouden blijft, met aandacht voor o.a. de weidevogels,
 - de stikstofproblematiek en passant wordt opgelost,
 - het gebied haar toeristische functie behoudt, want die zorgt voor inkomsten.
- Dat is de uitdaging waar Oeds op dit moment voor staat en waar hij graag ook onze reacties op hoort. Hij ziet het voorlopig echter nog niet zitten om de boeren daarbij te betrekken.

Maar: ‘Je kunt je ook afvragen hoe je de boeren wel perspectief kunt bieden in de Alde Feanen’.

Voorbeeld: Hanna Lára Palsdottir: ‘Het verzamelen en verbeelden van verhalen helpt mensen een stem te geven.’

Hanna Lára is opgegroeid in IJsland, maar werkt al heel wat jaren in Nederland, op dit moment voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Ze leest een gedicht voor om ons iets te laten proeven van de IJslandse cultuur, waarbij de verbinding tussen mens en aarde veel inniger is dan in Nederland. In IJsland komen literatuur en muziek rechtstreeks uit de aarde. In Nederland gaan we volgens Hanna Lára slordig om met de aarde, we zijn met zoveel mensen dat niemand zich meer echt verantwoordelijk voelt. De openbare ruimte is ‘verrommeld’. Dit is begonnen toen bij het verschijnen van de ‘Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening’ de invulling van de planologische ruimte op landelijk niveau werd overgelaten aan de markt.

Vanuit het Ministerie BZK worden o.a. regionale evenementen ondersteund, zoals het project ‘Places of hope’ tijdens ‘Leeuwarden culturele hoofdstad’. Kunst is een machtig middel, het zorgt ervoor dat je even rechttop gaat zitten, alert bent. Het verzamelen en verbeelden van verhalen helpt mensen een stem te geven.

- a. Het concept ‘*Culturele hoofdstad*’ is bedacht door Melina Mercouri en in 1985 gestart met Athene. Doel: binnen Europa elkaars cultuur leren kennen en respecteren. Dat Leeuwarden in 2018 won was voor velen een verrassing. De Nederlanders waren ook pas echt geïnteresseerd vanaf het moment dat de internationale pers erover publiceerde. Het betrekken van de Friese bevolking bleek geen probleem, het enthousiasme was groot. Maar enige sturing en coördinatie van bovenaf was ook belangrijk. Het vinden van de juiste balans tussen draagvlak van onderop en coördinatie van bovenaf is een belangrijke succesfactor dit soort projecten.
- b. ‘*Places of Hope*’ is een project ontwikkeld door curatoren Maarten Hajer en Michiel van Iersel. In Leeuwarden waren tijdens de culturele hoofdstad in het Fries Museum ingericht voor een ‘make shift’ tentoonstelling over de mogelijke toekomst voor Nederland en Noord-Nederland in het

bijzonder. In de centrale zaal werden verschillende manieren van kijken op de toekomst kleurrijk verbeeld door wandtekeningen. Samen maken ze Nederland tot wat het is en wellicht gaat worden. Door er op deze manier naar te kijken raken mensen gepassioneerd, zien ze perspectief. Dat bekijken doen we ook hier met gekleurde ‘glaasjes’ in de door Maarten meegenomen maquette. Heel fascinerend!

Places of Hope

Het boekje ‘Places of Hope - Het Noorden verkent de toekomst’ beschrijft de tentoonstelling *Places of Hope* tijdens de Europese Culturele Hoofdstad Leeuwarden 2018 en over daar gepresenteerde initiatieven hoe samen de toekomst van Nederland vorm te geven. Geen masterplannen maar verbeelding. De tentoonstelling laat zien dat cultuur en landschap nauw verweven zijn, dat de natuur ook over cultuur, over ons gaat. Opdrachtgevers waren de *Stuurgroep Proeftuin Nederland van Morgen* en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), leidinggevend van de gemeente Leeuwarden en de ministeries van Economische Zaken en Klimaat (EZK) en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Hoogleraar Maarten Hajer van Urban Futures Studio (UFS, Universiteit Utrecht) was mede inspirator en curator, Hanna Lára Pálsdóttir van BZK was projectleider.

Het boekje toont de macht van verbeelding: laten zien hoe het anders en beter kan, over het bij elkaar brengen van burgers, ontwerpers, beleidsmakers en wetenschappers, een benadering op een vrije manier, ‘poëtisch’, niet in bestaande kaders. Drie hoofdstukken gaan daar op in: *Landmakers*, zoals werk met natte weilanden, energiecoöperaties, geloof in ‘naoberschap’, een bedrijventerrein als ecosysteem enz., de *University of Hope*: “Niet de democratie moet veranderen, maar de houding van bestuurders en burgers”, “duurzamer en democratischer” en *Terugkijken en vooruitzien*, met onder meer het groeiende netwerk van Landmakers in Nederland en elders.

Reacties en aanvullingen uit de groep

N.a.v. het voorbeeld van een samenwerkingsproject van boeren op Schiermonnikoog:

Mensen willen in eerste instantie houden wat ze hebben, beroepen zich op tradities, op een identiteit, die soms hooguit drie generaties teruggaat. Ze zien niet dat doorgaan op diezelfde manier vaak een doodlopende weg is. Hoe kun je daar verandering in brengen? Hoe kun je mensen bereiken, hen helpen tot een meer ‘open mind’?

Belangrijk om echt in gesprek te gaan en vooral goed te luisteren. Durven te vragen waar hun angst voor verandering zit. Voorkomen dat er op basis van slordige enquêtes en vermeende belangen te snel verkeerde beslissingen worden genomen.

Oeds: Wij zijn in Nederland goed in het verplaatsen (van zand en water, transport van bulk) en in het strak trekken, compromissen sluiten. Als je daar overheen kunt stappen en uit bent op wezenlijke oplossingen is er ruimte om met mensen te praten en hen te helpen mee te gaan in veranderingen. Uit de groep: Er is heus wel te praten met de boeren. De meesten zijn zeer verbonden met hun land en voelen zich heel verantwoordelijk. Wat wij op tv zien in de grote landelijke acties zijn extremere groepen. En ook dat is begrijpelijk. Boeren zitten vaak volledig klem in het huidige (financieel economische) systeem. Er zijn diverse goede initiatieven bij boeren om kleinschaliger te gaan werken, vaak gesteund door de bank (die er dan wel weer goede sier mee maakt).

Sjoerd: Cultuurpolitiek in de regio is in dit verband verhalen uit die betreffende regio ophalen, luisteren naar hoe de mensen daar leven, wat de omgeving voor hen betekent, wat hun toekomstwensen zijn, een beroep doen op hun verbeeldingskracht. Boeren kun je meekrijgen door in te gaan op hun betrokkenheid bij de grond, hun zorgen voor de toekomst serieus te nemen en hen te helpen daarvoor meer perspectief in te bieden. Een nieuw gezamenlijk verhaal creëren met respect voor elkaar en ruimte voor verschillen.

Vraag uit de groep: Hoe kun je de jongere generatie hierin betrekken? Hoe is deze aanpak te gebruiken voor de doelgroep jongeren? Zij zijn vaak niet (meer) lokaal of regionaal gebonden, of willen daar niets van weten.

Samenvatting van reacties: Het (agrarisch) mbo kent projecten waarbij jongeren een opdracht krijgen om samen bijvoorbeeld een boerderij op te zetten. Echter: het plattelandleven zoals we dat kenden bestaat niet meer. Oude (ambtelijke) aannames kloppen niet meer. De kleine groep die economisch gebonden is, is niet groot genoeg om een levendige gemeenschap op te bouwen. Wat willen ze dan wel? Waarmee bereiken we hen? Het is duidelijk dat de verhouding stad-platteland snel aan het veranderen is. Veel jongeren verdwijnen naar de steden. Sommigen komen op oudere leeftijd weer terug, omdat ze zich er toch meer thuis voelen. Of omdat er in de steden onvoldoende woningen zijn en enkele dagen thuiswerken gebruikelijk wordt. Blijft dus belangrijk om bij elk cultuurpolitiek project van meet af aan de jongeren er bij te betrekken. Actief luisteren naar wat hun ervaringen zijn, welke betekenis zij geven aan hun leven, hun omgeving, wat zij nu nodig hebben en wat hun wensen zijn voor de toekomst. Ook hun verhalen verzamelen en helpen te verbeelden.

PinksterZaan

Het herdenken van het Zaanse Ontzet en PinksterDrie in relatie tot de 80-jarige Oorlog: verbinding en bezinning. De traditie van regionale feestdag PinksterDrie ontstond toen het Zaanse Ontzet plaatsvond op Tweede Pinksterdag. Deze traditie (immaterieel erfgoed) dreigde verloren te gaan. Hoofdlocatie is Zaanse Schans, plus diverse programmeringslocaties in de Zaanstreek. Talrijke partijen binnen en buiten de Zaanstreek zijn betrokken bij dit concept: Acteurs, muzikanten, re-enactors, verhalenvertellers, ambachtslieden, etcetera. Een Lesbrieven en Powerpoint voor het basisonderwijs is ontwikkeld. Bas Husslage, info@pinksterzaan.nl

Werken door cursisten van het Cultuurhuis Wherelant over de slag bij Purmerend met Pinkster 1574. Het werken met dezelfde voor iedereen nieuwe techniek (sjablonen) was uitdagend en werkte verbindend, met min of meer identiek kleurgebruik in de achtergrond.

Ook in Purmerend zijn er allerlei initiatieven rondom Pinkster3. Een historicus maakt een boekje over het door hem gevonden ooggetuige verslag van de toenmalige burgemeester over de vergeten Slag om Purmerend met Pinkster 1574. Cursisten van het Cultuurhuis hebben schilderijen gemaakt over vrijheid en verbondenheid. De dichterskring maakt er gedichten bij. Het Purmerends museum heeft een presentatie over de slag om Purmerend met een tentoonstelling in het stadhuis. Het Gilde ontwikkelt een wandeling langs locaties waar de Slag plaatsvond. En er is een plan voor een reünie op de Koemarkt enz.

Leren met en van jongeren in de 'Empty Farm to Fill' op Sparrenhof (Tilburg)

Sparrenhof is een leegstaande kloosterhoeve omringd door velden en bos aan de rand van Tilburg. Deze lege voormalige kloosterboerderij van de fraters van Tilburg mag de komende jaren worden gevuld met ideeën, initiatieven en dromen van Tilburgse kinderen en jongeren (vandaar de werktitel Empty Farm to Fill). Het lectoraat Opvoeden voor de Toekomst heeft het initiatief genomen om samen met jongeren, jeugdprofessionals en onderzoekers op Sparrenhof een pedagogische vrijplaats te ontwerpen. Samen willen we er creëren en leren...

Een pedagogische vrijplaats beoogt een plek te worden waar de focus niet ligt op prestaties en cognitieve talenten, maar op ontmoeting: meervoudige talentontwikkeling en spelend leren. In onze prestatiegerichte samenleving is deze tegenbeweging essentieel om alle kinderen en jongeren een kans te geven op brede talentontwikkeling opdat zij een veerkrachtige identiteit kunnen ontwikkelen. Bij het ontwerpen van een pedagogische vrijplaats staat de stem van jongeren centraal. In het proces van sociaal leren zijn zij belangrijke co-onderzoekers.

dr. Maïke Kooijmans, lector Opvoeden voor de Toekomst - Fontys Pedagogiek

<https://www.fontys.nl/Onderzoek/Opvoeden-voor-de-Toekomst/Empty-Farm-to-Fill.htm>

Muziektheatervoorstelling Onder de rook van de Hoogovens, een onstuimig familiedrama

Door De Vlamme in samenwerking met Christine Otten in Het Hoogovensmuseum op het terrein van Tata Steel. Het idee kwam op dat de locatie al heel theater is; en dat straks niemand meer iets weet over de strijd van de arbeiders die Hoogovens groot gemaakt hebben, die gestreden hebben voor arbeidstijdverkorting, vaderschapsverlof, beter salaris, meer rechten voor 'gewone' mensen etc. Dit idee is doorontwikkeld mede door de hele klimaatkwesitie, de discussie rondom Tata Steel en de uitstoot. We wilden de diverse perspectieven laten zien, die van de klimaatactivisten, de arbeiders bij Tata, de oudere generatie e.a. We wilden dat debat koppelen aan de verwijdering in de samenleving tussen bepaalde groepen, zeg 'gewone' mensen en elite. Hoe raken we weer in gesprek?

Wie zijn betrokken? Acteurs Christine van Stralen, Mingus Dagelet, Ali Ciftecti, Sytske van der Hoek, DJ Lovesupreme, regisseurs Tina Krike en Alev Kutluer (De Vlamme) en schrijver Christine Otten en natuurlijk rest van crew (dramaturg, geluid/licht/kostuumontwerp en decors etc). Mensen herkennen zich zeer in de voorstelling. De diverse partijen raken na de voorstelling met elkaar in gesprek en laten (voor)oordelen varen.

www.Onderderookvandehoogovens.nl
info@devlammeendeend.nl

Zinneke Parade

De Zinneke Parade is sinds 2000 een tweejaarlijks artistiek en sociaal evenement in Brussel. De eerste Zinneke Parade werd gehouden in 2000, toen Brussel een van de culturele hoofdsteden van Europa was. In mei van elk even jaar paraderen kleurrijke groepen op een geanimeerde manier door de stad. Deze deelnemende groepen komen uit de verschillende buurten, verenigingen, scholen, instellingen, ateliers, jeugdhuizen, culturele centra, muziek- en dansgroepen, folkloristische groepen en gemeenschappen in Brussel, en maken gebruik van muziek, dans, kostuums en decors. De Zinneke Parade heeft elke keer een ander basisthema. Dit wordt door de zinnekes via een brede basisdemocratie zelf beslist. De Zinneke Parade wil inwoners, verenigingen en scholen van de verschillende wijken van Brussel samen krijgen rond een gemeenschappelijk project. Kunstenaars begeleiden de bewoners en betrokken organisaties. De 13de editie van de stoet in 2024 vindt plaats met als thema 'Plaizir'.

<https://www.brussel.be/zinneke-parade>

https://nl.wikipedia.org/wiki/Zinneke_Parade

8.4. Verduurzamen

De leefbaarheid van de aarde is in gevaar. De 'duurzaamheidstransitie' staat hoog op de agenda. Er zijn talloze coöperaties die duurzaamheid koppelen aan versterking van de gemeenschap. Een complexe problematiek waarin tegengestelde belangen een daadkrachtige aanpak in de weg kunnen staan. Welke rol speelt de burger? Hoe kunnen we het werken aan duurzaamheid verbinden aan het versterken van sociale rechtvaardigheid? Welke kennis, vaardigheden en competenties hebben burgers, overheden en (andere) professionals nodig? Over verduurzamen heeft de Kring Andragologie een Conferentie gehouden in 2019 en in 2021. De verslagen van beide zijn te downloaden via de website van de Kring Andragologie: https://www.andragologie.org/uploads/andra_projecten/duurzaam/VerslagSymposiumWebversie.pdf en https://www.andragologie.org/uploads/andra_docs/publieksevents/pe_20220725_Veranderwegen_naar_een_leefbare_aarde.pdf

Verduurzamen vanuit veranderkundig perspectief

In verband met die conferenties verscheen het boek "Naar een leefbare aarde", geschreven door Gerard Donkers in samenwerking met de Kring Andragologie ²⁵(2^e gew. dr. 2021).

Veranderkundig gezien gaat het bij verduurzamen om de samenhang van natuur, mens en maatschappij tot behoud van een voor mensen leefbare aarde. Mensen staan niet boven de natuur.

Windmolen Allardsoog, tijdens werkloosheidsproject 1977

Dat betekent: verandering van het handelen van burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties, zoals woningcorporaties, energieleveranciers enz., en van overheden, zowel lokaal, regionaal als landelijk. Kortom van vele stakeholders.

Een voorbeeld: Het rijks- Programma Aardgasvrije Wijken, PAW, iedereen van het gas af, blijkt een ingewikkeld samenspel te vereisen van al dat soort partijen, belanghebbenden, (stakeholders). Alle met hun eigen doelen, belangen (financiële en andere). In 'Naar een leefbare aarde' stelt Gerard Donkers: Dat lukt alleen als men oog heeft voor het binnenperspectief van alle betrokkenen: (hoe zien zij het probleem,

25 Donkers, G. (2021), Naar een leefbare aarde. Verduurzamen vanuit veranderkundig perspectief. Nijmegen, De Parel.

wat beweegt hen, wat is hun doel enz.), als men situaties van daaruit analyseert, als men probeert om gezamenlijk tot probleemdefinities te komen, als men rekening houdt met mogelijkheden en onmogelijkheden (zoals bv. wetgeving), anders gezegd: met grenzen. Zo kan men proberen te komen tot een grenzen stellende dialoog en op zoek gaan naar gedeelde waarden.

Is dat mogelijk? Zoals gezegd: het veranderingsproces is complex door al die stakeholders, de beperkingen en de mogelijkheden. Een analyse van de verschillende betrokken systemen is nodig. (Zie bv. het boek van Fritjof Capra en Pier Luigi Luisi “The systems view of Life” (2014) en van hun onderlinge samenhang en hun positie in het veranderingsproces).

Ongelijke macht

De stakeholders daarin zijn niet gelijkwaardig en hebben ongelijke macht. Gebeurt die transitie rechtvaardig? Nee: je ziet dat mensen met lage inkomens de dupe dreigen te worden, omdat de kosten voor hen, ook met subsidies (als ze die al kunnen krijgen) hoog, veelal te hoog zijn. Zij wonen vaak in slecht geïsoleerde huizen met daardoor hoge energielasten en ze hebben niet de keuze om in een betere woning te gaan wonen. Bovendien weet men vaak de weg niet in de (subsidie)mogelijkheden, wat men zelf moet doen enz. Zeker voor laaggeletterden en mensen die niet over digitale vaardigheden beschikken is dit een probleem. Buitenlandse investeerders kapen subsidieregelingen en veranderen een geliefd landschap in zonneweides waarvan de opbrengsten niet ten goede komen aan lokale initiatieven. Ook worden er ruimte- en energievervlindende datacentra van techgiganten in het land neergezet.

Hier tegenover staat een veelheid van burgerinitiatieven. Vaak gestart door hoger opgeleiden die de weg weten, deskundigen kunnen betalen enz., waarbij het een opgave is om allen, ook de laagstbetaalden en de laagopgeleiden een actieve rol te laten spelen in het proces. Er zijn leertrajecten nodig: over technische, financiële, juridische aspecten. Maar ook over de complexiteit van het proces in veranderkundige zin

en met name over de sociale kanten van dit alles. Dat begint men nu in het PAW 2 jaar na de start, ook te ontdekken. Onlangs kwam in een conferentie van PAW bij een mooi burgerinitiatief de vraag aan de orde hoe men de niet geïnteresseerden - wellicht vooral de lager betaalden en laaggeletterden - ‘mee kon krijgen’.

Verbinding

Dat is de omgekeerde weg. Het gaat er van het begin af aan om hoe alle burgers mede-eigenaren” en actoren kunnen zijn. Het gaat om verbinding van allen. Dus beleidsmakers, projectmanagers enz. moeten zich kunnen verplaatsen (of leren zich te verplaatsen) in de financiële en andere problemen van mensen die het minder goed getroffen hebben. Tijdens die conferentie offerde iemand (een opbouwwerker uit een andere stad) om het opbouwwerk erbij te betrekken. Dat bestond niet meer in de stad van het project. Aan het welzijnswerk had men überhaupt niet gedacht.

Competenties van allen en sociaal leren

Het gaat daarbij niet alleen om het vergroten van de competenties van burgers, maar ook om die van professionals (wat iets anders is: zie de visual over beleidsleren en sociaal leren in hoofdstuk 7 over gelijke kansen). Het gaat om leren in en voor de dagelijkse praktijk en in bepaalde situaties (sociaal leren!), bij de lager betaalden ook om voorwaarden, bijvoorbeeld financieel om daaraan mee te kunnen doen. Het rijksbeleid is voornamelijk gericht op leren (ter voorbereiding op) de arbeidsmarkt. En bij allen gaat het ook om de vraag: Reflecteert men op wat men geleerd heeft? En hoe beklijft het geleerde? Allemaal vragen buiten de kernactiviteit om: voorafgaande aan en na afloop van de activiteit. Kortom: we hebben het over de relatie tussen persoonlijke vorming en maatschappelijke situatie - om met Rob Hajer te spreken in zijn boek uit 1969! “Vormingswerk en samenleving”- . Jesse neemt het stokje nu over. We zijn benieuwd hoe hij met zijn medewerkers/studenten het probleem van de link tussen burgers en de machtige organisaties, waaronder de overheid - met het oog op rechtvaardigheid - aanpakt.

Jesse Hofmann leidt het thema verduurzamen in, met als centrale vraag: Hoe kunnen we meer en betere mogelijkheden voor burgerbetrokkenheid en sociaal leren stimuleren? Hij onderscheidt drie beginselen van rechtvaardigheid: distributieve, procedurele en op erkenning gerichte rechtvaardigheid. Deze beginselen kunnen in een matrix worden gezet met per beginsel een evaluatieve en een normatieve te beantwoorden vraag. Projecten kunnen aan de hand van de matrix onder de loep worden genomen. Voor 'sociaal leren' gebruikt Jesse de omschrijving van Wildemeersch c.s (1997), zie bijlage 1. publicaties: Sociaal leren gaat over verantwoordelijkheid, naar aanleiding van uitdagingen. Het gaat over pogingen van groepen, sociale verbanden en netwerken om oplossingen te verzinnen voor concrete problemen... het gaat over participatieve processen waarbij een uitweg wordt gezocht in onverwachte omstandigheden.' Verder onderscheidt hij bij het onder de loep nemen van de vragen bij de drie beginselen van rechtvaardigheid drie vormen van leren: lokaal leren, horizontaal leren en verticaal leren om de centrale vraag te beantwoorden. We gaan uiteen in drie groepen. De groepen bespreken elk een vignet, ontwikkeld door Jesse Hofmann en Iris Mathar, aan de hand van de matrix. Vignetten, zijn gebruikt in onderzoek zijn korte verhalen over een fictief personage of een fictieve gebeurtenis. Door een vignet te bespreken, kun je de mening van deelnemers over de problemen die in het vignet worden beschreven verkennen.

VIGNET 1 DE STRIJD OM ZELF-LEVERING

Sinds de jaren tachtig kent Nederland een gestage groei aan energiecoöperaties: burgercollectieven die een rol (willen) spelen in het energiesysteem: zoals in het opwekken van duurzame energie of het geven van besparingsadviezen aan medebewoners. Vaak ontstaan vanuit ideële overwegingen, of om een bijdrage te leveren aan de verbetering van de leefomgeving, en enigszins geholpen door de 'liberalisering' van de energiemarkt in de jaren 1990 die de toegang van nieuwe spelers als coöperaties mogelijk maakte. In de praktijk bleek deelname aan het energieveld lastig, als ze al erkend werden als waardig deelnemer. Maar interessant genoeg vormden juist obstakels een belangrijke aanleiding

tot samenwerking. Eén zo'n obstakel was de belasting op het transport van energie - wat extra kosten opleverde voor het samen opwekken en consumeren van energie. In de jaren 1990 werd deze belasting actief neergezet als een onrechtvaardigheid voor coöperaties, in het licht van het recht op zelflevering. Het debat dat zich ontvouwde had allerlei onverwachte wendingen: inclusief de ontwikkeling van een nieuwe beleidsinstrument en een boost voor de oprichting van coöperaties door het land. In de late 90er jaren waren het vooral leden van coöperatie de Windvogel die juridische beperkingen rondom de zelf-levering van hernieuwbare energie hebben geproblematiseerd en pleitten voor een vrijstelling op het belasten van de verdeling van energie. Dit onderbouwden zij door te refereren aan een artikel in de elektriciteitswet uit 1998 dat dit mogelijk maakte (onder meer toegepast voor bedrijventerreinen). Een verhaal ontstond rondom de 'kropsla-metafoor', naar het consumeren van groenten uit eigen tuin. Verschillende collectieven en gemeentes gingen hier tussen 2008 en 2012 mee aan de slag door actief te experimenteren met 'virtuele' zelflevering. Het ministerie van EZK en de belastingdienst bleven echter bij hun standpunt tegen 'belastingkorting'. Ondertussen had het 'kropslamodel' ook de Tweede Kamer bereikt, waar verscheidene moties en resoluties werden ingediend door diverse politieke partijen. De groeiende kritiek van coöperatieven en politieke aandacht voor zelf-levering leidden tot steun hiervoor in het regeringsakkoord van 2012; zelf-leverende coöperatieven en verenigingen van huiseigenaren kregen erkenning als speler in het energieveld én een belastingvoordeel. Echter, mede uit voorzorg voor fiscale verliezen werd een instrument ontworpen dat het belastingvoordeel voor zelf-levering van hernieuwbare energie beperkte tot leden van energiecoöperaties en verenigingen van huiseigenaren woonachtig in, of in naburige, postcodes van hernieuwbare energie installaties. Dit 'postcoderoos-instrument' (PCR) beperkte daarmee de reikwijdte en impact van zelflevering. Ook werd, ondanks de claim van coöperaties op een recht tot zelflevering, het instrument geframed als een tegemoetkoming in de vorm van een 'korting' op belasting. Het idee dat het ging om een (tijdelijke) korting op belasting, in plaats van een recht, was een belangrijk argument voor de afschaffing van het instrument in 2021. Ondanks deze tegenslagen (en tegenwerking) maakte de politieke aandacht

veel los. Mede hierdoor ontstonden een groot aantal nieuwe coöperaties: van minder dan 40 in 2011 naar 256 in 2016. Ook leidde het tot de oprichting van overkoepelende organisaties, HIER opgewekt (2012) en ReSCOOPNL (2013), of werden bestaande een nieuw leven in geblazen, zoals ODE decentraal (1979). Deze netwerken speelden een belangrijke rol in het verfijnen van het PCR instrument, met als uitkomst een gunstiger belastingvoordeel in 2016 en daardoor een groei aan PCR-projecten. De groei betrof met name stedelijke collectieve zonnepaneelsystemen. Omdat de postcodes gecreëerd zijn op basis van het systeem van de voormalige nationale postdienst (de PTT) in plaats van het aantal inwoners, werden postcodes met een hogere bevolkingsdichtheid het meest interessant. Zo leidde het in tal van steden tot de aanleg van gemeenschappelijke zonnedaken op scholen en andere gebouwen. Positief: kleinschalige lokale actie, ook in hoogstedelijke omgevingen. Nadeel: het instrument bevorderde daarmee zonne-energie ten opzichte van windenergie, en burgerbetrokkenheid in de stad boven het platteland.

VIGNET 2 SCHOKLAND: AARDGASWINNING IN GRONINGEN

Samenvatting

Sinds 1963 wordt er aardgas gewonnen uit clusters in het noorden van de Provincie Groningen. Gronings aardgas is verantwoordelijk voor bijna alle toestroom van goedkope en betrouwbare energie dat gebruikt wordt door huishoudens en de industrie. Sinds de jaren 00 beginnen er echter steeds meer tegengeluiden te klinken in de Provincie en, meer recent, ook daarbuiten. Vooral na de grote aardbeving nabij het dorp Huizinge in 2012 - een beving van 3.6 op de schaal van Richter - won het aardgasdebat aan bekendheid en (politieke) aandacht. Echter, ondanks grootschalige onderzoeken, structurele versterkings- en compensatieplannen en de geleidelijke afbouw van aardgaswinning in de afgelopen jaren voelen Groningers zich nog steeds vaak niet voldoende gehoord of gecompenseerd. De discussie rondom aardgaswinning in Groningen heeft wel bijgedragen aan een sterk regionaal bewustzijn en draagt bij aan een landelijke discussie over de verdeling van lusten en baten van energieproductie. Tot nu toe zijn er meer dan 1500 aardbevingen geweest in de regio en hebben meer dan 200.000 mensen te maken met (enkel- of meervoudige) schade door aardgaswinning.

Trage reacties en onvoldoende aandacht

Ondanks dat de causale relatie tussen aardgaswinning en aardtrillingen bekend was in de jaren 90, namen de Nationale Aardgas Maatschappij (NAM) en de overheid deze aantijgingen niet serieus tot de aardbeving nabij Huizinge in 2012. Deze beving verbrak het voorheen dominante optimisme rondom de positieve opbrengsten van het Groninger veld als de verhalen van Groningers en schademeldingen binnenstromen. Een half jaar later blijkt uit een kritisch rapport van het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) dat een verlaging van gaswinning 'zo snel en zoveel als mogelijk' sterk aangeraden wordt. Nog datzelfde jaar blijkt dat Minister Kamp van Economische Zaken een record-hoog gaswinningsplan heeft goedgekeurd voor het jaar 2013/2014. Later blijkt uit een onderzoek van de Onderzoeksraad voor Veiligheid dat de overheid in de jaren vóór 2013 onvoldoende aandacht heeft besteed aan de veiligheidsrisico's van bewoners in het aardbevingsgebied in haar besluitvorming. Terwijl EZ een narratief aanhoudt van banen, gasleveringszekerheid en exportcontracten, wordt in Groningen (en ook steeds meer bij oppositiepartijen in de Tweede Kamer) de verontwaardiging groter. Burgerorganisaties zoals de Groninger Bodem Beweging (GBB) organiseren acties en protesten waarin ze zich neerzetten als een 'kolonie van het Westen', refererend naar het jarenlange weggijken van de overheid en de NAM. Vanaf januari 2014 worden de eerste compensatie-instituten geïnstalleerd met het doel om Groningse huishoudens in het aardbevingsgebied te compenseren voor aantoonbare schade. Voor veel Groningers is dit een periode van grote onzekerheid. Terwijl gaswinning alleen mondjesmaat wordt verminderd, veranderen rekenmethodes, meetgebieden en schadeprocedures met regelmaat. Intussen wachten duizenden huishoudens al jaren op versterkings- of schadevergoedingen en velen wonen in onzekerheid omdat hun huis misschien niet (meer) binnen nieuwe regelingen valt. Het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) vervangt sinds juni 2020 alle voorgaande instituten en is nu als enige, volledig afhankelijk van de NAM, verantwoordelijk voor schadeafhandelingen, versterkingsoperaties en informatievoorziening. Nog steeds blijkt dat veel huishoudens het proces erg complex vinden en weinig vertrouwen hebben in overheidsvoorzieningen. De discussie rondom gaswinning wordt vertaald naar een geleidelijke

vermindering van gaswinning die vooral gestuwd wordt door regionale lobbyisten en de groeiende maatschappelijke verontwaardiging van zowel burgers en politieke partijen. Na de aardbeving bij Zeerijp in 2018 besluit het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat om het gasveld in Groningen te sluiten per 2023. Alleen in 'uitzonderlijke situaties' zoals de extreemhoge gasprijzen in het afgelopen jaar mag de kraan weer open. Dit laatste leidde tot een nieuwe stroom protesten in Groningen die 'respect' eisen vanuit Den Haag. Recente ontwikkelingen in de Rusland-Oekraïne oorlog laten blijken dat veel Groningers dit wél een legitieme reden vinden om de gaskraan mogelijk weer een klein beetje open te draaien mits er voldoende compensatie beschikbaar komt. Het SodM laat bovendien weten dat het sluiten van de gasvelden in Groningen niet per direct leidt tot een vermindering van trillingen. Dit kan nog jaren, of in het slechtste scenario tien à twintig jaar voortduren.

VIGNET 3 VAN EEN BALLETTJE TRAPPEN NAAR DE CHAMPIONS LEAGUE

Het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat heeft de afgelopen jaren het plaatsen van datacentra in Nederland flink gestimuleerd door middel van een actieve internationale lobby. Zo zou ook één van Meta's (moederbedrijf van Facebook) hyperscale datacentra naar Nederland komen. Dit datacentrum, behorend tot de grootste in de wereld, zou worden geplaatst in de directe omgeving van Wind Park Zeewolde B.V. Het Windpark is een gebiedsinitiatief van boeren en bewoners en bewerkstelligt de regionale strategie van nieuwe constructie en sanering van bestaande windmolens. Op deze manier wordt het lokaal opwekken van duurzame energie versterkt. Met de komst van de hyperscale is het niet voor het eerst dat een *co-siting* op deze manier gebeurt. In de Wieringermeer bijvoorbeeld, had Microsoft ook al zijn intrede gedaan om duurzame energie van het naburige windpark te gebruiken. Echter, meer dan geldt voor Wieringermeer, hebben de geruchten rondom de plannen van de hyperscale op het 200 ha grote Trekkersveld in Zeewolde voor veel commotie in de media gezorgd. Terwijl de gemeente Zeewolde aanvankelijk met open armen klaarstond om het techbedrijf te ontvangen, waren er ook groepen minder verheugd over het plan en het planningsproces.

Nog voordat de gemeenteraad van Zeewolde stemde over de beslissing van de hyperscale in december 2021, kwam er in de media een sceptisch narratief naar voren. Boeren, klimaatactivisten, de Socialistische Partij, maar ook DataTruc Zeewolde die een petitie opzette en 6000 handtekeningen wierf, waren tegen. Volgens hen zou de hyperscale vooral de internationale markt dienen, voor lichtvervuiling en geluidsoverlast zorgen, de werkgelegenheid niet verbeteren, en vooral een enorme hoeveelheid groene stroom en honderden miljoenen aan subsidie uit de zakken van de belastingbetaler opsorpen. Dit werd ook gedeeld door partijen zoals boerenbedrijven woonachtig op Trekkersveld of netbeheerder Tennet, die plots aan de verlangens van Meta moesten voldoen. Tevens werd de gesloten houding van zowel de gemeente als de rijksoverheid bekritiseerd. Er zou weinig ruimte voor kritische vragen zijn geweest. Bovendien bleef de identiteit van de zogenoemde datagigant 'Tulip' of 'Polder Networks BV' nog tot december 2021 geheim.

Ondertussen werd ook in de Tweede Kamer duidelijk dat het een enorme opgave zou zijn steeds meer datacentra te laten deelnemen aan het al overvolle energienet. Nederland heeft er inmiddels 189. Met een kantelende visie in 2020 in de Tweede Kamer maakte het Ministerie onder druk nieuw beleid. In de Routekaart richting 2030 werd vastgelegd dat hyperscale datacentra alleen nog maar aan de randen van Nederland geplaatst kunnen worden. Dit soort datacentra dragen immers niet heel veel bij aan de digitale economie. Ondanks dat het ontwikkelingsplan voor Zeewolde inging tegen dit nieuwe beleid, bleef de beslissing onveranderd; minister Wiebes drukte de komst van Meta door en verzocht netbeheerder Tennet om voorrang aan Meta te verlenen aan het energienet. Dit leidde tot meer kritiek, moties, en de vraag uit de kamer aan Zeewolde om het verkopen van het gebied aan Meta uit te stellen. Hoewel de moties in overeenstemming waren met het zojuist aangenomen coalitieakkoord, kregen ze geen meerderheid.

Een situatie is gecreëerd waarin de in een spagaat zittende rijksoverheid de verantwoordelijkheid over een enorme beslissing doorschoof naar gemeentelijk niveau; de regie miste en ondertussen leek één van de rijkste multinationals een voorkeursbehandeling te krijgen tot het Nederlands energienet. Het worden van een digitale koploper lijkt nog steeds de visie

van het Nederlands ruimtelijk beleid. Toch laat de casus zien hoe frames in de media aanzetten tot nieuw beleid. Met de kiezer als belangrijke actor hebben Leefbaar Zeewolde en de Christen Unie een grote meerderheid op lokaal niveau gekregen. Een voorbarig resultaat is er: In de Kamer stemde een meerderheid voor een motie waarin minister De Jonge wordt opgeroepen om de bestemmingsplanwijziging, die de komst van Meta mogelijk maakt, te schorsen. Ook heeft Meta deze week een pauze op de bouw van het datacentrum afgekondigd en wordt de Nationale Omgevingsvisie aangescherpt.

WIJKKAARTEN NOORDEN DUURZAAM, PETER BOOTSMA

Vinkmobiel

Vinkmobiel is een buurttaxi voor mensen bewoners die slecht ter been zijn in de buitenwijk Vinkhuizen van de stad Groningen. Buurtbewoners worden voor weinig geld van deur tot deur gebracht. Zo kunnen ze naar winkelcentrum of vrijetijdsbesteding, naar huisarts, fysiotherapeut of dagbesteding, of naar familie en vrienden. Vinkmobiel rijdt met vrijwillige chauffeurs gemiddeld 500 ritten per maand en krijgt een hoge waardering van de gebruikers. Het project wordt georganiseerd door een breed samengestelde initiatiefgroep.

De initiatiefgroep bestaat uit drie wijkorganisaties en drie externe ondersteuners. De wijkorganisaties zijn zorginstelling Lentis, de gemeentelijke stichting voor sociaal-maatschappelijk werk WIJ en het seniorenplatform SPV. De ondersteuners zijn de stichting WelMobiel die het vervoer organiseert en dat risicodragend doet. Verder de vereniging Noorden Duurzaam die in zes wijken initiatiefgroepen voor buurttaxi's ondersteunt en het hoger onderwijs in Groningen dat wordt ingeschakeld bij onderzoeksprojecten.

In een vroege fase van het project werd in samenwerking met het onderzoeksprogramma R-LINK een workshop voor de buurt georganiseerd. Aanwezige ouderen waren daar niet over te spreken: "Dit is nou de zoveelste keer dat er iets voor ons wordt georganiseerd zonder ons erbij

te betrekken." Er was echter geen vertegenwoordiger of netwerk van de doelgroep. De initiatiefgroep heeft toen besloten om enkele ouderen te faciliteren bij het opzetten van een seniorenplatform.

Frits Roelfsema, begeleider initiatiefgroepen,

frits.roelfsema@noordenduurzaam.nl

www.vinkmobiel.nl

Taakdemocratie

Taakdemocratie is in theorie beter geschikt is voor regie van duurzaamheidstransities dan liberale democratie. Het principe en doel is taakverdeling tussen gelijkwaardige maatschappelijke geledingen, dus zonder strijd over zetelverdeling. Concurrentie maakt dan plaats voor samenwerking en lastenverdeling. Dat komt van pas als de samenleving zich geen verdeeldheid kan permitteren, zoals bij de groeiende mondiale duurzaamheids crisis.

Taakdemocratie is een Nederlandse uitvinding uit de middeleeuwen, uit de tijd dat taken verdeeld moesten worden voor de kustbescherming. Het concept bestaat al ruim 500 jaar maar had geen naam en is mede daardoor onder de radar gebleven. Vaste zetelverdelingen kennen we nog bij de waterschappen en de SER.

De vereniging van initiatiefnemers voor taakdemocratie heet Noorden Duurzaam. Leden zijn particulieren tot en met overheden. Er is een actieve kern die onderzoek en ontwikkelwerk doet, in samenwerking met diverse universiteiten.

Bij een oefening met taakdemocratie werden 20 mensen verdeeld over vijf geledingen: wetenschap, burgers, overheid, bedrijven en non-profit. Ze kregen een duurzaamheidsprobleem dat alleen door taakverdeling opgelost kon worden. Dat lukte. Bij de evaluatie zeiden 'de burgers': "We zijn als burgers in de politiek gewend om de overheid te vertellen wat die moet doen. Dat werkte hier niet! We kregen van vier kanten te horen dat we ook zelf aan de bak moesten".

www.noordenduurzaam.nl/taakdemocratie

Peter Bootsma, voorzitter, peter.bootsma@noordenduurzaam.nl

DEEL 2. NU

Hoofdstuk 9

Sociaal leren analyseren

Hoofdstuk 9. Wat is sociaal leren?

In twee onderdelen gaan we in op sociaal leren in de praktijk.

9.1 Verduurzamingsprojecten, In gesprek met Lotte Wouters en Wim Wilschut
De Kennisgroep Leven Lang Leren van de Kring Andragologie ontwikkelde een vragenlijst waarmee lokale initiatieven onder de loep kunnen worden genomen. De vragenlijst, opgenomen in bijlage 2, is een handvat om na te denken over leren toegesneden op lokale initiatieven. [<Hieronder verder lezen>](#)

9.2 Bildung is nooit neutraal, Lidwien Vos de Wael. Deze tekst biedt inzicht in de vormende waarde tijdens het proces van reflectie door professionals op het thema 'Bildung'. [<verder lezen>](#)

9.1 In gesprek over praktijkprojecten Verduurzamen

Dinie Goezinne en Margreeth Broens

De Kennisgroep Leven Lang Leren van de Kring Andragologie ontwikkelde een vragenlijst waarmee lokale initiatieven onder de loep kunnen worden genomen. De vragenlijst, opgenomen in bijlage 2, is een handvat om na te denken over leren toegesneden op lokale initiatieven.

Margreeth Broens en Dinie Goezinne, spraken op 15 juni 2022 met Lotte Wouters en Wim Wilschut, beiden lid van de landelijke vereniging Milieudefensie over twee verduurzamingsprojecten die zij vanuit Milieudefensie hebben geëntameerd in Purmerend. Lotte is tevens contactpersoon van de lokale afdeling en coördineert de activiteiten in Purmerend. "We hadden Lotte de vragenlijst toegezonden die wij hadden gemaakt voor het seminar 'Terug naar de toekomst' op 1 april 2022". Deze lijst bevraagt de gang van zaken van een burgerinitiatief met aan het slot aandacht voor sociaal leren. Die vragenlijst is mede gebaseerd op de '40 vragen lijst' van de Kennisgroep Verduurzamen van de Kring Andragologie (zie bijlage 2). We hebben die lijst niet gevolgd, maar een open gesprek gevoerd met de lijst in ons achterhoofd.

Wim (1951) werkte als programmeur bij diverse bedrijven. Hij is actief op het gebied van klimaat en milieu en is medeoprichter van de bewonerscoöperatie Zon op Purmerend en is nu voorzitter van Zon op Purmerend.

Lotte (1952) werkte als educatief medewerker, projectleider, beleidsmedewerker en leidinggevende in diverse organisaties, zoals het Educatief Centrum in Purmerend, landelijk bureau van Humanitas in Amsterdam, Humanistisch Verbond Amsterdam en de Nederlandse Vrouwen Raad in Den Haag. Daarnaast is ze werkzaam als vrijwilliger bij onder andere Humanitas en de Vereniging Milieudefensie. Ze is afgestudeerd in de pedagogische en andragogische wetenschappen.

Project 1. Burgerinitiatief (energie)coöperatie Purmerend

Omschrijving doel energievoopoperatie

Het bijdragen aan duurzaam opgewekte stroom door het investeren in zonnepanelen door mensen die om verschillende redenen zelf geen zonnepanelen op hun dak kunnen of willen hebben. Dit door lid te zijn van een energievoopoperatie en certificaten te kopen.

Warm maken voor initiatief

Lotte: We wisten als groep van Milieudefensie Purmerend dat de provincie Noord-Holland startkosten dekte die later als voorschot voor subsidie werden gezien als het initiatief voor een coöperatie lukte. Bij niet lukken werd dit bedrag kwijtgescholden. Erg belangrijk en eigenlijk essentieel voor een burgerinitiatief.

We organiseerden als groep van Milieudefensie een fietstocht in 2014 met gemeenteraadsleden naar een zonnedak op een school in Ransdorp. Ze werden enthousiast en wilden ook wel zoiets in Purmerend.

We organiseerden een presentatieavond (betaald door Milieudefensie) voor iedereen die belangstelling had voor een energievoopoperatie voor zonnepanelen en nodigden ook gemeenteraadsleden uit. Deze werd heel goed bezocht.

Oprichting coöperatie Opgewekt in Purmerend en vervolgrechtsvormen

Vanuit die avond werd een werkgroep gevormd die de oprichting van een coöperatie ging voorbereiden. De coöperatie u.a. 'Opgewekt in Purmerend' werd opgericht. Later, in 2016, is de coöperatie omgezet in Stichting Opgewekt in Purmerend (met ANBI-status) omdat men een professionaliseringsslag wilde maken en de rechtspersoon coöperatie meer een initiërende, activerende en overlegfunctie heeft dan dat het een onderneming is. Wim is momenteel voorzitter en secretaris van de Stichting Opgewekt in Purmerend. Vervolgens is in 2016 een (energie)coöperatie Zon op Purmerend opgericht, waaraan eind 2016 de eerste zonnepanelen van Opgewekt in Purmerend zijn overgedragen. Wim is gekozen als voorzitter van het bestuur van deze energie-coöperatie. De leden van de coöperatie kiezen jaarlijks hun eigen bestuur. De Stichting Opgewekt in Purmerend heeft een bredere missie: 'verduurzaming in Purmerend en omgeving versnellen' en door de verandering van rechtspersoon en dankzij een subsidie van de provincie kon een vrijwilligersvergoeding worden betaald aan de projectleiders van de zonnepanelenprojecten.

Project 2. Zon op Purmerend en plaatsing zonnepanelen

Ambtelijke weerstand

De zonnepanelen zouden worden geplaatst op openbare gebouwen, als eerste het stadhuis van Purmerend. Medewerking van de gemeente daarbij heeft heel wat moeite gekost. Ambtenaren en wethouders bedachten steeds weer nieuwe problemen waardoor de plaatsing vooruit werd geschoven en reactie steeds wekenlang op zich liet wachten: Hoe zat het met de verzekering? Was het dak wel sterk genoeg? En op het laatste moment: Zou de kraan die de panelen plaatste niet tot grondverzakkingen bij het stadhuis leiden? Enz. enz.

Resultaten

Er zijn inmiddels (2022) 5 projecten gerealiseerd: op het stadhuis, op 1 school, op 2 grote sporthallen en op het grote zwembad. 'We hebben nu (2022) 250 leden waarvan er sinds 2021 150 zijn bijgekomen. We hebben ruim 2000 panelen geplaatst (als groep vrijwilligers!). We hebben daarmee 185 ton CO2 in 5 jaar bespaard.'

Gemeente als 'eigenaar van het succes'

De gemeente is nu trots op 'hun' energievoöperatie want ze voelen zich eigenaar van het succes. De nieuwe wethouder sprak er onlangs vol trots over op een infoavond waar ook Marjan Minnesma, inwonster van Noordbeemster, optrad.

Slaagfactoren

- a. De startsubsidie. Die maakte initiatieven en risico's nemen door vrijwilligers mogelijk. Lotte en Wim pleiten voor een landelijke subsidieregeling vanwege de gelijke kansen van inwoners om deel te nemen aan dergelijke vormen van gezamenlijk energie opwekken. In 2021 is er een nieuwe SCE (Subsidie Collectieve Energieopwekking)-regeling gekomen vanuit de RVO (Rijksdienst voor ondernemend Nederland). De coöperatie krijgt 15 jaar gegarandeerd tarief voor stroom en geeft dit door aan de leden. In 2022 is deze subsidie verlaagd voor projecten die in dat jaar startten waardoor de terugverdientijd van 7 naar meer dan 10 jaar is gegaan. Daardoor is er geen draagvlak voor een nieuw project.
- b. Met de huidige postcoderoosregeling (SCE) kunnen alleen bewoners meedoen uit postcodes die direct aansluiten aan het project. Het zou volgens Lotte en Wim een grote verbetering zijn als dit verbreed wordt naar gemeenteniveau. Meer mensen kunnen dan meedoen. Een SCE-project hoeft dan ook niet meer in een woonwijk te liggen maar kan ook op een industrieterrein worden gerealiseerd.
- c. De deelnemers van de oude postcoderoosprojecten (PCR-subsidie) waarbij het terugverdienmodel in belangrijke mate gebaseerd is op de teruggave in 2022 van de energiebelasting, hebben nu een relatief slecht rendement omdat de energiebelasting flink is verlaagd. Lotte en Wim zouden willen dat deelnemers van de PCR-projecten gecompenseerd worden voor de ontstane lagere opbrengst. In de nieuwe SCE-regeling wordt de prijs voor opgewekte stroom aangevuld tot een vast bedrag.

Factoren waardoor mensen deelnemen

Bij een groep willen horen. Je wordt aan de ene kant ontzorgd maar moet wel ook participeren in de besluitvorming (ledenvergaderingen). Het gaat je direct aan. De motivatie is zowel idealistisch, op een ander gericht: de wereld een beetje

beter maken (iets goeds doen voor het klimaat) als op de persoon gericht: eigenbelang: je wordt er (financieel) beter van. Die twee motiveringen werken blijkbaar bij veel mensen goed voor deelname.

Mensen zijn trots op hun deelname en motiveren ook anderen (met de 2 genoemde redenen). Het doet het goed op verjaardagspartijtjes.

Project 3. Burgerinitiatief braakliggende terreintjes-biologische veldjes **Van persoonlijk initiatief tot verbreding**

De vraag is hoe je je eigen initiatief verbreed krijgt. In Coronatijd was er veel somberheid en ellende. Je zoekt iets waar mensen blij van worden en wat je samen met anderen ontwikkelt en uitvoert.

Dat is van groener worden van de eigen omgeving, ook voor de gezondheid en van onderling overleg door middel van Zoombijeenkomsten. Het duurde overigens even voordat iedereen mee kon en wilde zoomen.

Waaraan moet een particulier initiatief voldoen? Je moet er blij van worden: voor een ander én voor jezelf, én anderen moeten er blij van worden. En je doet het samen met anderen.

Aandragen en selecteren van thema's verduurzaming door leden **Milieudefensie Purmerend**

Lotte en Wim hebben in coronatijd per mail de leden van Milieudefensie in Purmerend benaderd met de vraag om onderwerpen te noemen op het gebied van verduurzaming waaraan zij zouden willen werken (de mailing liep om privacy redenen via het landelijk bureau van Milieudefensie). Bekend was dat er subsidiemogelijkheden waren. Hieruit resulteerde een lijst van vijf onderwerpen die via Zoom werden voorgelegd. Als eerste werd het idee voor de braakliggende terreintjes - biologische veldjes gekozen.

Foto's uit verslagen van het project 'Braakliggende terreintjes-biologische veldjes'

Een ander idee was jonge mensen te verleiden en motiveren tot vergroenen van hun tuin. Het plan was jonge mensen, stellen, die in een nieuw huis komen en de versteende tuin veranderen in een groene tuin, publiciteit te geven over hun initiatief, hen foto's te laten insturen en die op te hangen bij bijvoorbeeld makelaarskantoren. Dit om andere stellen, leeftijdsgenoten, warm te maken voor vergroening van de eigen omgeving en te laten ervaren hoe prettig, koel en gezond deze verandering is.

Tweesporenbenadering en momentum

De ene benadering: van de leden van Milieudefensie en de tweede: van de fractieleden van de politieke partijen. Het is belangrijk dat je weet op welk moment je de politiek moet benaderen. Op die manier creëer je draagvlak en eigenaarschap bij de politiek. (Het helpt dat Wim het politieke bedrijf goed kent omdat hij een paar jaar lid was van verschillende raadscommissies).

Eigenaarschap is nodig

De politiek kan voor de bevolking en voor de eigen achterban scoren met het idee; je hebt de politiek dan mee en daarmee de gemeente: ambtenaren die mee moeten werken aan het realiseren, en politici die kunnen scoren.

Milieudefensie Purmerend heeft een 10-puntenlijst bedacht met suggesties voor vergroening van Purmerend die ze naar alle 15 politieke fracties heeft gestuurd voor opname in hun verkiezingsprogramma. Dit gebeurde een paar maanden voor de lokale verkiezingen die in Purmerend al in november 2021 werden gehouden in verband met de gemeentelijke herindeling van Purmerend en Beemster tot de nieuwe gemeente Purmerend.

Het idee - uitwerking

Hier en daar in Purmerend liggen verwaarloosde, verwilderde stukjes grond die in bezit zijn van de gemeente. In coronatijd, waarin mensen inactief thuis zaten, mailde Lotte de leden van Milieudefensie met de vraag wie wilde meewerken om iets met die veldjes te doen. Een aantal leden reageerde. Lotte had eerst gesproken met de betrokken ambtenaar groenvoorziening en twee van de leden van de werkgroep hadden al contact met de stadsecoloog van de gemeente. Die zagen allemaal wel iets in het plan en de gemeente leverde

gratis zaaigoed. Er zou eveneens een werkdag worden gehouden om iedereen te informeren over bijen en samen een groot bijenhotel te maken voor in Boomgaard Groenewoud. Daarbij werden de oude en nieuwe stadsecoloog uitgenodigd, die erg enthousiast waren. De gemeente stelde als locatie gratis de Natuurloods met kasten plus een werkplaats ter beschikking, gelegen bij een natuurparkje. Met name IVN natuureducatie maakt veel gebruik van de Natuurloods. In de loods mochten ook gereedschap en materiaal van Milieudefensie worden opgeslagen. Sommige leden van Milieudefensie namen hun eigen gereedschap mee. Ook de buurt was gevraagd gereedschap mee te nemen en dat was er dan ook in overvloed.

In 2021, het eerste jaar tijdens de pandemie, kenmerkte het werk zich door Zoomoverleg, bellen, mailen, een Whatsappgroep starten, milieuorganisaties aanschrijven, de politiek erbij betrekken en financiering aanvragen. Bij de activiteit was het een kwestie van: 'We doen ons ding (inzaaien) en gaan weer naar huis'. Nu, het tweede jaar, verloopt het project op dezelfde manier: allemaal opnieuw zaaien in september. Echter nu met samen napraten bij een tafeltje met lekkers. De vraag die zich nu voordoet is óf meer jaren aan de slag op de locatie van 1000 m² óf verbreden. Verbreden betekent steeds ook opnieuw de grond voorbereiden, frezen.

Toevalstreffer via publiciteit

Er was ook iemand aangehaakt die via de mail aan de leden van Milieudefensie in Purmerend en de publiciteit op de hoogte was geraakt van het project, waarover verderop meer. Hij was leraar biologie en wist veel van insecten. Insecten dragen bij aan de biodiversiteit door de bestuiving van onder andere fruitbomen.

Vorbereidende bijeenkomst voor de veldjes

De voorbereidende bijeenkomst bestond uit een eerste deel, een 'workshop' van een uur over wat je nodig hebt om de braakliggende veldjes tot biologische veldjes te maken en daarna een praktisch onderdeel. De biologieleraar leerde hoe daar insectenhôtels konden worden gemaakt en bijenobservatiehuisjes getimmerd konden worden. Iedereen mocht zijn zelf getimmerde bijenobservatiehuisje mee naar huis nemen.

Ruimte, zoals de Natuurloods, om iets praktisch te doen is ook belangrijk. Van tevoren was er niet nagedacht over waar de ruimte aan moest voldoen. In dit geval creëerde de ruimte de (nieuwe) activiteit.

Kennis heb je nodig

Het beschikken over expertise, in dit geval van de biologieleraar, is fijn. Sterker nog: je moet ook mensen hebben die over expertise beschikken: om welk type grond het gaat, hoe het met de schaduw en de afwatering is gesteld. Van tevoren moet je ook weten wat je aan kosten moet begroten. Lotte bracht de expertise in van het maken van een planning met begroting, het aanvragen van subsidie en sponsoring, en van publiciteit.

*Samen werken aan vergroening
en biodiversiteit,
Purmerend 2021/2022*

Niet tegen iets zijn, maar vóór iets; waar worden mensen blij van

De leraar biologie, lid van Milieudefensie maar vooral via de publiciteit op de hoogte geraakt, was in eerste instantie verontwaardigd, dat er niet vooraf contact met hem was opgenomen in verband met zijn deskundigheid. En zaaien met al die mensen vond hij eigenlijk wel omslachtig; dat kon efficiënter alleen, of met een klein groepje. Het idee van Lotte was juist dat mensen dit samen zouden doen. Lotte: 'Als iemand boos is, betekent het dat hij/zij zich ergens druk over maakt; dat hij/zij iets wil. Ik probeer erachter te komen wat dat is en wat hij/zij te bieden heeft. Hij wou mensen graag leren om observatiekastjes te maken. Zijn vrouw die ook meedeed, ook docente was, vond dat alle afspraken goed genotuleerd moesten worden. Lotte en Wim stemden in en vroegen haar of zij dat op zich wilde nemen zoals het haar het beste leek. Zij accepteerde meteen en graag het aanbod. Ze ging vervolgens heel nauwgezet notulen maken. Dat is nu niet meer zo en ze

vindt het niet erg dat ze er mee op is gehouden ('het kost wel erg veel tijd'). Ze doet nu andere dingen in de groep, zoals anderen helpen bij het maken van bijenobservatiehuisjes. Ze vindt het fijn in de groep en is kundig en positief.'

Hoe krijg je meer mensen mee? Iedereen is welkom

Via netwerken. Een bekende van de bioloog, ook bioloog, is boer in de Beemster. Hij is initiatiefnemer van bloemenlinten langs de akkers. Hij kwam met zijn eigen freesmachine en leerde de deelnemers hoe diep je de grond moet los maken voor een goed zaaresultaat. Het mooie is dat insecten biologische bestrijders zijn en er daarom niet meer gespoten hoeft te worden. Daarna komen er meer mensen met expertise - iedereen heeft talenten en materialen - en kinderen met hun vrienden; jongeren met harken en scheppen.

Ieder heeft talenten (en materialen) en kan worden aangesproken op talenten. Een jong stel in de groep deed mee. De jonge vrouw was nieuw. Lotte vroeg het stel wat zij wilden doen om bij te dragen. De vrouw zei graag cake te bakken. Dat werd een groot succes: ze bakte diverse cakes en smeerde samen met haar man ook broodjes voor iedereen die mee kwam helpen. Dat werd zeer goed ontvangen en ook zij vond het heel fijn in de groep. Opmerking van Margreeth: 'Lotte jij doet aan verwachtingsmanagement.'

Betrekken van andere groepen

De vrijwilligersgroep van Boomgaard Groenewoud is er ook bij betrokken, met name waar het ging om het maken van een bijenhotel voor in de boomgaard. Het werd een goede samenwerking die ook daarna is gebleven. Altijd de deur openhouden voor nieuwe groepen en individuen. Dat initiatief kan van jezelf uitgaan of van de ander.

Diversiteit en leeftijd

Wat de leeftijd en opleiding betreft is de groep divers. De culturele diversiteit is klein.

De politieke lijn is ook belangrijk om te bewaken en voor elkaar te krijgen.

Biodiversiteit versterken

Resultaten

Er werden in 2021 vier veldjes bewerkt met in totaal 1250 m². Het bleek dat er weinig bloemen opkwamen, waarschijnlijk doordat het zaaigoed niet goed was, onder het mom: 'wel gezaaid, niet geoogst'. Nu in het tweede jaar is er 1 groter veld van 1000m². De subsidiegevers zijn alle aangeschreven en de vraag is aan hen voorgelegd of ze het resterende geld terug wilden hebben of dat het project het mocht het houden voor 2022. De overgebleven subsidiegelden (zie hieronder) mochten toen ook in het tweede jaar worden ingezet. Want het ging erom dat mensen resultaat willen zien. Dat het in het eerste jaar niet goed lukte, was niet hun schuld.

Voor vrijwilligers is het belangrijk dat ze trots kunnen zijn op wat ze hebben gedaan en dat ze weten dat het feit dat er weinig bloemen opkwamen niet aan hen lag.

Subsidies

Het verkrijgen van subsidie was niet zo moeilijk in coronatijd. Er werd minder aangevraagd en het doel: 'vergroenen van de eigen omgeving' door een groep vrijwilligers had meteen de sympathie van sponsors en overheid. Het is een concreet doel dat iedereen snapt (geen abstracte doelstelling).

Een doel als sociale samenhang is weinig tastbaar en staat niet voorop bij het honoreren van een plan. Het Groenfonds van de provincie Noord-Holland, genaamd: het 'Betrekken bij Groen'-fonds <https://www.landschapnoordholland.nl/projecten/programma-betrekken-bij-groen/betrekken-bij-groen-fonds-voor-vrijwilligersprojecten>, besteedt wél aandacht aan het feit dat vrijwilligerswerk sociale samenhang bevordert. Het is daarbij de vraag wat vooropstaat: vrijwilligerswerk om het beleid van de overheid uit te voeren (instrumenteel) of de sociale samenhang, onderlinge band tussen mensen verstevigen. Een burgerinitiatief dient maatschappelijke doelen na te streven²⁶. De overheid dient de toegankelijkheid te bewaken en voor wie het initiatief is.

Verkregen subsidies

1. Van de provincie Noord-Holland: het 'Betrekken bij Groen'-fonds. Dit leverde een flink bedrag op, gebaseerd op een gespecificeerde begroting en motivatie en tijdsplanning. Vooral het betrekken van vrijwilligers en omwonenden kreeg in de aanvraag en verslaggeving veel aandacht. Van belang is dat er foto's bij staan!
2. Startsubsidie bij ieder project van Milieudefensie landelijk. Het betreft een voorschot om te investeren. Het is een paar honderd euro. Door een goede start en andere toegezegde financiën werd dit bedrag niet gebruikt. Later werd toegezegd dit alsnog in 2022 te mogen gebruiken.
3. Bijdrage van de Rotary; doet altijd mee, geld nodig voor vrijwilligers; serviceorganisatie (goed voor hun imago).
4. De gemeente leverde gratis zaaigoed in 2021 en voor de komende jaren het gratis gebruik van de Natuurloods met lokaal en werkplaats. Voor dit jaar, 2022, is het niet nodig om subsidie aan te vragen. Lotte en Wim hebben van alle vier de bovengenoemde financiers toestemming gekregen om het niet bestede geld alsnog in 2022 uit te geven. De activiteiten zijn in volle gang. Eerst mensen zoeken, dan geld.

Publiciteit

Voor zo'n project moet je lijnen leggen en weten wanneer, op welk moment, je publiciteit moet maken. Goede publiciteit is heel belangrijk bij zo'n project. Er zijn goede contacten met de regionale pers, radio en televisie (RTV Purmerend) met redelijk wat aandacht. RTV Purmerend beslist zelf hoe en wat ze doet. De Omroep neemt contact op: voor een radiopraatje (bleek tv te zijn). Ook voor en na het officiële deel is aanwezigheid belangrijk voor netwerken/publiciteit.

Bij belangrijke momenten wordt de wethouder uitgenodigd; als er een aftrap of een resultaat is, moet je eerst de wethouder benaderen, die dan ook zijn eigen fotograaf meeneemt. Resultaat: een mooi artikel en een foto in de krant. Serviceorganisaties vinden het ook altijd belangrijk aanwezig te zijn op het moment dat de wethouder er is.

Het in een vroeg stadium betrekken van de wethouder bij de activiteiten geeft:

- Status aan het project;
- Medewerking van ambtenaren (en bijvoorbeeld gratis een fotograaf);
- Gratis publiciteit op de website van de gemeente en bij RTV-Purmerend en regio-nieuwsmedia.

Vrijwilligers(beleid)

De vrijwilligers in het bestuur van de coöperatie Zon op Purmerend moeten uiteraard over nogal wat juridische en financiële kennis beschikken. Bij een vacature wordt aan de leden van de coöperatie gevraagd wie zich kandidaat wil stellen. Het bestuur heeft een voorgesprek met deze kandidaat of kandidaten en nodigt deze uit om als aspirant bestuurslid een tijdje mee te doen met de bestuursvergaderingen. Bij de ALV draagt het bestuur de kandidaat of kandidaten voor aan de leden tot verkiezing tot bestuurslid. De ledenvergadering kiest de bestuursleden (zoals bij een vereniging).

²⁶ Kim Putters (2022), Het einde van de BV Nederland.

Ander vrijwilligerswerk

Lotte is ook actief als coördinator van het project 'Vriendschappelijk huisbezoek' bij Humanitas afdeling Purmerend. Zij krijgt via maatschappelijk werk enz. namen door van mogelijk eenzame mensen. Die bezoekt ze eerst persoonlijk om ze daarna te koppelen aan een vrijwilliger. Ze vraagt hun naar hun interesses, wat ze van belang vinden (waarden), wat ze vroeger konden, waar ze nu goed in zijn en wat ze leuk vinden om te doen. Ze zoekt er dan een passende vrijwilliger bij. Ze kwam eens bij een man die het bejaardentehuis uitgezet was omdat hij als gevaarlijk werd gezien. Hij vertelde Lotte dat hij slager was geweest. Lotte zei: 'Dan kent u vast veel recepten. "Ja", beaamde de man vol trots. Lotte: "Wilt u dan recepten leren aan andere mensen?" Ja, dat leek hem wel wat. (Lotte wilde een eetgroepje van ongeveer 5 mensen oprichten, maar dat is er door corona nog niet van gekomen).

Lotte is als vrijwilliger bij Humanitas kritisch over het vrijwilligersbeleid van de gemeente. Een aantal organisaties krijgt subsidie voor bijvoorbeeld eenzaamheidsprojecten. Zij proberen soms elkaars vrijwilligers af te vangen. Qua inhoud zijn hun projecten niet altijd adequaat. Wie wil bijvoorbeeld naar een maaltijd voor eenzame mensen met 100 deelnemers? Wie wil dat stigma? En zijn het niet de mensen die toch al vrij veel contacten hebben die er komen? Komen de écht eenzame mensen daar?

Niemand wil dat anderen hem of haar van het etiket 'eenzaam' voorzien en op een activiteit speciaal voor eenzamen worden gezien. Het etiketteren heeft overigens ook als risico dat mensen zich er naar gaan gedragen.

NASCHRIFT

Interpretatie op basis van onze vragenlijst

Vragen uit de lijst zijn achteraf te beantwoorden, bijvoorbeeld ten aanzien van start, doelen, omgaan met stakeholders, verschillende belangen, motivatie van deelnemers, tegenslagen, omgaan met systemen, verwachttingsmanagement, sociaal leren (wat, hoe en door wie), wat zijn de voorwaarden.

In het nagesprek werd de werkwijze van Milieudefensie toegelicht. De werkorganisatie van Milieudefensie, biedt een aantal trainingen aan waar individuele personen of groepen op in kunnen schrijven. Trainers passen waar

mogelijk de training aan op basis van de vragen vanuit een specifieke groep. Vanuit het perspectief van Milieudefensie landelijk is de training vraaggericht. *Overzicht thema's en procedure trainingen:* op de website 'Volg een training met jouw groep': <https://milieudefensie.nl/doe-mee/trainingen/volg-een-training> *Koppeling training aan activiteit:* Geen op zichzelf staande training maar training gekoppeld aan activiteit: De trainingen zijn altijd gekoppeld aan een activiteit, ze zijn gratis te volgen en worden aangevraagd bij het landelijk bureau.

Thema's zijn: inhoudelijke deskundigheidsbevordering en actiestrategieën.

Bijeenkomsten trainingen: soms fysiek, soms online.

Sfeer en facilitering: De trainingen zijn altijd prettig, goed verzorgd en goed gefaciliteerd, met onder meer een reiskostenvergoeding, lekkere biologische lunch. Deskundigheidsbevordering door Milieudefensie zelf en door externen: Er is veel kennis bij Milieudefensie zelf en er worden ook mensen van buiten de organisatie betrokken. Bij de leden is veel historisch bewustzijn over milieu, energie, natuur en klimaatvraagstukken.

Competenties vrijwilligers: Ook onder de vrijwilligers is veel kennis en expertise.

Onderlinge betrokkenheid lokale afdelingen: De lokale afdelingen ontmoeten elkaar een enkele keer op een landelijke bijeenkomst waar kennis en materialen kunnen worden uitgewisseld maar meestal alleen op de Algemene Ledenvergaderingen, die twee keer per jaar worden gehouden. Vanuit de afdelingen bestaat de wens om meer gelegenheid te hebben tot onderling contact. Dat wordt onvoldoende gestimuleerd. Ook het contact tussen leden onderling (anno 2022 zijn dat er 80.000) wordt niet voldoende gestimuleerd. Informatie over de lokale afdelingen: De website en speciaal het 'veranderaarsplatform' geeft enige informatie over wat de lokale afdelingen doen maar wordt niet als voldoende gezien door veel afdelingen zelf. De informatie is moeilijk op de site te vinden.

Actie en permanent leren van elkaar: Het is niet zo dat eerst leren en vervolgens doen plaatsvindt. Het gaat om in actie komen en permanent van elkaar leren en leren door te doen.

Doel van het leren is: betere acties, meer groepsgevoel en meer motivatie om door te gaan.

9.2 Bildung is nooit neutraal!

Lidwien Vos de Wael, ambassadeur EPALE Nederland

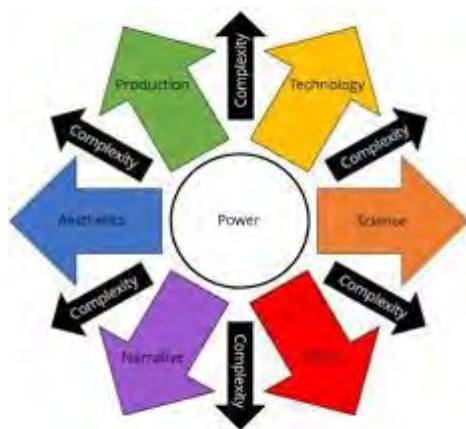
Deze tekst biedt inzicht in de vormende waarde tijdens het proces van reflectie door professionals op het thema 'Bildung'. Bildung: dat is niet voor iedereen een bekend begrip²⁷. En als het concept je wel bekend is dan ontdek je bij nadere studie toch weer nieuwe dimensies.

In 2017 schreef Lene Andersen in haar boek *The Nordic Secret* over Bildung: hoe dit van oorsprong Duitse concept onmiskenbaar bijdroeg aan de ontwikkeling van de vroegere arme feodale agrarische samenleving in Scandinavische landen naar de rijke geïndustrialiseerde democratieën van nu.

Zo kwam Bildung ineens weer op de educatieve kaart! En bij veel educatieve professionals triggerde het, want (hoe) kan Bildung werkelijk bijdragen aan een andere omgang met de grote vraagstukken van deze tijd?

Elf organisaties voor volwasseneneducatie besloten dit concept nader uit

te werken in het Bildungsproject (Erasmus+ KA2, 12/2020-05/2023). Lene Andersen schreef speciaal voor hen een nieuwe tekst waarin ze het concept Bildung nader toelicht ([hier vind je de Nederlandse vertaling](#)) en hoe dit zich verhoudt tot leren en educatie in deze tijd. Lene werkte vier centrale dimensies van Bildung uit in een tekst die uitdagend is en waar je tegelijkertijd behoorlijk op moet kauwen. Lezen en herlezen dus....

De projectpartners verdeelden zich in vier werkgroepen, ieder met een eigen focus: Duurzaamheid en Bildung (ik werkte in deze groep mee), Democratie en Bildung, Digitalisering en Bildung en tenslotte Basisvaardigheden (tijdens de projectrit werd dit verbreed naar levensvaardigheden) en Bildung. Elke groep startte met een theoretische exercitie waarin ze de relatie tussen Bildung en hun specifieke thema legden. Vervolgens zochten ze met een 'Bildung-blik' naar passende praktijkvoorbeelden, ook al gebruikten deze praktijken de term Bildung zelf meestal niet. Ten slotte beschreven ze in aanbevelingen hoe je Bildung op macro-, meso- en microniveau in de praktijk vorm kan geven.

Maar terwijl iedereen lekker aan het werk was om het zo boeiende begrip Bildung handen en voeten te geven ontstond er toch even consternatie: tijdens een projectbijeenkomst haalden enkele wetenschappers dat mooie Bildungsconcept zomaar ineens bijna omver. Verontwaardiging alom ... maar hun kanttekeningen bleken wel degelijk relevant. Zij wezen er namelijk op dat er in het verleden Bildung ook met andere intenties plaatsvond: Bildung werd immers ook gebruikt als middel om de bevolking te onderwerpen. Bildung was niet altijd voor iedereen toegankelijk. Bildung was veelal vooral gericht op mannen en Bildung beschermde indertijd niet tegen opkomend fascisme en nationalisme. Zoals Paolo Freire al zei: 'Bildung/educatie is nooit neutraal. Óf het is een instrument voor de bevrijding van de mens óf het is een instrument om mensen te onderdrukken'.

Eigenlijk wel grappig: achteraf bekeken was dit tijdens deze projectbijeenkomst misschien zo'n echt *disrupting moment*, waarin de betrokken projectpartners eerst even ernstig verstoord raakten en juist daardoor vervolgens tot nieuwe leerinzichten kwamen. Het bleek dan ook nodig om het begrip Bildung heel nauwkeurig te herformuleren (de-construct and re-construct) en in context te plaatsen: wat zijn haar kernaspecten, wat wil je met Bildung bereiken, hoe kan Bildung bijdragen aan werkelijke verrijking van de geest en bijdragen aan wat voor soort 'betere wereld'.

²⁷ Jumbo Klercq schreef voor EPALE diverse boeiende blogs over Bildung, zoals bijvoorbeeld ['Anders kijken'](#).

Eerst wat meer over de resultaten van de werkgroep Duurzaamheid en Bildung

Een van de goede voorbeelden die het Bildungsteam beschrijft is een goede bekende: Klimaatgesprekken uit Nederland! Klimaatgesprekken biedt laagdrempelige workshops voor burgers, bedrijven en organisaties die een goed klimaatgesprek met anderen wil voeren (ik beschreef dit al eerder in [deze blog](#)). Klimaatgesprekken met haar holistische aanpak past erg goed binnen de Bildunggedachte. Laten we eens kijken...

Deelnemers aan de workshops krijgen een schat aan informatie aangereikt over wonen, eten, consumeren, vervoer en vakantie. Vervolgens reflecteren ze hier samen op, gebruik makend van een diversiteit aan werkvormen: hoe past deze informatie bij mijn eigen ervaringen? Hoe deden we het vroeger en hoe zien we een goede toekomst voor ons (narratief)? Wat voor wereld wil ik voor toekomstige generaties achterlaten (ethiek)? Wat kan ik doen aan de relatie tussen klimaatproblematiek en sociale ongelijkheid (ethiek)? Welke politiek/economische belangen en structuren staan effectieve klimaatmaatregelen in de weg (macht)?

De workshops zijn interactief en hebben een hoog gehalte aan 'samen leren'. De groepsdynamiek en de uitwisseling van ervaringen geven een sterke impuls aan de emotionele en morele verdieping van de vraagstukken en de visie van de deelnemers, de verwerking van eigen ervaringen en een groter inzicht over hoe je zelf wilt leven en bijdragen aan de verbetering van het klimaat.

De methode stimuleert de deelnemers om uit hun eigen directe, al dan niet comfortabele, cirkel te stappen en een actor te worden in de gemeenschap. Deelnemers ontwikkelen door de workshops een ander verantwoordelijkheidsgevoel: ik probeer niet alleen in mijn eigen kringetje duurzame stappen te zetten, maar kijk ook wat ik verder kan doen in de naaste omgeving, in mijn eigen land of zelfs voor de gehele mensheid (Lene Anderson onderscheidt in dit verband de Circles of Belonging 1 tot 10). Uiteraard maakt iedere deelnemer hier een eigen keuze in.

De workshops vergroten het bewustzijn over de urgentie van klimaatactie. Ze benadrukken daarbij de waarde van iedere kleine stap (elke actie telt!)

en bevorderen de samenwerking met gelijkgestemden én met mensen met andere visies om te komen tot een ambitieuzer klimaatbeleid. Want tegenwoordig, met zoveel ernstige crises en toenemende polarisatie, is het ook buitengewoon belangrijk om te weten hoe je prettig met andersdenkenden kan samenleven en respectvol de dialoog aangaat. Ten slotte verwijzen de workshops naar mogelijkheden om politici en beleidsmakers uit te dagen om goede keuzes te maken. Al met al werd Klimaatgesprekken, met haar holistische benadering en werkwijze, terecht gekozen als een van de goede voorbeelden van Bildung.

Vervolgens kwam de projectgroep Duurzaamheid en Bildung tot een veelheid aan aanbevelingen. Eén daarvan verdient wat mij betreft een speciale vermelding: Educatieve instellingen zouden actief deel moeten uitmaken van lokale, regionale of landelijke duurzame netwerken. Binnen deze netwerken kunnen ze samen met de andere partners educatieve methoden, materialen en praktijken rond duurzaamheid uitwisselen en ontwikkelen. Waar gebeurt dit al in Nederland?

En wat deden de andere werkgroepen?

Per groep volgt één goede praktijk en één aanbeveling.

Democratie en Bildung

In Catalonië werken buurtorganisaties in een participatief proces mee aan de voorbereiding van de gemeentebegroting. Hierbij denk ik natuurlijk meteen ook aan de burgerberaden in Nederland.

Aanbeveling: Educatieve instellingen moeten niet alleen goed burgerschap bepleiten, ze moeten zelf het voorbeeld geven en democratisch zijn. Check!

Digitalisering en Bildung

Volkshogeschool Wenen biedt bewoners van gemeentelijke sociale woningbouw laagdrempelige cursussen rond digitale vaardigheden aan, zoals veilig gebruik van Smartphone apps, omgaan met wachtwoorden en zo.

Aanbeveling: er moet ruimte komen waar leerlingen digitale concepten, angsten, afkeer en voorkeuren kunnen bespreken. Digitale veiligheid moet in

alle cursussen ter sprake komen. Als je een cursus of training ontwerpt is het nodig om rekening te houden met culturele verschillen.

Basis/levensvaardigheden en Bildung

Een cursus in Moldavië helpt gevangenen op weg naar re-integratie, door brede digitale, sociale en relatievaardigheden aan te bieden (waaronder ouderschap en conflicthantering).

Aanbeveling: investeer in straathoekwerk en non-formele leermogelijkheden.

Alle projectresultaten, aanbevelingen en samenvattingen vind je op deze [projectwebsite](#).

Een goed project vraagt om een vervolg

Dat geldt ook voor het Bildungproject. De partners onderzoeken nu de wenselijkheden en mogelijkheden. Sommigen willen nu meer naar de praktijk gaan en pleiten voor een project waarbij verder gekeken wordt naar concrete implementatie van het Bildungconcept in de praktijk. Dat lijkt mij een heel goed idee. Tegelijk concludeerden de partners ook dat Bildung wel een sterk (Noordwest) Europees concept is. Daarom zijn er ook partners die, vanuit nadrukkelijke waardering van Bildung, willen onderzoeken of/hoe je dit concept kan relateren aan andere grotere 'stromingen' zoals bijvoorbeeld Ubuntu, de vredeseducatie van Gandhi, de pedagogie van de onderdrukten van Paolo Freire, enz. Onvermijdelijk komt dan ook het thema kolonialisme om de hoek kijken. Dat kan eveneens heel waardevol zijn.

Wordt vast vervolgd....

Deze blog 'Bildung is nooit neutraal!' verscheen eerder op EPALE en maakt onderdeel uit van het dossier: Duurzaamheid en volwasseneneducatie EPALE (europa.eu)

DEEL 2. NU

Hoofdstuk 10

Perspectieven en uitdagingen voor sociaal leren

Hoofdstuk 10. Perspectieven en uitdagingen voor sociaal leren

Het symposium dat op 1 april 2022 in Bakkeveen werd gehouden was een trefpunt van velen die Rob Hajer en Allardsoog gekend hebben, maar ook van andere belangstellenden vanuit verschillende generaties. Het was een “popel-”bijeenkomst die velen inspireerde. Ervaringen werden gedeeld, nieuwe inzichten opgedaan, plannen geopperd om er “iets” mee te doen.

We wilden verkennen tijdens de intergenerationele ontmoeting op 1 april 2021, hoe via het ‘sociale leren’ gewerkt kan worden aan de maatschappelijke opgaven van vandaag. En welke inspiratie te putten is uit de historie van vormingswerk en permanente educatie voor de uitdagingen waar de samenleving voor staat, volgens het SCP in 2021:

1. samenleven in verscheidenheid,
2. zinvol en volwaardig meedoen,
3. zorg en ondersteuning voor kwetsbare mensen,
4. vertrouwen in elkaar, overheid en instanties, zich gehoord voelen,
5. een evenwichtige maatschappelijke verdeling bij verduurzaming.

Een gedeelde conclusie was dat het vormingswerk (van Rob) niet dood is. Leren vindt niet alleen plaats in geïnstitutionaliseerde settingen, met leerplannen en eindtoetsen.

Mensen leren, al of niet bewust, in allerlei informele situaties, in hun buurt, op hun werk, in verenigingen, al dan niet begeleid door (vrijwillige) professionals. We noemen dit nu sociaal leren en dit sociaal leren is overal. Met sociaal leren bedoelen we non formeel en informeel leren in allerlei situaties. Dus leren dat niet leidt tot een bepaald diploma. De voorbeelden die in het symposium en in deze inspiratiebundel aan de orde komen spelen zich af op verschillende niveau's:

- In het dagelijks leven van mensen: POWER, maatjesprojecten, opvoedingsondersteuning, acties van burgers, zoals energiecoöperaties, biologische tuintjes, culturele projecten enz.

- Binnen de driehoek van burger, organisaties en overheid. Veel sociaal leren gebeurt in projecten die binnen die driehoek te plaatsen zijn, zoals verduurzaming, van het gas af, aanpak van de stikstofcrisis enzovoort. Daar moeten burgers, organisaties en (lokale) overheden elkaar leren kennen en erkennen, uit hun bubbels en hun verkokerd denken komen, gezamenlijk actie ondernemen.

De middagdiscussie

Tijdens deze slotdiscussie kwamen een aantal thema's aan de orde. Hieronder worden deze zo veel mogelijk weergegeven in de bewoordingen van deelnemers.

De taal en de context

Sommige jeugdige deelnemers vinden de taal van toen, zoals die werd gebezigd in de publicaties over vormings- en ontwikkelingswerk lastig te begrijpen. Er zou een vertaalslag nodig zijn. Gevraagd werd, wat de oudere deelnemers daarvan vinden. Wat meespeelt is dat de context van de jaren '50 en '60 waarin het volkshogeschoolwerk plaatsvond, nu zo onherkenbaar is voor ons. In feite vond er al een vertaalslag plaats tijdens deze conferentie. We spreken nauwelijks meer van vormings- en ontwikkelingswerk en wel van non-formeel en informeel leren, en van sociaal leren. Daarvan werden omschrijvingen tijdens de conferentie gegeven en de inhoud werd toegelicht met allerlei voorbeelden.

Heroriëntatie in de relatie burger - overheid

- In het vormingswerk ging het om het toerusten van mensen om thema's aan te kaarten. Dat vraagt ook om een overheid die wil leren. We streven naar het vormgeven van je eigen levensomstandigheden. Dat houdt enerzijds lokale participatie in, maar er is anderzijds een grote afstand tot de politiek. Er is een vervreemding van de verzorgingsstaat; o.a. jeugdzorg en ouderenzorg zijn door het Rijk bij de gemeenten over de schutting gegoooid. Maar die zijn daar niet goed voor geoutilleerd. Het zou nuttig zijn om over vormingswerk na te denken. [Vormingswerk zou nuttig zijn om daarover na te denken.]

- Volkshogescholen, zoals Allardsoog begeleiden grote maatschappelijke veranderingen zoals de schaalvergroting in de landbouw (het beleid van Mansholt). Zulke grote veranderingen zijn er nu ook. Daar ligt een uitdaging. In de praktijksessies kwamen voorbeelden aan de orde hoe burgers daarmee bezig zijn en hoe ze worden begeleid in processen van sociaal leren. De klimaatverandering is niet alleen een wetenschappelijk thema. Er moet ook gedragsverandering komen. Maar de leerprocessen daarbij zijn niet zo groot georganiseerd als vroeger; het is nu allemaal in losser verband. De nieuwe idealen daarbij zijn door Unesco geformuleerd in de 17 SDG's (social development goals).
- Sommige maatschappelijke kwesties, zoals de toeslagenaffaire vormen misschien een heroriëntatie in de relatie overheid - burger. Maar het is ook mogelijk dat de aandacht voor zo'n affaire later weer wegebt. Over veel kwesties, zoals over ouderen en jongeren wordt door ambtenaren van achter een bureau geschreven, maar Rob Hajer leerde: je moet in gesprek gaan met de mensen. Hij zei: "Bemoei je met beleid. Je eigen mening verbinden met beleid. Zo kom je verder."
- Maar in interessante duurzaamheidstransities zoals in de Metropoolregio Amsterdam, waar allerlei stakeholders aan elkaar worden gekoppeld, ontbreekt volgens wetenschapper John Grin, de sociale sector.

Vormingswerk en de vrije markt

Gevraagd werd naar de rol van de vrije markt, van private organisaties, zoals (op winst gerichte) bedrijven. De vrije markt kan leiden tot uitbuiting. Met Rob Hajer werd daar veel over gedebatteerd. Uiteraard bieden commerciële bedrijven cursussen aan over maatschappelijke thema's. De vraag is echter of daarmee een duurzame sociale basis wordt gelegd, zoals de gemeenten wél proberen, in hun streven om ieder te ondersteunen om volwaardig mee te doen in de samenleving. Dit raakt aan het denken over de civil society, de maatschappelijke sfeer tussen overheid - markt - en de burgers. Die verbinding kan ook mooie dingen opleveren. Soms kan men elkaar versterken. Vroeger bemoeiden de volkshogescholen zich met het bedrijfsleven. Er waren drieweekse cursussen voor mensen uit het bedrijfsleven over maatschappelijke vorming en sociale vaardigheden. Ook gaven

volkshogescholen cursussen voor leden van Ondernemingsraden (zoals nu nog steeds gebeurt door allerlei instellingen, waaronder enkele vroegere volkshogescholen en vormingscentra).

Seculiere moraal

De volkshogescholen waren bevlogen instellingen, vanuit een al of niet religieuze moraal. Er was bijvoorbeeld een ideaal van soberheid en van zorg voor de natuur, die nog een tijd heeft voortgeleefd en nu weer opkomt. Je ziet dat bij organisaties als Greenpeace en Milieudefensie. Bevlogen mensen zetten zich in voor allerlei bewonersinitiatieven. Er is een groei van coöperaties waarin mensen samen ondernemen.

Professie, wetenschap en praktijk

De vraag werd gesteld welke professionals deze processen van sociaal leren kunnen begeleiden. Welke beroepsopleidingen zijn er nog die dit als vak doceren, zoals bijvoorbeeld voor opbouwwerkers en coördinatoren van lokale transitieprocessen. Aan een enkele hogeschool wordt weer opbouwwerk gedoceerd. In het mbo is burgerschapskunde een verplicht vak. Daarin komt soms ook diversiteit van verschillende bevolkingsgroepen aan de orde. Van belang is een goede relatie tussen wetenschap en praktijk, zoals ook in sommige middagssessies tijdens "Terug naar de toekomst" aan de orde kwam. Praktijkwerkers en opleidingen kunnen putten uit wetenschappelijke inzichten. Praktijkonderzoek kan tot nieuwe wetenschappelijke inzichten leiden. Al doende kunnen zo methoden van sociaal leren verder worden ontwikkeld.

Observaties

In de afrondende sessie deelden 2 deelnemers hun observaties: [Dave Ensberg](#), directeur-bestuurder van Jantje Beton en voorzitter van de Maatschappelijke Alliantie en [Marcel Spierts](#), studeerde andragologie aan de UvA en is zelfstandig onderzoeker. Wat viel hen op en wat moeten we vasthouden voor de toekomst?

[Dave Ensberg](#), directeur-bestuurder van Jantje Beton en voorzitter van de Maatschappelijke Alliantie. "Wat me opvalt is de passie, bezieling en liefde voor

de samenleving. Oprechte en authentieke betrokkenheid hoe we dit land mooier kunnen maken. Bij alle generaties is die bezieling even vurig. Meest visionaire uitspraak komt van Ruud van der Veen, bij de sessie over landbouw. Hij schrijft een boek met een visie op de toekomst van de lage landen, hoe Nederland er uit gaat zien als gevolg van klimaatontwikkelingen, migratie, diversiteit.

Beste gesprekken zijn er als mensen uit eigen doorleefde ervaring spreken, van hart tot hart: 'Dit is mijn doorleefde ervaring, dit heb ik meegemaakt, wij hebben dit geprobeerd en dat heeft dit opgeleverd. Dit zou ik anderen willen meegeven.'

Pak in vervolgsessies één onderwerp op en, zoek de diepte op.

[Marcel Spierts](#) heeft drie observaties.

a. Wie hier bij elkaar zitten

Het gaat veel over participatie van burgers, van bewoners. We hebben in Nederland een interessante organisatie, [LSA](#) (Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners), die elk jaar een 'popeldag' organiseert. Iedereen popelt om een bijdrage te leveren. Dat zegt iets over wie hier vandaag bij elkaar

Marcel Spierts deelt zijn observaties

zitten. Mensen met passie, met heel verschillende achtergronden, die in heel verschillende praktijken werkzaam zijn.

Deed me denken aan het onderzoek van Margreeth Broens en Ruud Van der Veen naar de herprofilering van het vormingswerk, de integratie- en segregatieparadox. Dat is wat we hier vandaag hebben gezien. We moeten het niet hebben over de neergang maar

over de transformatie van het vormingswerk. Het vormingswerk is nu overal en dat merk je hier vandaag. Iedereen is in zijn of haar eigen praktijk - en die zijn heel uiteenlopende - met kwesties van het vormingswerk bezig.

Mijn voorstel is om een Canon Vormingswerk (vgl. de Canon Samenlevingsopbouw, onderdeel van een grotere [Canon Sociaal werk](#) waaraan Jos van der Lans werkt). Daarin zie je een doorlopende lijn vanaf de 19de eeuw

tot nu. Die geeft aanwijzingen voor de toekomst van ons werk. Geeft richting en houdt het gedachtegoed levend.

b. Het kleine verhaal

Wat we delen vandaag is de overtuiging dat er weer ruimte moet komen voor de talenten van mensen, om op verhaal te komen, voor ont-moeten, verbinding met elkaar. Kwam overal terug, daar wil iedereen zich sterk voor maken, dat die ruimte er komt. Ben zelf op dit moment betrokken bij community building en een benadering die de laatste jaren opkomt is de [ABCD](#)-methode (Asset Based Community Development). Rob was erg op zoek naar de verbinding tussen opbouwwerk en vormingswerk en die zit in dat ABCD. Komt uit de VS. Asset verwijst naar de bronnen, de talenten die je in wijken en bij mensen kunt vinden, het verenigingsleven, de pleintjes, de speeltuinen waar mensen bij elkaar komen. Daar moeten we naar op zoek: hoe mensen daarmee verbonden kunnen worden en daarmee aan elkaar verbonden. Dat zijn voertuigen voor gemeenschapsvorming voor iedereen. Dat kleine verhaal wordt herkend en iedereen is daarmee ook op zijn of haar manier bezig.

c. De verlegenheid bij het grote verhaal

Daar is iedereen wel naar op zoek. Hoe zit het met dat sociaal leren, hoe kunnen we dat stimuleren? In het verhaal van Henk Michielse zat dat heel mooi: waar Rob op uit was, was op democratische leest geschoeide publieke voorzieningen. Daar zit een aanknopingspunt voor een groter verhaal. Herken daarin het werk van een hedendaagse Amerikaanse politicoloog Albert Dzur. Hij heeft in 2008 *Democratic professionalism* geschreven en in 2018 *Democracy Inside*. Hij noemt dat middle democracy. Democratische praktijken tussen overheid en bewoners in. Hij heeft onderzoek gedaan naar rechters, medici en journalisten en hij noemt rechtbanken, ziekenzalen en redactielokalen plekken van deze middle democracy. Waar dagelijks collectieve besluiten worden genomen over publieke kwesties. Dzur ziet die praktijken als plaatsen van democratie, waar je moet leren om met verschillen, met diversiteit om te gaan. Hoe kun je vaardigheden en competenties ontwikkelen om daarmee om te gaan?

Dave Ensberg: Historisch gezien gaf verzuiling veel rust en helderheid in de samenleving. Die samenleving is veel meer fluïde geworden, waar je professionaliteit zet naast vrijwilligerswerk - die lopen veel meer elkaar over, zijn lastig uit elkaar te houden, dat maakt deze tijd ongrijpbaar en maakt het vormingswerk ongrijpbaar. Wie is dat dan, de samenleving? Burgerparticipatie, overheidsparticipatie, waar ligt de macht, waar ligt het gezag, alles loopt door elkaar heen, wat zijn hoofd- en bijzaken? Het is misschien beter om vormingswerk klein te houden, minder hemelbestormend: hoe kunnen we ons dorp beter maken in plaats van de hele wereld.

Moet de overheid daar facilitering voor zou moeten bieden? Rob schreef daarover, dat de staat ervoor zou moeten zorgen dat burgers zo toegerust zijn om zich kritisch te verhouden tot de staat.

Vind je dat *de staat* die rol duidelijker zou moeten invullen?

Dave Ensberg: Daar gaan een paar vragen aan vooraf. De staat is het sluitstuk van de samenleving. Het gaat in de eerste plaats om de vraag hoe burgers met elkaar omgaan. Hoe maken we de samenleving? Ik hoor vaak het verwijt dat de overheid zoveel fouten maakt. Ja, dat gebeurt. Ik vind dan de eerste vraag: wat kunnen we als samenleving zelf oplossen? Geven we de overheid teveel ruimte om te falen. Moeten we als samenleving het mandaat meer terugnemen, als burgers meer onze verantwoordelijkheid nemen. Eerst kijken wat we zelf kunnen doen. Klein maken. Wat kunnen we voor onze naasten doen. Daarmee beginnen. Wat mij betreft begin daar een betere wereld mee, in plaats van 'de overheid moet alles oplossen'. Aan het eind van het stuk pas kijken wat de overheid kan doen.

Libbe de Vries, wethouder gemeente Opsterland, sociaal domein, onderwijs, sport en cultuur:

Mijn roots brachten me hier. Mijn ouders hebben elkaar ontmoet bij de AJC, kwamen daarna bij de SDAP en de PvdA. Die wortels draag ik mijn leven lang mee. Wil me inzetten voor gelijke kansen. Iedereen moet mee kunnen doen, iedereen moet op een hoger plan gebracht kunnen worden. Verheffing, dat woord is mij met de paplepel ingegoten. In Opsterland zijn we bezig met de Gelijke Kansen Alliantie. We zetten in op gelijke kansen

voor kinderen, niet vanuit het idee dat je achterstanden moet wegwerken, maar vanuit het idee dat kinderen allemaal talenten hebben. Ooit ben ik begonnen als schoolmeester in Terwispel. Ook toen zagen we al verschillen. In ons dorp kon je bijvoorbeeld niet zo makkelijk muziekles krijgen, daarvoor moest je naar een ander dorp. De verbindingen waren slecht, dus die kinderen kregen geen muziekles. Toen hebben wij bedacht dat de muziekles naar de kinderen toe kon komen, zodat alle kinderen dezelfde kans zouden krijgen. Zo ontstond 35 jaar geleden wat we het IMV noemen, Instrumentale Muzikale Vorming, voor alle kinderen in groep 5 en 6. En dat gebeurt nog steeds, we investeren er als gemeente 3,5 ton per jaar in, zodat alle kinderen muziekles kunnen krijgen op de eigen school.

Anko Postma, wethouder Opsterland, fysiek domein: Ik kom uit deze omgeving, ben hier vlakbij opgegroeid in een boerengezin, mijn hele familie kwam hier op de voormalige VHS, om trainingen te volgen en te geven. Ik ben geschiedenis en journalistiek gaan studeren in Groningen en ben afgestudeerd op de Van der Wielen en de start van het buurtwerk en volkshogeschoolwerk. Wat ik uit deze dag heb gehaald: de wens 'kan het eenvoudiger?' Mijn vader zat als boer op het drie-provinciën-punt en had met heel veel overheden te maken: drie gemeenten, drie provincies, drie waterschappen en vroeg zich af: kan dat niet eenvoudiger? Daar hebben we het vanmiddag ook veel over gehad en is een missie in ons werk in Opsterland: om niet concurrerend te zijn als overheden, maar duidelijkheid te bieden. De verbinding met je eigen omgeving waar je in werkt is zo

belangrijk, heb ik weer ervaren, welk werk je ook doet. Daar ligt ook de toekomst van dit werk: nieuwe vormen vinden om de dialoog aan te gaan. Die vormen zijn er in participatietrajecten die we als gemeente organiseren. Een hele uitdaging! Want men botst met elkaar en om te voorkomen dat het strijd wordt moeten we proberen

Slotsessie o.l.v. Maarten Hajer en Lucy Schmitz

met elkaar in gesprek te gaan, de dialoog te voeren, elkaar op te zoeken. De verbinding, daar begint het mee. Overheid legt nadruk op eerlijke verdeling van geld en overlast. Heeft daarvoor strakke procedures opgezet, waarin weinig ruimte is voor erkenning. De overheid verschuilt zich achter die procedures en mist daardoor de kans op levende, democratische praktijken. Ze zou juist de ruimte moeten te benutten om gezamenlijk na te denken over de toekomst.

Vervolg

Het elan dat ervaren werd op het symposium “Terug naar de toekomst” heeft mensen geïnspireerd, merkten we aan de reacties na het symposium. We stellen de volgende acties ter versterking van sociaal leren voor:

Actie 1 Inventariseren van zoveel mogelijk van dergelijke activiteiten in korte beschrijvingen van doel, activiteiten, betrokkenen, de aanpak, en e-mailadres, zodat men van elkaar kan leren, (zie de korte praktijkbeschrijvingen in deze Inspiratiebundel.

Actie 2 Ontwikkelen van sociaal leren als ‘discipline’, vooral de methodische kant. Opleidingen voor vormingswerk zijn er niet meer, maar wel voor sociaal werkers in welzijnsinstellingen en landelijke (al of niet commerciële) instituten die vrijwilligers en overheden begeleiden.

De methodiekontwikkeling zou zich met name moeten richten op de vragen

- hoe vertrouwen te winnen is en hoe mensen aan te spreken zijn op hun talenten,
- hoe te beginnen bij de burger,
- hoe het dilemma “van bovenaf” en “van onderop” te doorbreken,
- hoe burgers inzicht te geven in hoe de overheid werkt,
- hoe verbinding tussen burgers te versterken? In de binnenkort te verschijnen publicatie ‘Sociaal leren’ citeren de auteurs Suzanne Bunnik op dit gebied en komen de methodische kanten van burgerberaden aan de orde ook de in de slotdiscussie genoemde ABCD- methode (Asset Based Community Development).

Aspecten van sociaal leren zijn in allerlei nieuwe vormen aan de orde.

- Korte mbo opleiding. Thomas de Boer heeft op initiatief van wethouders in Oost Groningen een korte Mbo opleiding gerealiseerd bij het Noorderpoort College in Groningen met subsidie van SZW, voor ervaringsdeskundigen: mensen in armoede, mensen die afhaken, mensen met niet-Westerse achtergrond, mensen waar professionals niet achter de voordeur komen, enz. Doel is o.a. om mensen uit de bijstand te krijgen en perspectief te bieden. Na de opleiding kunnen zij betaald aan het werk. Dit initiatief is naar het voorbeeld van een langere Belgische opleiding. Zie ook www.Sterkuitarmoede.nl
- De Raad voor Volksgezondheid en samenleving adviseert in haar ‘Kinderen uit de knel’ (december 2023) om in het opbouwwerk te investeren. <https://adviezen.raadrvs.nl/kinderen-uit-de-knel>
- Het Verwey-Jonker Instituut en de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen doen onderzoek in 33 buurten naar de werkzame elementen in verschillende aanpakken rondom gemeenschapsontwikkeling. Dat levert kennis op voor de buurten om verder te bouwen aan vitale gemeenschappen. Buurten waarin mensen naar elkaar omkijken, en waar de bewoners zelf het voortouw nemen in het aanpakken van vraagstukken die er leven. Het is een meerjarig onderzoek dat onder meer onderzoek doet naar de ABCD-methode uit de VS in de Nederlandse context. Het onderzoek wordt uitgevoerd in de 33 buurten van de programma’s *Van Buurten naar Communities van LSA bewoners en Sterke Buurtverbinders van het Oranje Fonds (november 2023)*.
- Krachtproef. Het Kennisplatform van inmiddels 1073 opbouwwerkers Er zijn nu toch vrij veel opbouwwerkers. Er zijn 1074 aangesloten bij Krachtproef. (Dit hoorde ik op 6 december jl tijdens “De top van onderop” https://krachtproef.org/afgeschermd?auth_redirect_to=%2F
- Sociaal werk op universitair niveau. Een nieuwe leerstoel sociaal werk, aan de UvH, waar per 1 oktober 2023 Thomas Kampen als hoogleraar Social Work is benoemd. Dit kan een nieuwe impuls geven aan sociaal werk
- Tot slot het vak van opbouwwerker wordt nieuw leven ingeblazen. Heel concreet wordt werk gemaakt van een minor opbouwwerk: Hans Timmerman is voor de beroepsvereniging, BPSW, bezig met het ontwikkelen van een minor opbouwwerk.

Naar een eigentijdse opleiding voor samenlevingsopbouw

Samenlevingsopbouw staat weer volop in de belangstelling. In de afgelopen decennia is de samenleving vergaand geïndividualiseerd. Sinds kort wordt er weer vaker aandacht gevraagd voor gemeenschapszin. Eenzaamheid is een groot maatschappelijk probleem. Voor de samenleving zou het goed zijn wanneer mensen vaker naar elkaar omkijken. Door het stimuleren van informele ontmoeting kunnen ook verschillen tussen culturen gemakkelijker worden overbrugd. Bovendien is het voor complexe maatschappelijke transitie, zoals de energietransitie, van groot belang dat de stem van burgers beter wordt gehoord én wordt meegenomen in de beleidsontwikkeling. Sociaal Werk Nederland, de Beroepsvereniging voor Professionals in het Sociaal Werk (BPSW) én Krachtproef als organisatie van opbouwwerkers hebben de handen ineengeslagen met de Actieagenda Samenlevingsopbouw. Hierbij zijn ook Movisie en enkele hogescholen betrokken. Eén belangrijk actiepunt is de ontwikkeling van een landelijk erkende minor opbouwwerk op bachelor niveau. Van oudsher heeft de opbouwwerker een actieve rol bij het ondersteunen van de participatie van burgers in hun eigen leefomgeving. Mede vanwege de bezuinigingen op deze collectieve functie van het welzijnswerk verwerven studenten hbo-Social Work niet meer de voor dit werk benodigde competenties. In vooronderzoek is op basis van documentenanalyse globaal in beeld gebracht over welke competenties een opbouwwerker zou moeten beschikken. Om dit beeld verder te verduidelijken binnen de huidige maatschappelijke context én het vak toekomstgericht te maken worden nu een aantal regionale pilots voorbereid. Hiervoor worden nu de gesprekken gevoerd met welzijnsinstellingen en opleidingen die willen participeren. Inzet is om in het voorjaar de opleidingsbehoefte verder te verhelderen en na de zomer van 2024 met deelnemende hogescholen tenminste 3 pilots te starten. Deze pilots richten zich niet alleen op het opleiden van beroepskrachten, maar ook op het nader definiëren van de te behalen leerresultaten. Door ervoor te zorgen dat deze leerresultaten op verantwoorde wijze leerweg-onafhankelijk kunnen worden getoetst kunnen ze zowel gebruikt worden voor de bij- en omscholing van volwassen beroepskrachten als voor jongere studenten in het hbo. www.opbouwontwikkelen.nl

Lectoraten sociaal werk en duurzaamheid

Het lectoraat aan de HAN per 1 januari 2023 op het gebied van duurzaamheid van Erik Jansen en Richard de Brabander, lector sociaal werk verbindt duurzaamheid aan sociaal werk. Jansen is lector Sociale duurzame praktijken https://www.han.nl/onderzoek/lectoraten/sociale-duurzame-praktijken/Rede_Erik-Jansen_Alledaags-Duurzaam.pdf

- *Lectoraat aan de hogeschool Inholland. Richard de Brabander is per juli 2021 als lector ecosociaal werk verbonden aan de hogeschool Inholland en verbindt duurzaamheid aan sociaal werk tot ecosociaal werk: <https://www.inholland.nl/onderzoek/lectoraten/ecosociaal-werk>*

Actie 3 Leren van buitenlandse voorbeelden, zoals Learning Cities (zie deze bundel) en van buitenlands beleid. In Duitsland wordt vormings- en ontwikkelingswerk erkend. Politieke vorming gaat daar over complexe maatschappelijke vraagstukken en niet alleen zoals momenteel in Nederland over de burger als kiezer of gekozene. Volkshochschulen en Heimvolkshochschulen, zoals het Europahaus Aurich (dat deelnam aan “Terug naar de toekomst”) worden als instellingen gesubsidieerd door de gemeentelijke en de Landes-overheid en door de Bundesregierung voor projecten. Bovendien heeft iedere werknemer recht op 5 dagen Bildungsurlaub per jaar. Ook in België erkent en subsidieert de overheid het vormings- en ontwikkelingswerk. Het programma van een Volkshochschule in Duitsland lijkt echter nogal op dat van onze volksuniversiteiten (voor zover die er nog zijn) en onze Centra voor de Kunsten. Ook in Scandinavië zijn volkshogescholen nog steeds zeer actief in leven lang leren, ook in relatie tot de integratie van vluchtelingen.

Actie 4 Het voordeel van veelzijdigheid onderzoeken en uitbuiten. Vormings- en ontwikkelingswerk/sociaal leren wordt weliswaar in ons land niet meer door de overheden erkend en gesubsidieerd en - zoals gezegd - een opleiding tot vormingswerker bestaat niet meer. Maar misschien is dit een blessing in disguise: Er worden allerlei nieuwe activiteiten opgezet, acties uitgetoetst, stukjes methodiek ontwikkeld. En dat op allerlei plekken.

Dat alles is veelvormig, is meer vraag- dan aanbodgericht, speelt zich meer af in de directe leefomgeving en speelt meer in op problemen waar mensen mee te maken hebben.

Kortom: sociaal leren is versnipperd en veelvormig en dat kan een kracht zijn. Het zou goed zijn om praktijkvoorbeelden verder te verzamelen en te analyseren, zoals door ons en anderen wordt gepoogd. Om methoden verder te ontwikkelen. Om te bezien hoe mensen kunnen samenwerken en hoe integraal beleid en uitvoering kunnen worden bevorderd, mits mensen naar elkaar luisteren, en oog hebben voor elkaars belangen.

Lokale, regionale en landelijke initiatieven kunnen bij al die acties elkaar versterken. We denken daarbij aan onder andere aan Sociaal Werk Nederland, Verdiwel, Verwey Jonker Instituut, Movisie, Platform 31, Universiteiten, en lectoraten (verschillende disciplines en faculteiten), Sterk uit armoede, Vereniging Kleine Kernen, de beroepsverenigingen BPSW, BVjong, Krachtproef en vele anderen.

Tot slot

Intussen zijn de tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen in de hele wereld verder vergroot, zijn oorlogen gaande op diverse continenten, en zijn er grote politieke verschuivingen door de opkomst van het populisme. De machteloosheid van de “gewone” burger is nog groter dan tijdens het seminar “Terug naar de toekomst”. Nog meer studies zijn verschenen over het vaak falende beleid van de overheid (bij alle goede bedoelingen), over de versnippering van onze democratie (de vele kleine partijen in de Tweede Kamer), de val van het kabinet, de machteloze en de overheid wantrouwende burger die op rechts stemt. In een artikel ‘Waarom moet het beleid zo complex, ontoegankelijk’ in de NRC van 24 juli 2023 komt onderzoeker en adviseur Marije van den Berg aan het woord over haar boek ‘De Beleidsbubbel’ (2023). “De wooncrisis, de crisis in de jeugd-

ggz, het lerarentekort, de stikstofcrisis, het zorginfarct, de opvangcrisis, het toeslagenschandaal, energiearmoede, problematische schulden, klimaatoverstromingen”. De gigantische branden - kunnen we er nu aan toevoegen. “Mensen verlangen kwaliteit van de staat en krijgen die niet”, zegt zij. Overheid en instanties werken vanuit hun eigen beleidsbubbels met een soort lineaire, verkokerde sturingsdrift. Sommige mensen hebben te maken met twaalf inkomensbestanddelen van acht instanties waarvoor ze achttien formulieren moeten invullen voor tachtig betalingen per jaar. Geen wonder dat mensen de weg kwijtraken, zich miskend en machteloos voelen.

Sociaal leren, hoewel versnipperd en veelvormig, laat zien dat het in feite een factor van betekenis is in deze complexe, versnipperde samenleving. “Terug naar de toekomst” gaf aan dat het gedachtegoed van de andragologie/het sociale leren/het opbouwwerk springlevend is en dat bemoedigende successen van talrijke praktijken inspiratie geven om daar mee verder te gaan.

Laten we de hierboven voorgestelde acties aanpakken. Veel deelnemers zijn hiermee in hun eigen omgeving actief, als professional of vrijwilliger. En het Europahaus Heimvolkshochschule Aurich heeft samen met Learn for Life en de Kring Andragologie Amsterdam een plan voor een follow-up. Learn for Life en de Kring Andragologie (met name de Kennisgroep Leven Lang Leren) willen (voorlopig) aanspreekpunt zijn voor de verdere acties.

Via de nieuwsbrieven van diverse organisaties en netwerken, kunt u op de hoogte blijven en informatie delen over eigen projecten.

Het werk gaat door, in een nieuw tijdgewricht en in nieuwe vormen.

Amsterdam/Utrecht 2024

BIJLAGEN

BIJLAGE 1. PUBLICATIES VORMINGS- EN ONTWIKKELINGSWERK

Deze lijst is een selectie van de publicaties samengesteld naar aanleiding en in de context van het symposium 'Terug naar de toekomst' op 1 april 2022.

Selectiecriteria waren:

- a) enkele publicaties van Rob Hajer en Ger van Enkevort;
- b) relatie met volkshogeschoolwerk, m.n. Allardsoog;
- c) nieuwere publicaties, met name over (non-formeel) leren door volwassenen in hun context (sociaal leren).

De publicaties staan chronologisch geordend.

Hajer, R. (1960), Community organization als volksopvoeding te velde, In: Hendriks, G., Boer, J., Hajer, R. Wat is Community organization. Een korte verkenning, Kaleidoscoop-flitsen, Groningen, ASCA, 35 - 47. https://www.canonsociaalwerk.eu/1932_opb-vormingswerk/Tekst%20Hajer%201960-kl.pdf

Functie en toekomst van het vormings- en ontwikkelingswerk met volwassenen in de Nederlandse samenleving (1969), Amersfoort, NCVO.

Hajer, R. (1969), Vormingswerk en samenleving, Groningen, Wolters-Noordhoff.

Hajer, R. (1981), Volwassenenvorming - beleid en democratisering. Terugblik en perspectief, Amersfoort, De Horstink, proefschrift RUG.

Vormings- en ontwikkelingswerk (1989), Trefpunt speciaal, onder redactie van Dinie Goezinne en Gijs Zandbergen, Rijswijk, Min. van WVC.

Broens, M., Jansen, Th., Veen, R. van der (1991), Herprofilering van het vormingswerk. In het perspectief van risicomaatschappij en individualisering, 2e herz. dr. Den Haag, VUGA.

Wildemeersch, D., Jansen, Th. (red.) (1992), Adult Education, experiential learning and social change, Den Haag, Vuga, VTA Groep.

Spierts, M. (1994), Balanceren en stimuleren: methodisch handelen in het sociaal-cultureel werk, [eindred. Jos van der Lans et al.], Utrecht, Lemma. Uitg. in opdracht van het NIZW.

Wildemeersch, D. (1995), Een verantwoorde uitweg leren: over sociaal-agogisch handelen in de risicomaatschappij. Uitgebreide tekst van de oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt als hoogleraar in de sociale pedagogiek en andragogiek aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Enkevort, G. van (1997), Educatie als animatie. Opstellen over de activerende rol van de volwasseneneducatie, Samengest. en ingel. door Rob Hajer en Henk Michielse. Utrecht, Elsevier enz.

Wildemeersch, D., Jansen, Th., Vandenabeele, J., Jans, M. (1997), Paradoxen van sociaal leren, een bijdrage tot sociaal-agogische theorievorming, In: Tijdschrift Sociale interventie, vol. 6, no 4, 198 - 218.

Jansen, Th. (1999), Sociaal leren. Naar een actieve maatschappelijke participatie van deelnemers in het sociaal-cultureel werk, Utrecht, NIZW.

Volkshogeschoolwerk als samenlevingsvorming. Een bloemlezing uit het werk van mr. Cees Stapel (1999), Onder red. van Willem Bax, Dinie Goezinne en Rob Hajer, 2e herz. uitg. Bakkeveen.

Greef, M. de (2012), The influence of adult education on the increase of social inclusion, Proefschrift UM.

Linde, M. van der, Frieswijk, J. (2013), De Volkshogeschool in Nederland, 1925-2010, Hilversum, Verloren.

Spierts, M. (2014), De stille krachten van de verzorgingsstaat. Geschiedenis en toekomst van sociaal-culturele professionals, Amsterdam, Van Genneep, proefschrift UvA.

Bolhuis, S. (2016), Leren en veranderen. Emotie, gedrag en denken, 4e herz. dr. Bussum, Coutinho. Oorspr. dr. 1995.

Broens, M. (2017), Het nieuwe welzijn woont in het buurthuis, essay, Tilburg, Zet <https://mlbroens.home.xs4all.nl/DEFEssayMargreeth%20Broens2017.pdf>

Wildemeersch, D. (2018), Grensverleggers. Over kwesties die ons verdelen, Antwerpen enz., Garant.

De Brede basis van het sociaal werk, onder redactie van Marcel Spierts, Ard Sprinkhuizen, Marc Hoijsink, Ed de Jonge en Lia van Doorn. Coutinho 2023

Broens, M., i.s.m. Goezinne, D. Sociaal leren. Sociaal leren als integraal onderdeel van volwasseneneducatie in een complexe samenleving. Te verschijnen begin 2024.

Smit, J. (1975), De moeder van Marie kan méér. Een nota over scholing en vorming voor de 'vrouw'; 2e gew. dr. Oorspr. dr. 1973, In: De moeder van Marie kan meer; gebundelde artikelen 1971 - 1975, Utrecht enz.: Bruna.

Bijlage 2. Vragenlijst Sociaal leren

Onderstaande vragenlijst – ontwikkeld binnen de Kennisgroep Leven Lang Leren van de Kring Andragologie – bevat een groot aantal vragen om initiatieven in de themagroepen te bespreken. De vragenlijst biedt een handvat om na te denken over leren toegesneden op verschillende thema's, zoals plattelandsontwikkeling/gelijke kansen/duurzaamheid/cultuur. Centrale vraag waarop we uiteindelijk het antwoord zoeken is:

Hoe kunnen we meer en betere mogelijkheden voor burgerbetrokkenheid en sociaal leren stimuleren?

Werkwijze

Tijdens het gesprek staat telkens één initiatief centraal. Het is niet de bedoeling alle vragen bij elk initiatief langs te lopen en af te vinken.

De begeleider sluit aan bij wat de geïnterviewde naar voren brengt en vraagt daarop door. Op die manier krijgen de deelnemers een beeld van het initiatief. Vervolgens mengen de deelnemers zich in het gesprek, brengen hun ervaringen en expertise in en reflecteren gezamenlijk op het initiatief. Ruwweg zijn de vragen ingedeeld als volgt: inzoomen op het initiatief; expliciete aandacht voor de rol en aspecten van leren; perspectief op het initiatief vanuit de omgeving en perspectief op de toekomst. Met daarbij door het hele initiatief heen aandacht voor voorwaarden om te kunnen participeren: basisvaardigheden en diversiteit.

I Inzoomen op het initiatief

1. Heeft u in de praktijk te maken met *initiatieven/projecten* op het terrein van dit thema?
Gaat het om een initiatief vanuit de *bevolking*, en/of in eerste instantie van u zelf?
2. In welke rol/rollen was u betrokken? Was dat vanaf het begin al het geval? Was er een *groep* initiatiefnemers?
3. Of was u betrokken bij een initiatief van de (gemeentelijke) *overheid*? (bv. als politicus, als ambtenaar). Bestond het initiatief al of bent u er vanaf het begin bij betrokken?
4. Welke *kwestie(s)* wilde men/u aanpakken? Met welk *doel*? Voor wie? Wanneer is of was het *doel bereikt*?
5. Was de intentie het initiatief *snel* te realiseren of er *ruim de tijd* voor te nemen? Was er een *deadline* gesteld om het initiatief te realiseren (van buiten)? Was daar in de groep *overeenstemming* over?
6. Was er een besef dat er *grenzen* waren aan wat mogelijk was, denk aan bijv. wet- en regelgeving, financiën, menskracht; anders gezegd: over *randvoorwaarden*? Was dat besef er *vanaf het begin* of ontstond dat *in de loop van de tijd*. Bij welke van de *randvoorwaarden*? Hoe, wanneer ontstond dat inzicht?
7. Welke *factoren en actoren* op het niveau van burgers (*micro-*), instanties (*meso-*) en overheid en (internationale) organisaties (*macro-*) gebied speelden een rol?
8. Waren er verschillende uitgangspunten en *waarden*? Waren er *belangentegenstellingen*?
Indien er belangentegenstellingen waren, waren die *vanaf het begin al duidelijk*?
9. Had het initiatief te maken met *tegenslagen*? Werden deze vanaf het begin onderkend of onder het tapijt geveegd? Wat werd er gedaan om de tegenslagen te overwinnen?
Werden *successen* gevierd? Zo ja, *hoe, met wie*?
10. Was er sprake van *onzekerheid en/of wantrouwen* bij betrokkenen, bv. bij burgers tav de overheid?

II Accent op leren

11. Was er een besef, dat bepaalde *kennis, vaardigheden en houdingen* nodig waren om goed aan het project te werken? Anders gezegd: welke *competenties* waren nodig?
12. Wat werd er aan gedaan? Bv. *informatieoverdracht* en trainingen (bv. over technieken, juridische aspecten) en/of *bevordering van inzicht* in sociale processen die meespeelden? Zo ja, *wie* (intern of iemand, expert van buiten de groep) of *wat* zorgde voor die informatieoverdracht, inzichtbevordering?
13. Was er een besef van en *reflectie* op *dat* men leerde en *wat* men leerde in het project? Waarover? Bv. naast informatie ook over leren samenwerken, belangentegenstellingen bespreken, erkennen van de legitieme belangen van anderen, de spanning tussen burger en overheid? Werd daar iets mee gedaan, c.q. werd er naar gehandeld? Op welk moment?
14. Was er *begeleiding van de leerprocessen* van buiten, bv. door een opbouwwerker, een mediator, een procesbegeleider? Kwam de oorspronkelijke (overeengekomen) *aard* van de begeleiding overeen met de *praktijk*? Zo nee, wat was *anders*, ontbrak of was er meer, aan de begeleiding/begeleider?
15. Zijn/worden er bewust bepaalde *leermethoden, werkvormen en -technieken* gebruikt en/of werden door u, de groep *nieuwe benaderingen* uitgevonden?
16. Beseft men dat het om *sociaal leren* ging: d.w.z. leren om *beter te functioneren* in een bepaalde *sociale* context (competenties) en om die context te *beïnvloeden* (omgevingsbeïnvloeding). Om welke context gaat het? Kunt u daar een voorbeeld van geven? Was de context vanaf het begin duidelijk of werd het beeld van de context in de loop van de tijd compleet?

III Perspectief

17. Was er *belangstelling van buitenaf* voor het initiatief? Waarin *uitte* die zich? Hoe *ontstond* de belangstelling? *Beïnvloedde* de belangstelling het initiatief: positief of negatief? Waren er mensen/projecten/initiatieven *jaloers* op het project en/of op het bereikte resultaat?
18. Centrale vraag: *Hoe* kunnen we *meer* en *betere* mogelijkheden voor burgerbetrokkenheid en sociaal leren stimuleren?

IV Voorwaarden voor participatie

19. Heeft het initiatief aandacht voor mensen met hiaten op het terrein van de basisvaardigheden: taal, rekenen en digitale vaardigheden?
20. Hoe houdt het initiatief rekening met diversiteit?

Bijlage 3. Achtergronden auteurs en redactie

Henk Michielse studeerde geschiedenis in Nijmegen en promoveerde in de sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werkte zeven jaar als directeur van de Volkshogeschool Valkenburg (1966-1972) en werd in 1972 hoofdmedewerker/hoofddocent historische andragogie aan de Universiteit van Amsterdam. Na de opheffing van de studierichting andragologie stortte hij zich op de regionale geschiedenis van het Gooi en ommelanden. Hij was voorzitter van het historisch genootschap *Tussen Vecht en Eem* en hoofdredacteur van het gelijknamige tijdschrift. Hij trad op als coördinator van een groot onderzoeksproject naar de geschiedenis van de Reformatie tussen Vecht en Eem (ca. 1550-1800), dat werd afgesloten met de studie *Geuzen en papen - katholiek en protestant tussen Vecht en Eem ca. 1550-1800*, (Hilversum 2013). Als voorzitter van de Werkgroep Naarden 1572 organiseerde hij de herdenking van de uitmoording en brandstichting van Naarden in 1572 tijdens de Opstand in de Nederlanden met onder meer een herdenkingsavond in de Grote Kerk en met de uitgave van *Naarden 1572 - burgermoord en brandstichting*.

Jan Bank studeerde geschiedenis in Amsterdam. Hij promoveerde in 1983 op een proefschrift over Katholieken en de Indonesische Revolutie. Daarna was hij enkele jaren voorzitter van het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties. Bank bekleedde tussen 1988 en 2005 de leerstoel vaderlandse geschiedenis van de Universiteit Leiden. Hij is auteur van enige historische standaardwerken, waaronder het in 2000 van hem en Maarten van Buuren verschenen derde deel in de reeks Nederlandse cultuur in Europese context, getiteld 1900: hoogtij van burgerlijke cultuur. Bank zette zich ook in voor de totstandkoming van een historische canon van Nederland (bron Wikipedia).

Dinie Goezinne-Zijlman studeerde andragologie (toen nog sociale psychologie en sociale pedagogiek) aan de Universiteit van Amsterdam, was landelijk staffunctionaris voor samenlevingsopbouw bij Humanitas, wetenschappelijk medewerker bij de Nederlandse Bond voor sociaal cultureel vormingswerk (NBV, landelijke organisatie voor buurt- en buurthuiswerk), lid van landelijke adviescommissies, zoals de Commissie Bevordering Plaatselijke Educatieve Netwerken, hoofd van de afdeling vormings- en ontwikkelingswerk bij het ministerie van (nu) VWS, is nu bestuurslid van de Kring Andragologie en lid van de Kennisgroepen Leven Lang Leren en Verduurzamen van die Kring en is lid van de Adviesraad Sociaal Domein van de gemeente Purmerend. Publiceerde over samenlevingsopbouw en over vormings- en ontwikkelingswerk.

Margreth Broens studeerde andragologie aan de RUG, specialisatie volwasseneneducatie. Was projectonderzoeker aan het ISPA (Instituut Sociale Pedagogiek en Andragogie) nu Radboud Universiteit waar ze samen met Theo Jansen en Ruud van der Veen het onderzoek 'herprofilering van het vormingswerk' en onderzoek naar de natuurgidsencursus van het IVN deed. Projectonderzoeker waaronder natuur-, milieu- en duurzaamheidseducatie (voor volwassenen); dansdocenten met steunfunctietaken; begeleider project cultureel debat. Daarna werkte ze als adviseur onderzoeker bij CMO Prisma Brabant, later Zet, met onder meer aandacht voor beleid en burgerparticipatie, buurthuizen en inclusief beleid. Ze is nu onder meer bestuurslid van de Kring Andragologie, lid van de Kennisgroepen Leven Lang Leren en Verduurzamen van de Kring, en bestuurslid van Learn for Life, platform voor non-formele volwasseneneducatie, en werkt aan (onderzoeks) projecten in het sociaal domein.

Informatie/publicaties: <https://mlbroens.home.xs4all.nl>

Froukje Hajer is ruim 45 jaar werkzaam in het sociaal domein op het terrein van het kindvriendelijke wijken vanuit het sociaal cultureel werk, Brede Scholen en speelbeleid. Zij volgde de ASCA (Academie voor sociale en culturele arbeid), afdeling cultureel werk in Groningen (1978), en de PVO in Amsterdam (1983). Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind is voor haar een belangrijke inspiratiebron. Zij helpt organisaties, gemeenten en buurtbewoners. Zij verbindt praktijk, beleid en onderzoek. Het belang van non-formeel leren en van spelen is een rode draad in haar werk, waarbij zij altijd oog heeft voor het bereiken van kinderen die extra aandacht nodig hebben. Zij verbindt sociaal en fysiek beleid. Zij is actief in verschillende besturen en (internationale) netwerken. Als vrijwilliger begeleidt zij jaarlijks een vakantiekamp. Zij werkte o.a. bij de voorloper van het NJI (NIZW) en Jantje Beton. Vanaf 2010 werkte zij als sociaal ondernemer, rond 'Kind, spel en ruimte'. In 2016 verscheen haar boek 'Werk maken van spelen, -oproep voor speelbeleid'.

Sanneke Bolhuis is oud-student van Rob Hajer. Zij wilde als lerares basisonderwijs leren hoe leren en onderwijs beter kon, studeerde pedagogiek en onderwijskunde en ontdekte de opkomende volwasseneneducatie. 'Leren en veranderen' werd de rode draad, van alfabetisering en moedermavo's tot werkplekleren. Volwasseneneducatie was het onderwerp van diverse overheidsadviesfuncties en onderwijs aan de Radbouduniversiteit waar ze ook promoveerde. Als lector 'leerstrategieën' (Fontys) focuste ze op het professionele leren van (aanstaande) leraren en dat van artsen (Radboudumc). Na haar pensioen was zij evaluator van het Europese Linpilcare-project (professioneel leren van leraren) en lid van de Stuurgroep NRO (zetel praktijkgericht onderzoek). Momenteel is ze als vrijwilliger actief rond klimaatproblematiek.

Lidwien Vos de Wael is buurt- en opbouwwerkster en werkte altijd op het gebied van de non-formele educatie. In Nederland en Chili was zij betrokken bij projecten rond onder meer plattelandseducatie, laaggeletterdheid, burgerschap en het Festival van het Leren; als coördinator, uitvoerder en/of partner. Van 1999-2020 werkte zij met veel plezier voor de Beraadsgroep Vorming en voor Learn for Life. Sinds haar pensioen ligt haar focus op 'environmental sustainability' en speurt zij naar goede voorbeelden en beschrijft die in het EPALE-dossier Duurzaamheid en volwasseneneducatie. In haar mooie biologische wijngaard (sinds 2000) maakt zij met haar partner lekkere wijn en doen zij aan milieueducatie. Sinds 2022 is zij enthousiast ambassadeur van EPALE.

**“Het hart moet bij iedere levensroep
bereid tot afscheid zijn en nieuw beginnen,
om zich dapper en zonder spijt
te wijden aan andere, nieuwe dingen.
Bekoring schuilt in elk nieuw beginnen
dat ons beschermt en leven helpt.”**

Herman Hesse